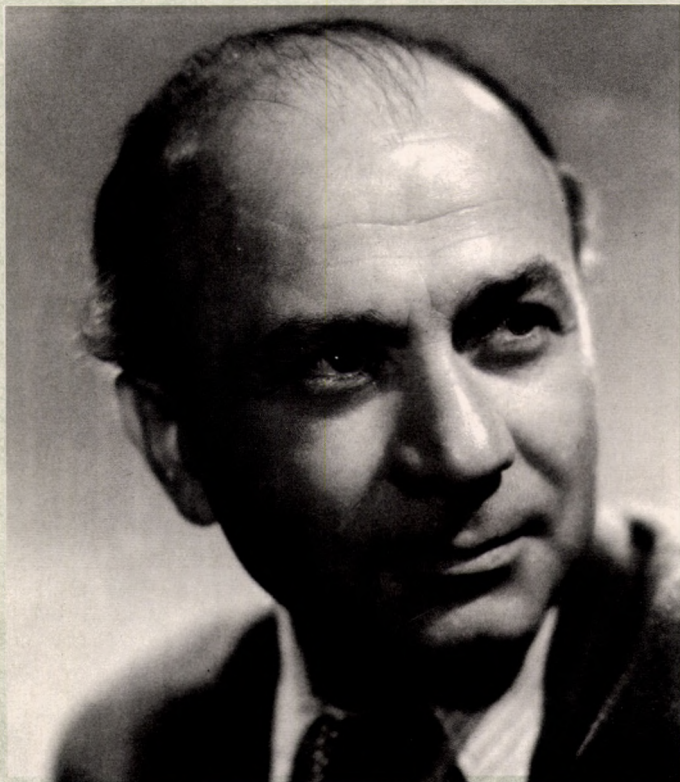

ÚJ FOLYAM XI. 3-4. SZÁM BUDAPEST, 2002. ÁPRILIS ÁRA: 288 FT

MAGYAR SZEMLE

ORBÁN VIKTOR ÉS ROCKENBAUER ZOLTÁN ILLYÉS GYULÁRÓL – ZLINSZKY JÁNOS: TÖRTÉNELMI ALKOTMÁNYUNK I. – JOBBÁGYI GÁBOR: TÓTH ILONA PERE II. – ANDRÁS SÁNDOR SZABÓ ZOLTÁN RÓL – LÁSZLÓFFY ALADÁR PASCAL RÓL – GRÓH GÁSPÁR SZILÁGYI ISTVÁN RÓL – SNEÉ PÉTER BODOR ÁDÁMRÓL – NÉMETH ATTILA: JÁTÉKSZENVEDÉLY – MOHÁS LÍVIA: SZERELMI HÁROMSZÖG – SZEPESI ATTILA ESSZÉI – METZ KATALIN: MADÁCH A NEMZETIBEN

HÍREK. A tavaszi szezonban újra jelentkezik a Színkép, a Magyar Szemle művészeti magazinja a TV2-ben. Az adásidő 45 percre növekedett. Az adások május végéig láthatók, hétfőn késő este és péntek délelőtt (ismétlés).

A Magyar Szemle új folyama 1992 novemberében indult meg. A tízéves fennállást egy Magyar Szemle-antológia kiadásával szeretnénk megünnepelni az év végén. A kötetbe a tíz év legjobb írásából válogatunk. A válogatáshoz várjuk olvasóink javaslatait is. Kérjük, írják meg véleményüket a főszerkesztőnek.

A 2000. évi személyi jövedelemadók 1%-ából 24 345 forint folyt be az APEH-hez a Magyar Szemle számára. Az APEH által átutalt összeget egyelőre tartalékoltuk.

Egyszermind köszönjük az adományt az adakozóknak, és azoknak is, akik 2001. évi adójuk 1%-áról rendelkeztek a mi javunkra. Külön köszöntjük azokat, akik közvetlenül támogatták az Alapítványt az elmúlt 12 hónapban: dr. Mádl Ferenc, Granasztói György, Jókay Loránd, Nagypál Csanád, dr. Tassy-Becz Károlyné, Pavletits Ödön, Rózsa Marianna, T&T Rt., dr. Zlinszky János, Gábor Róbert, Borbándi Gyula.

A világhálón barangolók figyelmét bizonyára nem kerülte el, hogy 2001. decemberi számunkig visszamenően a Magyar Szemle az eddigi válogatás helyett immár teljes számait felviszi honlapjára. Elektronikus kiadásunknak becsülhetően négy-öttször annyi olvasója van, mint a nyomtatott eredetinek. Ezek mintegy 55%-a belföldi, 45%-a külföldi.

Lapunk új folyamának teljes sorozata (1992–2001) szerkesztőségünkben kapható. Ára 4800 Ft. Kedvezményt rövidebb sorozatok vásárlása esetén is adunk.

LAPUNKRA ELŐFIZETHET banki átutalással vagy drótpostán, vagy személyesen a szerkesztőségben.

A MAGYAR SZEMLE VÁLOGATOTT KIADÁSA A VILÁGHÁLÓN:
<http://www.hungary.com/magyarszemle>; <http://www.net.hu/magyarszemle>

DRÓTPOSTACÍMÜNK: msza@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden és pénteken 11–13 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A megjelenést a Batthyány Lajos Alapítvány támogatja. E számunk további támogatói: Nemzeti Kulturális Alapprogram, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Westel Mobil Távközlési Rt., Természet- és Társadalombarát Fejlődésért Közalapítvány.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY igazgatósága: Antall György András, dr. Balogh János, Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Kodolányi Gyula*

Szerkesztőbizottság: *Borbándi Gyula,
Czakó Gábor, Cseh-Szombathy László,
Mellár Tamás, Molnár Gusztáv,
Szabados György, Szócs Géza, dr. Varga Csaba*

Szerkesztőség: *Bácsi István, Csejdy Virág,
Cselényi Béláné, Gróh Gáspár, Izinger Anna,
Kiss István, Mátis Livia, D. Veszelszky Sára*

Szerkesztőségi titkár: *Blahó Erika*

ÚJ FOLYAM XI.	3-4. SZÁM	2002. ÁPRILIS
KODOLÁNYI GYULA	<i>Keresztvezdés</i>	3
ORBÁN VIKTOR	<i>Akinek a szava számított</i>	7
ROCKENBAUER ZOLTÁN	<i>A magyarság felfedezője</i>	13
ANDRÁS SÁNDOR	<i>A magyarság Európában, Európa a magyarságban</i>	16
ZLINSZKY JÁNOS	<i>Történeti alkotmányunk fejlődése I.</i>	28
JOBBÁGYI GÁBOR	<i>A néma talp II.</i>	51
HORKAY HÖRCHER FERENC	<i>Alkotmányos rend és gyakorlati bölcsesség II.</i>	78
SZEPESI ATTILA	<i>Quodlibet</i>	94
NÉMETH ATTILA	<i>A kóros játékszenvedély mint pszichiátriai betegség</i>	104
MOHÁS LÍVIA	<i>Műhelyelemzés</i>	114
CZAKÓ GÁBOR- BANGA FERENC	<i>A rend(s)őre</i>	144
CZAKÓ GÁBOR	<i>A kör négyszögesítése</i>	147

KÖRKÉP

LÁSZLÓFFY ALADÁR	<i>Hogyan épül a szakadék</i>	154
GRÓH GÁSPÁR	<i>A világ mint szabadság és végzet</i>	157
SNEÉ PÉTER	<i>Monológ, kettesben</i>	168
KÁPOLNAI IVÁN	<i>Kiutak a magyar népesedési tragédiából</i>	174
TÓTH KLÁRA	<i>A csodák megtörténnek</i>	181
METZ KATALIN	<i>Színházavatás – Madách Tragédiája</i>	184
GÁSPÁR G. JÁNOS	<i>Ferdeségek, ferdítések</i>	190
KUBINSZKY MIHÁLY	<i>Tengerre, magyar</i>	195
	<i>Summaries</i>	201
	<i>E számunk szerzői</i>	204

A borítón Illyés Gyula fényképe látható. E számunk illusztrációi Jobbágyi Gábor Tóth Ilona perével foglalkozó tanulmányához kapcsolódnak.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

N. Hosszú Gyula

Esne!

Szörheim ével azelőtt született
híres emberekre emlékezni

ai

KERESZTEZŐDÉSEK

Százhusz éves vagyok. Annyi, mint a legidősebb ember volna, akit testi mivoltában is ismertem, és élményeit, gondolatait a magaméként élem át. Azokat is, amelyekről sem nekem, sem másnak nem mesélt.

Veress Etelka nagyanyám. S aki valamivel később született: Áprily Lajos. Ők ketten: Nagyenyed. A Magyar utca, a Kollégium, a szőlők a Hosszúban. Távolabb: Kassák Lajos. Egy kiállításon biztosan láttam (legalább egyszer) csúcsos, széles karimájú kalapjában. Figyelmesen sétált körbe a képek előtt. Figyelve, olykor kicsit előrelépve, de nem túl lassan. Aztán elolvastam remek önéletrajzi regényét, útjáról Párizsba, gyalog, alkalmi szövetségben a többi úton levő mesterlegénnyel, munkással. És láttam a sötét tekintetű, fahéjszín arcú fiatalembert, aki komorságára cáfoló humorral írta meg ezt az életformát, úgy, hogy ma is bennem él. Ott baktatok az országúton a szürkületben, valahol két német város között, 1910 táján, s azt vizslatom, hol van kazal, amelyikben megaludhatnak.

Minderről egy verőfényes vasárnap reggel merengek. Kavarnognak bennem a képek és gondolatok, mintha egy hatalmas tér középpontjában állnék, egy kereszteződésben, ahol mindenki áthalad egyszer vagy többször, s én nem tudom, mit is ragadjak meg, kit is, mi kerül majd a papírra, megmervítve, a pillanat szolgálatára. Mintha egy hatalmas akváriumot bámulnék, de úgy, hogy én is benne vagyok. Veress Etelka, Áprily, Kassák, a nagyenyedi szőlők, ingyenkonyha egy német város menhelyén.

Amikor ez a – megírandó – kis esszé megjelenik, választás ideje lesz. Mindenki csak a választásról beszél majd. Az emlékekről, az időről, az üres papírról szólni érdemes-e ilyen időben? Kit érdekel majd? Aki beleolvas, esetleg arrébb löki, becsukja a lapot – hol él ez az ember? De talán lesz olyan is, aki velem marad – mintha magas házak közé rejtett, dús, kusza kertre bukkanna a nagyvárosban, s megőrül. Ez valami más. Itt talán lehet egy kicsit pihenni. S talán olyan ember lesz, aki ezt meg is engedi magának. Olvasó. Merengő.

Százhusz éves vagyok. Annyi, mint Kodály Zoltán volna ma, akinek jegyzeteit, leveleit olvasom. Megelevenedik bennem minden: benne élek az ő pillanataiban. Kodály, a napimádó, az első modern magyar, aki a test tiszteletét és szeretetét visszahozza közénk a magasra gombolt Ferenc József-kor alkonyán, adriai nyaralásra hívja Bartók Bélát Genfből: „Ha csak rágondolok a tengerre, alig bírok nyugton maradni a széken! De nagyszerű lesz ott! Föltétlenül megtanulsz úszni 1 óra alatt – saját külön módszer – reggel korán pedig kivezünk etc. etc... És ha valahogy mégis meglehetne hogy Emma odajönne”. Bartók végül is marad Svájcban, s majd szeptemberben, a délfrancia Les Saintes Maries partjánál éli át azt, amire Kodály invitálta őt: „7 óráig sétáltam és nem találkoztam egyetlen emberrel se. Itt fürödtem először tengerben, itt sétáltam először – mezítláb, és itt láttam először – délibábot!” ...A hullámverés örök zajában furcsa önkívületbe jutunk. A dolgok elszakadnak az időtől, a sorrendtől, s óriási térben kavarnak, mint múlt, jövő, ismétlődés az idő változó színei között. A kérdés csak az, mi kerül egymás mellé ebből a végtelen színházból, milyen viszonyban. Ebből lesz az idő. Az idők. Így élhette át Bartók s Kodály azon a nyáron, 1908-ban a jövőt s a múltat. Még előttük volt mindaz, amivé lettek, amiről mi tudunk.

Fontosabbak az „emlékek” az időnél. Ezek a képek, élmények, gondolatok, elszakítva kezdettől és végtől. Így le-

hetnek jelenként az enyéme. S ha nincsen tengermoraj, elég egy madárcsivitelés márciusi reggel Budapesten. Elég lehet egy üres lap egy kis szobában, s egy ablak, amin át a látványon túlra bámulhatunk.

Így élhette át Illyés olyan hátborzongatóan Petőfi lényét. Illyés, aki száz éve született – kimondani is értelmetlen. Mert úgy él, mint neki élt az a Petőfi Sándor, akiről neki az öreg Madarász, a 48-as politikus mesélt egy méhesben Cecén, akkoriban, amikor Kassák gyalog Párizsra indult. Petőfi alig nyolcvan évvel született korábban Illyésnél. Ismerhették volna egymást – egy öreg forradalmár s egy messze-látó gyerek –, ha az idő másképpen rendezte a dolgokat. Ismerhették volna egymást – talán. De ez szinte mindegy. Illyés látta Petőfit, s volt, hogy élte is.

Az emlékek eleven dolgok, amelyek itt keringenek körülöttünk, s ilyen fél-éber reggeleken mind látjuk őket, együtt. Ez maga a lét – illetve az, amit át tudunk élni belőle.

Százhusz éve lesz idén, hogy világra jött Kodály Zoltán. Száz éve, hogy Illyés Gyula.

Évfordulók – a múlt? Mint egy vasúti menetrend. A napok végtelen sorban ismétlődnek, új kombinációkban...

A gyerek Illyés a család ozorai fogadójának vastag falai között mereng. Odakint tomboló nyár, idebenn hűvöség. De ő egy estét lát, úgy mondják, hetven évvel azelőtt: Petőfi, a vándorszínész szól a színpadról a fogadó hosszú termében, s ő ott ül az összezsúfolódott ozoraiak között.

Én pedig látom őket. S talán az is, aki engem olvas.

No és a választások, a választások? Felocsúdok: a merengést most – egyelőre – be kell fejezni.

A választások arra jók, a mindenkori választások, hogy létrehozhatják azt a helyzetet, amelyben mindegyre jut idő. Jut idő a merengésre, az utazásra a képzelet teré-

ben. Nagyanyánk, apánk történeteire. Küszködései folytatására. Az újrateemtésre. Az utazásra odakint. A mi történeteink megteremtésére, a saját törvényeink szerint. Arra, hogy lássuk megszületendő unokáink útját. Lássuk őket, amint reánk gondolnak. „Vissza”.

KODOLÁNYI GYULA

K: Orbán Viktor

Költ. Illyés Gyula

Illyés Gyulától, aki több volt
mint modelmív

AKINEK A SZAVA SZÁMÍTOTT*

Sokat szabódtam, hogy elfogadjam-e ezt a meghívást, illetve sokat gondolkodtam azon, hogy akik engem ide meghívtak, jól tették-e, hogy éppen engem kértek föl. Nem arra, hogy eljöjjek, mert azt hálás szívvel köszöntem volna egyébként is. Hanem arra, hogy éppen én nyissam meg ezt a centenáriumot. Hiszen tulajdonképpen mindannyian boldogok vagyunk, hogy miniszterelnököknek nem kell többé irodalmi kérdésekben állást foglalniuk, és mindannyian nagyon boldogok vagyunk, hogy egyetlen miniszterelnök sem érezheti úgy, hogy irodalomtörténészek és esztéták helyett neki kell kimondania az igazat, a szót, az irányt irodalmi kérdésekben.

No, ha már egyszer egy ilyen boldog kor köszöntött ránk – ami nem volt mindig sorsunk nekünk –, akkor vajon helyes-e, ha egy miniszterelnök nyit meg egy irodalmi centenáriumot.

Hát így szabódtam magamban, aztán végül is rájöttem, hogy nem azért hívnak meg engem erre az alkalomra, mert azt gondolják, hogy mondjuk az irodalomtudósoknál vagy esztétáknál alaposabban értenék az Illyés-életműhöz, hanem talán azért, mert nem is erről kell nekem beszélni. És nem eltagadva Illyés Gyula költői, irodalmi jelentőségét, talán éppen azért helyes a szabadon választott kormány

* Elhangzott az Illyés-centenáriumú év megnyitóján, március 21-én a Petőfi Irodalmi Múzeumban.

képviselőinek jelenléte egy ilyen ünnepen, mert ő több volt, mint irodalmár.

Nem is az irodalomról fogok itt beszélni, hanem sokkal inkább a küzdő, és túlélni akaró és tudó emberről, a magyarságát minden körülmények között *vállaló és képviselő ember szellemi kötelességéről*. Egyszerűbben szólva: az illyési példa erejéről.

Minden, amit túlélünk, erősebbé tesz bennünket, így tartják ezt egy erős, tengertúli és a mienknél szerencsésebb történelmű országban. És ha mi végigtekintünk a magunk zivatarosabbnál zivatarosabb esztendőket hozó történelmén, akkor láthatjuk, hogy túlélésben professzionisták vagyunk. És ha figyelmes és nemcsak figyelmes, hanem szerető pillantást is vetünk hazánk mai arcára, és a magyarokra néha jellemző, nyilván történelmi gyökerekből eredeztethető kishitűségünket legyűrjük, akkor azt is megállapíthatjuk, hogy az előbb elhangzott bölcsesség nemcsak a tengerentúlon igaz, hanem mi, professzionális túlélők is megerősödünk ezekben a küzdelmekben.

Akik ismerték Illyés Gyulát, állítják, hogy nála közvetlenebb, nyitottabb és megértőbb ember kevés akadt. De ő mégis olyan ember volt, aki mindig tökéletes határozottsággal védte az igazát. Mindannyian erre vágyunk. Szeretnénk szelídek, okosak, kitartóak, szelíden érvelők, és egyúttal nagyon határozottak lenni. De nagyon kevés embernek adatik meg, hogy ilyen szerencsésen találkozzanak benne össze emberi tulajdonságok. Ami az ő életét és korát illeti, szükség is volt erre a konokságra, mert olyan feladatot vállalt magára, amely túlnőtt az irodalom és esztétika ügyein. Írása révén, írásai révén és közéleti megnyilvánulásai révén, nem kisebb szerepet vállalt, mint a magyarság érdekeinek következetes képviselőségét. Én természetesen nem ismerhettem őt személyesen, de úgy érzem, hogy bizonyára nem volt mindig ingyére ez az önként vállalt szerep, és talán sokszor érezhette úgy, hogy az al-

kotáshoz szükséges csöndtől fosztja meg magát, midőn a közélet zajosabb világában is megszólalni kényszerül. Régi dilemmája ez a szocialista időszak magyar íróinak és költőinek.

Ebben a térségben, Közép-Európában, nemcsak Magyarországon, de itt különösen, gyakran szokták jeles alkotókról azt mondogatni, hogy szinte intézmény volt. És önök itt mind jól tudják, mit jelent az, ha egy szellemi embert intézménynek mondanak a kortársai. Azt jelenti, hogy az intézmények rosszul működnek. Azt jelenti, hogy a hivatal mással van elfoglalva, nem a dolgok emberséges intézésével. És a hiányzó demokratikus intézmények, a hiányzó függetlenség félhomályában valóban nagy szükség volt azokra, akiktől tanácsot lehetett kérni, akiknek a szava politikai hatalom nélkül is számított. Hiszen a félárbocra engedett zászló is tud lobogni messze látszón, sőt, a félig visszacsavart láng is tud meleget adni, s mint az illyési életmű mutatója, bizony még égetni is.

A magyar történelemben hosszú-hosszú korszakok léteznek, amelyekben a magyarságért érzett felelősség és a magyarság ügyének képviselője csak az irodalom eszközeivel és az irodalom köreiben belül volt lehetséges. A közhatalom által elvégzetlen feladatok a költőkre, írókra várak. Akkor is, amikor egy haldokló népi kultúrát, egy határokkal szétszabdalt magyarságot kellett megmenteni, összetartani. És akkor is, amikor reményt, történelmi emlékezetet, és egy majdani, szabad országban a felemelkedésre való képességet kellett jobb időkre megőrizni. Legnagyobbjainknak egy magyarságában, nemzeti önazonosságában naponta megtámadott és kétségbe vont ország számára kellett szellemi, lelki támaszt adni.

Idézek Illyés Gyula szavai közül egy mondatot. Egy interjúban mondta a következőket: „Tizenötmilliósnak a fia vagyok, s a gondolatom az, hogy épp az utóbbi században a kis népek kerültek erkölcsileg fölénybe a nagy né-

pekkel szemben, pusztán azért, mert a bűnöket, a hibákat, a tévedéseket a sors a nagy népekkel követteti el. Nyilván a kis népek is elkövetnék ezeket a végzetes hibákat, de mivel a sors bennünket ettől elütött, hát megadatott valami, megadatott valami erkölcsi ítélőszék számunkra." Egyenes beszéd volt ez, egy nem a szókimondásról híres korban. Mindenki tudta, miről is beszélt Illyés Gyula. A nagyhatalmak között született döntésről beszélt, amelynek nyomán Magyarország sorsában új, nehéz fejezet kezdődött. Önállóan bár, de területében, lakosságában megfogyatkozva kellett jövőt teremteni. Trianon után. És a sors nem volt kegyes hozzánk a II. világháborút követően sem, mert akkor az új nagyhatalmi egyezkedések után a meglévő veszteségeink mellé még a függetlenségünket is feladni kényszerültünk.

De kedves barátaim! Egy nemzet abból nem tud erőt meríteni, ha csak azt lajstromozza, amit földadni kényszerül. Azt is ébren kell tartani valakinek az emberekben, a nemzeti tudatban, amit nem kényszerülhetünk földadni soha: a józan ítélet megalkotásának képességét.

Ha egyetlen versként csak az *Egy mondat a zsarnokságról* címűt írta volna meg Illyés Gyula, már akkor is megérdemelné, hogy ma itt összegyülekezzünk, és róla beszéljünk. Füstös kávéházak homályában, ronggyá olvasott, írógépen lemásolt, titokban sokszorosított kéziratlapokon adták egymásnak ezt a halhatatlan verset az őszinte szóra vágyó emberek. Sokan azt mondják, hogy talán ez az egyetlen nagy ívű és időtálló vers, amelyet a kommunizmus ellen írtak. És Illyés Gyulának igaza lett, a magyarság valódi hazája a szellemi magaslatokon a régi haza. A magasban lévő nagy, kulturális haza üzenetét mi, akik nem ismertük őt személyesen, és sohasem beszélhettünk vele, mi, vagyis a mai nemzedékek is pontosan értjük. Illyés sokszor megkapta a nacionalizmus vádját, de ügyes emberként mindig talált nagy erejű szavakat a vád elutasítására.

Ebben a méltatlan, láthatatlan, örök perben olyan védőügyvédei és tanúi voltak az igazi magyarság és a hazafiság védelmében, mint Balassi, Csokonai, Petőfi, vagy éppen Ady. Tudta ezt ő is, el is fogadta a tanúságtételüket. Számára a hazafiság a jót, a nacionalizmus a rosszat jelentette. Ahogy ő maga is írt erről a *Hajszálgöyök*ekben. Idézem őt: „A magyar irodalom nem mindennapi dicsősége, hogy ezt a határvonalat a jó és rossz között, kezdettől fogva keményen meghúzta, és minden időben megtartotta. A nemzeti érzés a magyar szellemiségben félreérthetetlenül egy jelentésű. Sose a kirekesztést jelenti, mindig az egybetartozást.”

Nézzék el nekem, de a magam korabeli emberek azt is keresik mindig egy-egy általuk személyesen nem ismert, nagyra tartott irodalmár, közéleti ember életében, hogy vajon megadatott-e neki a humor adománya. Nehéz időkben különösen fontos, nagy küzdelmek idején pedig végképp elengedhetetlen, hogy az ember ne veszítse el a humorérzékét. És én is találtam egy olyan sort, csak egy mondatot szeretnék erre fecsérelni, amely Illyés Gyulának erről a képességéről szól. Zilahy Lajosnak írott levélből való, s a következőképpen hangzik: „Aki magyar, az lábizmában érez örömet, mert egy magyar labda megint bement”. Mi is erre várakozunk most is, tisztelt hölgyeim és uraim!

Visszatérve a humor világából, engedjék meg, hogy azt mondjam önöknek, hogy nyilván az irodalomtörténészek, vagy irodalomtudós urak másképpen osztályozzák a költészet nagyjait, mint ahogyan most ezt én fogom tenni. Nekem azonban, mikor önökhöz készülődtem, az jutott eszembe, hogy valójában a költőinknek két vonulatát ismerjük. Egyikhez azok tartoznak, akik a hitükbe, a meggyőződésükbe, gyakorta társtalan harcukba, harcaikba behaltak. A másik vonulatban a harc és az elfogadás kényes egyensúlyának keresői tartoznak, hosszú tűréssel, kényeszerű különbékével. Illyés Gyula az utóbbiakhoz tarto-

zott. De, mint tudjuk, a túléléshez is hatalmas erő kell. A hallgató, tűrő, túlélő, reménykedő többség közös lelkületében ki tud alakulni egy tevékenyebb, vállalkozóbb szellem, ha van, ha vannak, akik ápolják és gondozzák ezt a szellemet. Nem az övé volt a 20. század, ő volt a 20. századé.

Azt gondolom, helyes, ha megbecsüljük a nagy tanúságtevőket, akik túléltek a világégéseket és túléltek a vesztes forradalmat. Akik tudták, amit tudtak, látták, amit láttak, és mindig volt erejük nemcsak a túléléshez, de az újrakezdéshez is.

Egy nemzet számára élni gyakran annyi, mint túlélni. És erre akár büszkék is lehetünk. Mi, magyarok, mindenképpen. Fogadjuk meg Illyés Gyulának, nagy költőnek máig érvényes üzenetét: „Ne a kirekesztést, hanem az együvé tartozást, az összefogást tanuljuk és tanítsuk meg az utánunk jövőknek”. Ezekkel a gondolatokkal az Illyés Gyula emlékének szentelt évet, az Illyés-centenárium évét megnyitom.

ORBÁN VIKTOR

K: Rothenbauer Zoltán

köt.: Illyés Gyula

J. Illyés Gyula melléklete

CW

A MAGYARSÁG FELFEDEZŐJE*

„Fél embersége, fél szíve, fél indulata, fél oeuvre-je politikai fűtött-ségű. Ahogy Móriczra nem, úgy rá sem szabták a néptribunságot, de ha reggel a harmatról írt, délben már esetleg utolérhetetlen prózában fogalmazta meg nézetét az ország, a nép bajáról, hogy mi hol szorítja, s arról a tengernyi szívről, amely oxigénhiányban levegő után kapkod.”

Egy íráshoz is értő nagy festő, Bernáth Aurél írta le az idézett sorokat Illyés Gyuláról. Írta, mert talán nincs az az ecset, amellyel ennél lényegretörőbb és igazabb képet festhetett volna. Illyésről, aki ugyanolyan erővel énekelte meg reggel a „harmatot”, délben meg a „nép baját”. Illyésről, akinek hangja éppúgy kihallatszott a történelmi idők zajából, mint a nyirkos hétköznapiak susmogásából. Akit a sors által reámerített felelős gondolkodás valahogy mindenáron, talán akarata ellenére is vezérré tett. Aki ha meg-rántott egy képzeletbeli – ma azt mondanánk: *virtuális* – harangkötelet, az rögvest a nemzetfogyás, az anyanyelvko-pás, a hagyományvesztés rémületének kongásával visszhangzott a közélet szereplői, az irodalmárok és művészek között. Aki ha megszólalt, sosem a szórólapok, a kiáltvá-nyok, a brosúrák harsány vagy épp ólomnyomatos nyel-vén szólt, de a legtisztább és leghiggadtabb magyarsággal. *„Ha van a szavaknak edzőpályájuk, akkor a magyar szavaké jelen-leg az ő szűkre húzott szeme sarkában van* – írta róla Kányádi

* Elhangzott az Illyés-centenárium év megnyitóján, március 21-én a Pe-tőfi Irodalmi Múzeumban.

Sándor. – *Ott tanulnak fegyelmet, pontos erő- és önismeretet. Zrínyi, Kazinczy, Petőfi, Babits s a pusztai rokonság – pásztorok és prédikátorok – igazítanak még rajtuk, mielőtt útra indulnának. S induláskor a pillák rezdülése feltölti mindenüket az önmagukon is mosolyogni tudás enyhe áramával. Láttukra a könyvtárak magukba lustult kövér baglyai, a szótárak is jóleső borzongással és tisztelettel szorulnak összebb a polcokon.*

Illyés-esztendőt írunk, hát emlékezünk. Századnyi ideje, hogy megszületett ő, akit két mesebeli nevű pusztá: Nebánd és Rácegres nevelt fel. S aki e *puszták népének* világából elindulva érkezett a hazai irodalom fejedelmének szerepébe. A centenárium alkalmából a legkevesebb, mit tehetünk, hogy kiállításokkal, drámáinak színpadra állításával, a tőle való és róla szóló irodalom újrakiadásával, hagyatékának méltó gondozásával, Petőfi-képének megidézésével emlékezünk rá.

Ő az, aki egyaránt otthon érezte magát Ozorán és Párizsban, aki gyermekként a szülőföldről hozott kincssel, a tájszólással küszködött, s akinek később francia kiejtését megtapsolta a közép-európai író műveltségén meghökkenként külhoni közönség. Ő *A nehéz föld* és a *Puszták népe* szerzője, a népi írók zászlóvivője. De ő az elegáns világfi is, akit nyelvtudása alapján a franciák honfitársuknak hittek, s aki Párizsban Somlyó Györgyöt tanította osztrigát enni... Ő a *Válasz Herdernek és Adynak*, a *Szellem és erőszak*, a *Kisebbség és nemzet*, s más, a magyarság sorskérdéseivel foglalkozó könyvek szerzője. Ő, aki egyetlen mondatba sűrítve mondott el minden elmondhatót a *zsarnokságról*. De ő az is, aki csodálatos gyöngédséggel írt a szerelem, a házaseslet intimitásairól, a „ki nem fogyó mosolyú” hitvesről. Az író- és nemzedéktárs Márai Sándor írja róla: „*Eötvös, Kölcsey, Széchenyi után végre megint egy magyar író, aki látja a magyarokat, s nemcsak a honfi bújával vagy lángolásával látja, hanem – minden érzésen és lelki kötésen túl – a fel-fedező tárgyilagosságával. (...) Ez a sürgető vizsgálat, ez a fe-*

gyelmezettségében is kínos-kéztető hang, a számonkérésnek és a megismerésnek hangja...

A nemzetet „az egy nyelvet beszélők közössége” alkotja – vallotta Illyés. Ezért szellemi erőik is ott bírnak összpontosulni, és „vezérek” is ott támadnak, ahol a nyelvet felsőfokú igénnyel művelik. S nem vitás: egy képzeletbeli magyarság-iskolában az Illyés-verseknek, prózáknak és drámáknak a „tankönyvek” közt van a helyük. Vizsgálata, avagy önmagunk és a minket körülvevő világ megméretésére azonban időről időre így is szólítanak – elemi erővel. Életművét és egész lényét a nemzeti érzés *hajszálgyökerei* járják át. Gyökérszet, amely nélkül nem hajt lombot a magyar irodalom fája.

ROCKENBAUER ZOLTÁN

Elő: Iletve

Köl: Szabó Zoltán

A MAGYARSÁG EURÓPÁBAN, EURÓPA A MAGYARSÁGBAN*

Nehéz meghatározni Szabó Zoltán írásainak a műfaját. Publicisztikája jelentős, sőt kiemelkedő, de tévedés lenne őt publicistának mondani. Két első könyve szociográfia, de olyan, hogy többnyire úgy minősítik: „írói szociográfia”. A jelző, az „írói” csakis a „szépirói” formula rövid formája lehet, amely maga is más minőségek rövid formája: olyanoké, mint „költői”, „elbeszélő”, „képekkel érzésekre ható”, „stílusában egyedi hangú”. Kritikái viszont többnyire esszék, esszéi a szó eredeti jelentése szerint legendák, vagyis lelkigyakorlatot segítő *olvasandók*. Útirajzai vallomások, olykor szinte Ágoston vagy Rousseau módján: bensőségesen személyesek, és hitvilágot sejtetnek hol retorikus, hol leíró eszközökkel.

Szabó Zoltán valóban tudott szépen, jól, sőt nagyon jól írni. A stílus eleganciája és könnyedsége mellett elemző írásait is a képzelet és az érzések igen széles spektruma, illetve skálája jellemzi. Érvényes ez a kötetbe válogatott írásokra: a publicisztikára, az esszékre, a kritikáira és az útirajzokra, illetve a tájakra ébresztő lírai prózára. Gondolkodó ember volt, de sohasem elméleti, mindig az egyedi ember, hely, helyzet, feladat érintette és érdekelt. Tudott nagyon ironikus, sőt szarkasztikus lenni, leírásaiban és utalásaiban viszont közvetlen, aprólékos, érzéketlen, ha úgy tetszik, gyakorlatias volt. Mindig a tenni-

* A Szabó Zoltán 90. születésnapjára megjelenő *Magyarság és Közép-Európa* című kötet előszava (Magyar Néző sorozat).

valókra figyelt, konkrét feladatokat igyekezett szolgálni írásainak nemcsak tárgyával, megírásuk módjával is. Megtartotta cserkészkorából az egyszerű, de olykor igen sokat megkövetelő fogadalmat, hogy: „Megteszem, ami tőlem telik.”

Az 1930-as és 40-es években gyakran utalt az akkori – nyilvánvalóan magyar – cserkészmondásra is: „magyarabb magyart”, és bár ez nagyon általánosnak, szinte semmitmondónak tűnhet, az ő számára konkrét dolgokat és meghatározó hozzáállást jelentett. Hasonló mondható az írásaiban gyakran emlegetett Európáról is. Írhatta volna: „európaibb európaít”, és az azt jelentette volna, amiről annak idején gyakran írt: a vén Európának vége, meg kell újítani. Európát és a magyarságot egymástól elválaszthatatlannak tartotta, kétszeresen is. Egyfelől az európai népek és országok közé ágyazottság, a földrajzi elhelyeződés okából, másfelől a nemzetti alakulást meghatározó keresztény szellemiség miatt. Ebben a kettősségben élte ő meg magyarként Európát: „Ha nem is mint apát, de mint tanító-mestert, aki hozzánk ugyan kegyetlen volt, de ki tagadhatja, hogy általa lettünk azzá, amik lettünk.”

Kevés magyarul író ember foglalkozott annyit a magyarsággal, mint Szabó Zoltán. Nehéz olyan írását találni, amelyben ne ejtene legalább szót róla, sok írásában – 1945 előtt, de 1947 után is – ez a fő téma, fő gond, az elsődleges ügy. Társadalmi kérdésekre igen érzékeny volt, falukutatóként kezdte, és határozott változást követelt. A parasztság helyzetét hangsúlyozta első helyen anélkül, hogy az ipari munkásságról megfeledkezett volna; elkötelezettsége József Attilához állt talán legközelebb. Amikor az 1930-as években arra ösztökélt, hogy a parasztságot földhöz és tanulási lehetőséghez, „parasztinternátusokhoz” kell juttatni, célja nem egyszerűen egy társadalmi igazságtalanság felszámolása volt, hanem a nemzet megerősítése is. Úgy hitte és mondta, hogy a népet be kell engedni a nem-

zetbe, enélkül a nemzet nem lesz elég erős a megmaradás-hoz „két pogány között”.

A magyarság szónak, gondoljuk meg, két alapjelentése van. Az egyik mennyiségi, számokkal mérhető: magyarokra, magyar emberekre vonatkozik, a másik viszont egy minőségre, tulajdonságra, amely révén egy-egy ember magyar. József Attila verssorában: „adj magyarságot a magyarnak” tömören adódik egymás mellé a szó két jelentése, ahogyan a rákövetkező sor is – „hogya mi ne legyünk német gyarmat” – azt fejezi ki, ami Szabó Zoltának is elsődleges gondja volt az 1930-as években.

Élete végéig különválasztotta a társadalmat és a nemzetet. Országot és államot meghatározóan az előbbihez sorolta. Érthetően. Egy-egy országnak társadalma van, nemzete nincs, de a nemzet évszázadokra fennmaradhat, még akkor is, ha az országot más nép, vagy más népek kebelezik be. A magyar nemzet Szabó Zoltán szerint azokból állt, akikben nemcsak az volt közös, hogy magyarul beszélnek. A magyarság volt bennük közös – ha jó, ha silány. Ha silány volt, akkor ő Kölcseyt idézve attól tartott, hogy a magyar hamarosan „névben él csak, többé nincs jelen.” A nemzet szót, amikor hangsúlyozottan, annak kulturális jelentése szerint használta, arra utalt vele, ami adott emberekben közös volt. Ilyen szemlélet szerint a nemzet közösség, nem társulás; a társadalom áll társulókból, akiknek meg lehet és meg is kell szabniuk társulásuk szabályait, jogokat és kötelezéseiket, a kormányzás mikéntjét és a hozzá tartozó intézményeket.

A társadalom–nemzet kettős – „apánk az állam, de anyánk a nemzet” – kezdettől fogva arra is szolgált Szabó Zoltánnak, hogy – Németh László kifejezésével – a „magyar oldalt” előbbrevalónak tartsa a jobb- és a baloldalnál. Volt ebben oka annak, hogy ő maga nemigen tudta besorolni magát se jobbra, se balra, ami azzal járt, hogy a baloldaliak gyakran jobb-, a jobboldaliak többnyire baloldalinak

tartották. Egyik se volt? Egyik sem, mondanám, mert mindkettő. A „magyar oldal” – ebből lett később magyar összefüggésben, nem az egykori svájciban, sem a mai szociáldemokratában a „harmadik út” – szükségképpen előzte meg a másik kettőt, ha az azokhoz tartozók mindenekelőtt magyarok voltak, magyarként álltak oda. Szabó Zoltán ódzkodott a „nemzeti egység” kifejezéstől, nyilván azért, mert – az 1956-os forradalom napjait kivéve – a „nemzeti” jelző politikai jelentése szerint értődött, lehetett volna „országos” is, az pedig uralommal és uralkodással kapcsolt fogalom. A nemzettel kapcsolatban teendőkről és feladatokról tudott, nem jogokról és kötelességekről. Ódzkodhatott azonban az egység szótól is, hiszen a nemzeti egységnek egyöntetű határozatokban és mozdulatokban kell kifejeződnie, míg a nemzet, ha jelentése kulturális, ha tájak népeirembereire vonatkozik – szükségképpen többféle. Minőség szerint mindegyik magyar ember egyaránt magyar, de nem egyféleképpen és nem is kétféleképpen; a magyar oldal, ahogy Szabó Zoltán gondolta, maga sokoldalú, illetve többoldalú volt, nem csupán kétoldalú.

A „magyaroldalúság” előtérbe helyezése egy további megfontolásból és, igen, megérzésből is ügye lehetett Szabó Zoltánnak. Ő a magyarság megerősítéséhez az őstörteket hívta segítségül, a holtakat ébresztette, és Balassi, Zrínyi, Pázmány, Kölcsey meg a többiek nem is lehettek jobb- vagy baloldaliak. (Két oldalra tagozódásról a 18. század végi francia forradalom, Magyarországon pedig talán csak az 1867-es kiegyezés óta lehet beszélni, bár *A két szomszédvár* című versében Vörösmarty már jelzett egy olyan szindrómát, amelynek sajnos jövője lett.)

De hát mi is a magyarság, mint minőség, Szabó Zoltán szerint, és mivel gondolta ő azt mélyíteni, erősíteni? Milyen volt az a magyar nemzet, amelybe 1945 előtt beengedni, bevonni akarta a népet, és ami – egy jóval későbbi kijelentése szerint – az 1956-os forradalomban létrejött?

Meghatározásai, mint minden meghatározás, csakis általánosságok lehettek, nem érdemes azokat kutatni, vizsgálgatni. Minőségeket amúgy sem lehet máshogy meghatározni, mint tautologikusan; a narancs ízét vagy illatát még körülírni is reménytelen. Írásaiban a jelzőkre, azok többsére, valamint az idézetekre, az utalásokra és az evokációkra kell figyelni; szavakra, képekre, példákra, ahogyan megöröklődtek és ahogyan az éppen szóvá tett összefüggésben, adott szavak közti helyükön hatottak.

Az 1939 tavaszán meghirdetett Szellemi Honvédelmet egy sokrétű, mindenekelőtt társadalmi reformmal akarta megalapozni. A háború kitörésével ez lehetetlenné vált, akkor „művészettel és irodalommal” kívánta szolgálni – olvasással, zenehallgatással; tájaknak, városoknak, épületeknek szavak révén is megélt látványaival. Ha holtakat ébresztett, és azt írta: „cihelődnek a halottak”, valóban emberekre gondolt, nem pusztán szövegekre. Társakhoz szóló, nagyon is egyéni hangú emberekre, akik a nemzetnek nevezett közösséghez tartozónak érezték és tudták magukat. Magából a megszólalásból, az egyéni és sajátos hanggal szólás folyamatában lehetett szerinte érezni és érteni, hogy mi a magyar és milyen legyen, most, amikor, ha nem is „rút szibarita váz” volt, alásüllyedt egy Trianon utáni középosztályban, passzív és tehetetlen parasztságban, majd egy nomenklatúrában és pártállami tömegben.

Egy angol szerző, Benedict Anderson arról írt könyvet, hogy a nemzet a 19. században sokféle mintegy regények nyomán alakult „képzelt közösség” volt. A képzelt ebben a kifejezésben határozottan más, mint a képzeletbeli, ami azt jelenti, nem valós. A képzelt közösség, Anderson szerint, valós volt, de olyan, amilyennek képzelték. Időtlennek, ahogyan az egyén képzeletbeli magát, annak tudatában, hogy csecsemő is volt, iskolás is, serdülő is, és így tovább. Mivel nem is képes mindenre emlékezni, narratívákat, elbeszéléseket készít arról, amire már nem emlék-

szik, de tudja, megtörtént vele. A képzelt közösséget efféle egyénnek képzelték és képzelik gyakran ma is, valakinek, akinek egységes története van. Annál is inkább, mondja Anderson, mert a történetírás maga is ilyené formálódott – szerinte – a francia Michelet-vel, aki így, ilyenek írta meg például a francia forradalom történetét. Michelet az ilyen történetekbe írta bele az egyes meghalt embereket, történeteiket, méghozzá azzal a kifejezett szándékkal, hogy vele a halottaknak továbbélést, „egy második életet” adjon.

Ezt a két példát, a nemzetét mint képzelt közösségét és az írás révén második életre keltett halottak példáját érdemes felidézni Szabó Zoltánnal kapcsolatban. Mindkettő emlékeztet az ő gondolataira, és éppen a gondolatok hasonlósága teszi lehetővé az ő gondolatai és szándékai másféle és egészen egyedi jellegét.

Nem kétséges, hogy a nemzet Szabó Zoltánnál képzelt közösség. Képzelt, hiszen az egyes embereknek, az egyes magyaroknak képzelnük, vele elkerülhetetlenül érezniük is kell azt a nemzet szóval jelölt közösséget, amely nemcsak a most élőkől áll, és amelyhez tartozónak magukat érzik, nemcsak tudják. Amikor valaki sajátjának érzi, amit képzelsz, az éppolyan kevésbé képzeletbeli, mint ő maga. A spanyol Almodóvar egyik filmjében hangzik el egy idevágó mondás: „Mert akkor autentikus egy ember, ha olyan, amilyenek megálmodja magát.” A társsakkal érintkezés erősíti a képzelt közösség érzékelhetően is valós erőterét. Ősökkel érintkezni persze csak írásaik és az általuk érintett holmik, épületek, tájak révén lehet, de az érintkezés és az emlékezés együtteséből egysül egy-egy lelkes elmében – hol másutt? – a képzelt és a valós. Feltehetően nehéz a debreceni nagytemplomban nem tudni és érezni, nem arra gondolni és pillanatokra sem képzelnünk, hogy Kossuth ott mondta ki a trónfosztást 1849 áprilisában.

Szabó Zoltán azonban másképp gondolta és sejtette a nemzetet, ezt a képzelte közösséget, mint Benedict Anderson. Ő nem regényekre, hanem többnyire versekre és megszólalásokra hivatkozik, versekből és megszólalásokból – levelekből, naplókából, röpiratokból – idéz, mindig olyat, amit egyvalaki, egy valós ember valamikor megélt és mondott. Mindig egy itt-és-mostra vonatkoztat, tereli a figyelmet. Amikor holtakat ébreszt, nem azért teszi, hogy azok egy második életet éljenek. Segítségül hívja őket valami éppen adódó tevékenységhez, amelyet ő saját végzendő feladatának tud és érez. A dolgok és megoldozandók valóságvetülete fontos, az, ami egy-egy olvasóban az olvasás valós folyamata után, az ő saját tevékenységében indulhat meg, egyebek közt az elképzelés erejéből, *virtusából*. Meglévőktől képzeli magát el egy megvalósíthatónak vélt és remélt cél felé.

A lírai ebben az összefüggésben az epikával ellentétben az itt-és-most-idejű megjelenítést és a megjelenés válfaját és módszerét jelenti. A szubjektívet, vagyis az „én”-nel – és a „mi”-vel – szólást a 20. században, különösen annak a második felében éppolyan kritika érte, mint a vallo-másos lírát, és nem is oktalanul. Ám, ahogy egy ember a szerelmesének csakis így mondhatja, ahogy neki – és szerencsés esetben annak is – szüksége van: „Szeretlek” – a közösségekre is így, ilyen evidenciával kell érezni. Különbség van aközött, hogy „Mi, magyarok” és „Mi, magyarországiak”, bár még az utóbbi is lehet egyfajta közösség – az együttlakóké. A különbség talán abban található, és ezért érdemes itt szóba hozni, hogy a közösség nem fizikai térben és időben van, hanem lelki-szellemi tájon, újabb keletű kifejezéssel, a mentális térben, ami egyáltalán nem olyan, mint a fizikai. Egy nemzet nem létezik úgy, mint egy fa, egy szikla, egy épület, egy ember. Tartama van, ön-ideje. Tart, amíg tart és megtart. Ez pedig azt jelenti, hogy az a nemzet, amit Szabó Zoltán erősíteni és védeni akart

a szellem erejével, csak egy-egy emberben és egy-egy alkalommal szólítható meg. Megszólíthatóság és érzés tekintetében nem lehet az emberen kívül, nem terjedhet túl rajta. Maradandó is csak úgy lehet, ha kiben-kiben újra meg újra megújul. A megújulásban változhat is, hiszen minőségét az is minősíti, amilyen helyzetben és feladatok között újul meg.

Az ilyen nemzet nem gondolható totalitásnak, nem szolgálható totálisnak hitt eszközökkel, nincs fizikai kiterjedése. Ezért a szónak egy furcsa értelmében, egyidejűleg több helyen és akárhol lehet. Szabó Zoltán így gondolkodott és érzett, ezt bizonyítani lehet egy előadáson elhangzott szavaival, amelyek 1977-ben, a Genfi-tó mellett hangzottak el egy konferencián, amelyet ő „diétának” mondott: „Mivel mi, akik itt vagyunk, egy nemzetbeliek vagyunk, mi tehát, itt és most, nemzet vagyunk; noha azt nem mondanám, hogy a nemzet mi vagyunk.”

Ódivatúnak tűnhet a vallomások, „én”-nel „te”-hez szóló beszéd és vers-evokáció, mi több, nem kétséges, hogy Petőfi és Juhász Gyula versei is ódivatúak – lennének, ha ma írták volna őket. De hát tudjuk, hogy nem ma, ezért másképp olvassuk őket, mint a most írottakat. Éppen ez a felismerés fontos Szabó Zoltánnál, aki Juhász Gyulát még idősebb kortársának tudhatta, Kölcseyt vagy Zrínyit viszont nem. Ahogyan József Attilánál „török, tatár, tót, román kavarog e szívben, mely a múltnak már adósa, mai magyarok”, úgy a különböző korok és korszakok is együtt és együvé kavarognak – nem a fejben – a szívben; ezen az ódivatú helyen, aminél azonban újabb egyelőre nem nevezhető meg. A nemzet ilyen helyen található, csakis ilyen helyen, és csak tartammal gondolható, semmiképpen sem mérhető folyam és folyamat. Másfelől Szabó Zoltán egyes embereket idéz írásaiban, és ha megszólít valakit, egyes embert szólít meg, egy-egy emberben a nemzettársat, nem mást. 1939-ben, 1941-ben vagy 1977-ben még jelenlévőket

szólíthatott meg, most azonban már ő maga is úgy szól, mint az írásaiban ébresztett Zrínyi, Kölcsey. Nem ódivatra kell hát gondolni, éppen az ellenkezőjére, egy új, érdemleges, ha úgy tetszik, modern gondolatra arról, hogy mi is a nemzet. Az lett volna részben ódivat, részben huszadik századi borzalom – hiszen a 19. század gondolataiból gyakran lett borzalom, amikor a huszadikban huszadikiként használták őket –, ha államosította volna a nemzetet, attól ő azonban, gyakori és határozott tanúsága szerint, borzongott és borzadt.

1945 és 47 között igyekezett „hazugság nélkül” figyelni és mondani, mi történik. Részt vett a közéletben, folyóiratot is indított és szerkesztett, hamarosan egyre nehezebb körülmények között. Hazugság nélkül egyre inkább csak hallgatni lehetett. Félig-meddig menekülés is volt, amikor kultúrattaséként Párizsba került, ahonnan aztán, tisztségéről leköszönve, Angliába emigrált.

Nehéz volt megtapasztalni, még ma is nehéz megmondani, mi kezdődött, mi történt ebben a két-három évben az országban, ahol 1944 és 1945 tavasza között a társadalom összeomlott. Szabó Zoltán ezt megjósolta, azt viszont, ami társadalmilag történt, valójában a mai napig nem sikerült még csak felvázolni sem. Ő akkor csak várakozó álláspontra helyezkedhetett. A földreform és a népi kollégium megvalósult, az a középosztály, amelyet ő olyan keményen és keserűen bírált, abban a változatában széthullott és megszűnt. Megváltozott a helyzet azzal is, hogy a német veszély elmúlt. A számára elsődleges ügy, a magyarságé, megmaradt, csak más, és nem világos körülmények között. Aztán sok minden világos lett és elkeserítő.

Pályájának harmadik korszaka valójában az 1956-os forradalommal kezdődött, és haláláig tartott. 1948 és 1956 októbere között csak 21 rövid írása jelent meg, és szinte mind recenzió volt. A forradalom nagyon fellelkesítette, és nemcsak a pusztá tény, hogy megtörtént. Legfőképpen az

is lelkesítette, hogy politikai pártok nem játszottak benne szerepet. Hogy az állam, illetve a fentről kormányzás ideiglenesen szinte megszűnt, és kiderült, a dolgokat lehet nélküle is intézni. A szerveződések alulról fölfelé alakultak, vagyis az emberek kis csoportokban kezdték kormányozni magukat. Amikor azt írta, hogy a forradalommal a magyar nemzet nem megnyilvánult, hanem létrejött, az éppen mondottakra is gondolt. Társadalmi kérdésekre nem. Később éppen a forradalommal kapcsolatban vélte úgy, hogy az igazi sérelem a magyarokban az embert, és nem az emberekben a magyart érte a megelőző években. Ezt egy olyan totalitarizmus összefüggésében gondolta, amelyik – Orwell gondolatai nyomán, de az 1970-es évek elején, a párizsi 1968 után megjelent írásokban kifejtett vélemény szerint – a nyugati társadalmakat is fojtogatta. 1956 volt, mondta Szabó Zoltán, az első antitotalitáriánus forradalom, vagyis a magyar forradalmat „előlről” és nem „hátról” értelmezte.

Ebben az új helyzetben nyilvánvalóan nem földreformot és tanulási lehetőségeket kellett követelnie a társadalom meglévő keretei között, hanem szabadságot, míg a testvériség, azaz a magyarság ügyében új- és újfajta bajokra terelődött a figyelme. Amit az első korszakban írt tájról, szellemi határokról, szellemi honvédelemről és a múlthoz való viszonyról, szinte mind érvényes maradt, jobban meg se írhatta volna. Új probléma volt viszont az iskolákban terjesztett tudatlanság, a határokon kívül élő magyarok politikai sarkalatú kiiktatása még a szóhasználatban is, ami révén a „magyar” jelző a „magyarországi” szinonimája lett. Illyés idézett szavával a magyarok a „zömbeliekre” redukálódtak, számon kívül hagyva a zömön kívülieket.

Továbbra is a nemzet, mint képzelte közösség maradt elsődleges ügye, s ha másként szólt és érvelt, két okból tette. Nem akarta ismételni önmagát, és a szovjet fennhatóság alatt maradandónak ígérkező helyzetben más volt a tenni-

való, a lehetséges tennivaló. Szabó Zoltán mindvégig a gyakorlati ember fejével gondolkodott, adott könyvekről, adott iskolákról, adott megnyilvánulásokról beszélt. Ha általánosított, azok alapján, vagyis induktív módon. Más volt a helyzet Nyugaton is. Új volt a nyugati demokrata országokban, az akkor új kifejezéssel „fogyasztóinak” mondott társadalmakban található egyre átfogóbb kontroll, és az ilyen összefüggésben is gondolt totalitarianizmus. (A „globalizáció” szó az elmúlt években többé-kevésbé ennek helyére került.) A nemzetiség ügye, úgy is mint az etnicitásé és a regionalitásé, mindenütt kezdett szóba kerülni. Ennek a társadalmi vetülete, az egyenjogúság kívánalma révén; bármiféle autonómiát követelni csakis a jogosság és az igazságosság nevében lehet, csakis egy-egy jogrenden belül. Sarkallni viszont közösségi, adott közösségekben meglévő igények sarkalltak, nem egyének, mint állampolgárok igényei. Ebben az értelemben talán mondható, hogy Szabó Zoltán sejtése az 1938–39-es években arról, hogy a jövő Európája „a kis népek Európája” lesz – beigazolódott, ahogy egyébként jogi szempontból is az Európai Unióban a nagy népek és a kis népek együttese megakadályozza bármelyik nagy nép hatalmi törekvéseit. A törvény előtti egyenlőség a fontos. Közösségnek, mint közösségnek, ezért – a szó nem jogi-politikai, hanem kulturális értelmében – nemzetnek nincs törvénykezése. Ha lenne, akkor se lennének a közösségek minőségük tekintetében egyenlők. Egy képzeletbeli közösség-törvény előtt mindegyik közösség más-más, nemcsak másik lenne, ahogy valójában más-más.

A Genfi-tó partján 1977-ben konferenciára, „diétára” gyűlt magyarok csoportja nemzet volt, mondta Szabó Zoltán, ha nem is „a” nemzet, és máshogyan volt nemzet, mint Szegeden vagy Dunaföldváron. Nem éltek-laktak együtt, mint egy-egy város vagy falu népe, mint egy-egy *demosz* – nemzetként, *etnosz*ként viszont együtt voltak, megosztották egymással ott és akkor azt, ami közös volt bennük.

Magyarságukat megosztották egymással, mint egykor egy másik csoport az egyetlen halat. Csak annak csoda vagy fantazmagória, hogy mind jóllaktak belőle, aki fizikai, négydimenziós halra gondol, feledvén, hogy a hal szó jelentését, mint bármelyik szóét, igen sokan oszthatják meg anélkül, hogy bármelyikük is megrövidülne. Ott és akkor, a Genf-tó partján, társak között, Szabó Zoltán is emigrációban volt az országból, miközben magyarként töretlen része maradt a nemzetnek, vagyis a magyarság száműzhetetlenül maradt meg benne ott, ahogyan halála órájáig mindenütt. Róla is elmondható, amit ő éppen tíz évvel korábban a Rákóczi-ról szóló esszéje zárómondataiban írt: „Magyarországon volt olyan európai, mint idekinn. Idekinn volt olyan magyar, mint Magyarországon.” Ugye érthető, hogy ezt odakinn írta, és az is, hogy ha idebenn írta volna, a két mondat fordítva szólna, de a lényegét tekintve ugyanazt mondaná.

ANDRÁS SÁNDOR

K. Glinsky János

X 342.4

Ep: Tanulmány

^{Or} TÖRTÉNETI ALKOTMÁNYUNK FEJLŐDÉSE

I.

1. Mit jelent az „alkotmány” köznyelvben és jogban?

Az alkotmány szó elemzése indokolt. Latin párja, elődje constitutio. Alkotásról van szó, emberi szellemi-fizikai tevékenység eredményéről. A teremtéssel szemben, amikor semmiből létesít a Teremtő valamit, az alkotó meglévő elemekből új, összetett, teljesebb létezőt alkot. A latin statuere szó állít, előállít értelmű, a constituere összeállít, vagy közösen állít értelmet hordoz a szóképben.

Alkotmány lehet technikai, fizikai mű. Ebben a vonatkozásban a mi nyelvünk lekicsinylő hangsúllyal használja az alkotás, mű, szavak szerényebb változataként. Szellemi vonalon azonban éppúgy jogi műszóvá vált, mint párja, a constitutio, a constitutumból továbbfejlesztve. Ez a változata éppen ellenkező irányban tolódott el: ünnepélyes jellegű, súlyos értelmet hordozó. A constituere jogi érteleme: jogérvényesség létesítése, valamely jogi tény, normatív vagy egyedi parancs kötelező érvénnyel felruházása. A konstitutív hatály, mint műszó minden gyakorló jogász számára jelentőséggel bír, a bírói ítélet érvényességét jelenti. Constitutum a joghatályos nyilatkozat, megállapodás, a lex privata, a magánfelek törvényhozó hatalma keretében. A constitutio általános érvényű hatósági, császári parancs, ami törvényerejű a közösség felhatalmazása alapján. Constitutio kiemelt értelemben az alaptörvény, valamely társadalom létét, kereteit, cselekvési szabadságát, hatalmi rendszerét meghatározó norma. Magyarul alkotmány.

A társadalom rendjét, békéjét hatalom biztosítja. E hatalom sokféle lehetett a történelem folyamán. Hierarchikus, diktatórikus, despotikus, hagyományos vagy demokratikus. A legjelentősebb különbségtétel azonban az, hogy törvény rendelte hatalom-e a meghatározó valamely társadalomban, társadalmi csoportban, vagy hatalom szabta törvény. Törvényszabta, törvény adta és törvény korlátozta hatalom esetében beszélünk modern német kifejezéssel jogállamról (Rechtstaat), angol kifejezéssel joguralomról (rule of Laws). A kifejezés modern, a fogalom azonban ősi. Római örökség, abban a formában, amelyben a közösen elfogadott, vallott, önazonosságként vállalt és hordozott jogrend adta a társadalmi csoport meghatározó megkülönböztető jegyét. A vegyes etnikumú tömeget a jog formálta közösséggé (Livius).¹ Az a jog, amely a közösség tudatában él, s amelyet bizonytalanság esetén az erre törvényesen kiválasztott (és a közjog keretében szakrális felhatalmazással is felruházott) főhatalom iurisdictiója határoz meg mindenkire kötelező érvénnyel.

2. Az ősi magyar alkotmány?

A magyar nép előtörténete homályba vész, kivált, ami kulturális elemeit illeti. Először az etelközi tartózkodásról vannak többé-kevésbé történeti értékű forrásaink. Úgy tűnik, addigi előtörténete, fejlődése természetes, törzsi-nemzetiségi tényezők meghatározta kibontakozás volt. Hasonló fejlődés esetén általában szokások, hagyományok határozzák meg a közösség magatartási normáit. Szinte természetes módon alakulnak azok, mert belső ellentétek nem kényszerítik ki megfogalmazásukat. Nincsenek hatalmi válságok, versengések, vagy ha voltak is, azok a családi, nemzeti kereteket nem haladták meg, nem feszítették szét.²

Az etelközi tarózkodás során kerültek őseink kapcsolatba a bizánci birodalommal. A császár a terhessé váló bolgár szomszéd ellen kívánta őket szövetségesül. Az ezzel kapcsolatos tárgyalások során, így a források, kapták Bizánctól a tanácsot, hogy a laza törzsszövetség válasszon magának egy (vagy két?) fő vezért, akivel tárgyalni tudjon a szövetséges, és aki mindannyiuk nevében nyilatkozni jogosult legyen.

Alkalmi javaslat ez, egyes történészeink felfogása szerint időleges is volt annak megfogadása. A honfoglalás után szerintük újra szétesett a közösség laza törzsszövetséggé. Értékelés kérdése mindez, aligha bizonyítható bármelyik álláspont igazsága vitathatatlanul. Magam a jogtörténész szemével úgy látom, hogy az egyszer megfogadott tanács alapján létrejött uralmi rendszer fennmaradt, függetlenedett az először megválasztott karizmatikus személytől. A választás és hatalomátruházás módja, a hatalomgyakorlás rendszere pedig a fejlődésben tovább finomodva, lényegében alapjává lett a magyar alkotmányosságnak.³ Ezért mondhatjuk alkotmányunkat történetinek, a magyar királyságot pedig, szemben a középső- és új kor sok született királyával, hierarchikus uralkodói igényével, alkotmányos rendi államnak.

A tanács alapján a törzsszövetség szoros szerződést, vérszerződést kötött. Megválasztotta fejedelmét a törzsi vezérek közül, Álmos fia Árpád személyében. A szerződés szerint e családból fogják a továbbiakban a fejedelmet választani: kötött körből, alkalmasság szerint (ami többnyire egybeesett a család seniorjának személyével). A vezér szabadságukban megtartja a harcos, fegyverviselő magyarokat és tanácsában a többi törzsek vezetőit. A vezért a törzsi vezetők választják ki az Árpád-házból. A fegyverviselők közössége fogadja el. Ez a római *translatio imperii* szellemében történt, az alkalmas személy kiválasztása és bemutatása, *praesentatio*, majd elfogadása, *acclamatio* révén,

Budapesti Rendőrfőkapitányság.

H a t á r o z a t
a nyomozás elrendeléséről
Bp. 1256. nov. 21.

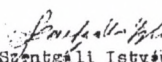
A birtokunkban lévő adatok szerint M o l n á r József/1959,
Ujhartya, Klímák Erzsébet/ Komlókönyös-lakón, Tóth Ilona
és társával együtt 1956. nov. 13-án egy embert meggyilkolásá-
ban vett részt, továbbá illegális röpplapok terjesztését kö-
vette el.

A rendelkezésre álló adatok bírói úton üldözendő bűncselekmény alapos gyanújára utalnak, ezért figyelemmel a Bp. 2.§. és 86.§. ra ugy

h a t á r o z t a m ,

hogy a BHÖ 24. pont b. alpont, valamint a BHÖ, 349. pontjában meghatározott büntéttel miatta a nyomozást elrendelem.

Az 1953 évi 13-as TVR. 16.§. szerint a nyomozás lefolytatására a BM. nyomozó szerveink van hatáskörre. A nyomozás teljesítésének határideje a Bp. 91.§. 2. bek. értelmében 1957. január 21-ig tart. meghosszabbítását a Legfőbb Ügyészség engedélyezheti.

Szentgyáli István r. fhdgy.

Láttam:

.....
Ügyész.

A műhiba: a nyomozást elrendelő határozat Molnár József, Tóth Ilona és társai ügyében (1956. november 21.) hamisítás a koncepció szellemében: ekkor a gyilkosság még csak koncepcióban létezett (I. rész).

amihez formai (kazár eredetű) szertartás, pajzsra emelés, a kiválasztott részéről pedig elfogadás és ígéret járult, vezéri eskü a szerződés betartására. Valószínűleg valamely szakrális aktus is járult a megerősítéshez.

Ebben a hatalomátruházási rendszerben a hatalom megosztásának bizonyos kezdeti elemei már fellelhetők (úgy tűnik, nem későbbi visszavetések ezek). A választott uralkodó jogosult vezetni, de tiszteletben tartja a fegyveresek bizonyos személyes szabadságát. A kiválasztó vezéri tanács a továbbiakban részt vesz a döntéshozatalban. A szabad fegyveresek joga a fejedelem elfogadása. Legalább három elkülönülő hatalmi kör egyensúlyának csírája mutatkozik meg ebben a rendszerben, amelynek római-bizánci jellege a források alapján is vélelmezhető, de a kibontakozása során a nyugat-európai hűbériségtől különböző jellegzetes vonásai alapján még inkább azonosítható.

A rendszerben megvan a jogállam két legjellegzetesebb eleme. Megvannak a hatalom által tiszteletben tartandó, a jogrend által biztosított alapszabadságok, és megvannak a hatalom gyakorlásának egymástól elkülönülő, jogrend meghatározta körei. A rend részben nyilván a régi törzsi szokások során alakult ki, de adott történelmi pillanatban közös döntés is formálta: törvényhozói aktus, szer, társadalmi-nemzeti szerződés a hatalmat megosztó nemzeti elemek között. A szokást alkotmányozó döntés egészítette ki, tette teljessé, hogy aztán a történelmi szükségletek és a hatalom hordozóinak egyénisége alakítsa, tartalommal töltse ki.

Nézetem szerint erre az Etelközből hozott és a kalandorok évtizedeiben is fennmaradt ősi rendre építette rá Szent István a keresztény magyar királyság épületét. Nem változtatott gyökeresen minden régi hagyományon, hanem tudatosan használta fel a fejedelmi hatalom kereteit, a törzsi tanács intézményét és a fegyverhordó magyarok személyes szabadságát az új rend elemeiként. Ez tette alkotását időt-

állóvá és népszerűvé, úgy, hogy a halálát követő zavarok el-
lenére is nemzete megtartotta az őáltala alkotott rendet.
A Vazul fiak sem tehettek mást, mikor hatalomra jutottak,
mint hogy felvállalják az ő művének továbbfejlesztését.⁴

3. Szent István utódai, az alkotmányos keresztény magyar állam királyai

A magyar állam élén Szent István után a választott király áll-
lott, akit Árpád családjából az alkalmasság szempontja sze-
rint az ország tanácsának javaslatára a nemzet megválasz-
tott és az egyház felkent. Azért hangsúlyozom ezt újra,
mert korántsem volt ez a kiválasztási rend Európa nyugati
felén általános. A seniorátus és a primogenitura rendje,
azon belül a férfiági örökletesség és a mindkét nemen to-
vábbszálló örökletes hatalom, vagy éppen egy kiválasztott
testület részéről történő hatalommal való felruházás sok
változatban jelennek meg a különböző államokban, át-
meg átszöve a hűbéri rend különböző elemeivel, amelyek
révén ez a kiválasztás a hűbérúr jóváhagyására is szorult, il-
letve a hűbéreskü letételétől is függött. Minthogy a hűség-
eskü érvényessége és kötelező ereje tekintetében az egy-
ház rendelkezett jurisdikcióval, egyházi jóváhagyástól is
függhetett az uralom átruházása.⁵

A magyar királyt a törzsfők utódként hatalmi ténye-
zővé vált bárók tanácsa jelölte a királyi családból, persze az
utódlásba beleszólt esetenként maga az uralkodó is.

Tudjuk, éppen az Intelmekből, hogy István király kö-
telességének tartotta a tanács egyetértésével való kormány-
zást, a szabadok szabadságainak megőrzését, az egyház fel-
virágzásának biztosítását és a bíróság független működése
feletti őrökődést.⁶

Nem tudjuk biztosan, koronázták-e a 11. században
Szent István közvetlen utódait, és ha igen, vajon milyen ko-

ronával. Utódját azonban tudomásunk szerint maga szemelte ki, csak leányágon Árpád vérét. A következő két királyt nyilván az ország nagyjai választották ki⁷. Ezt követően a teljes 11. századon át a szeniorátus rendjén választották ki az uralkodót, noha I. Endrének is, I. Bélának is, I. Gézának is volt halálakor fia, aki követhette volna. A kétféle kiválasztás a következő században is több összeütközést okozott.

A király számára utódja kijelöléséhez a legszerencsésebb és legbiztosabb megoldás volt, ha még életében maga mellé emelte. A kisebb király a gyakorlatban többször is szerepelt, mint társuralkodó, ha rendszerré nem is vált ez a megoldás.⁸ Ilyenkor a nemesek is megoszlottak a két társuralkodó között, a helyzetről az Aranybulla külön is rendelkezett (18. §). Ám a kisebb király éppúgy a koronás uralkodó megbízásából, mandatumból látta el szerepét, mint az ország bárói (akkor is, ha megkoronázták apja életében). Örökletessé a hercegi ág nem vált az Árpád-házban.

A király helye a jogalkotásban alkotmányos szokás szerint alakult ki. A király fogadja el és hirdeti ki a törvényeket. A rendek a későbbiekben is kérésként terjesztik elő jóváhagyásra a dekrétumokat. Azok előkészítésében elsősorban a király és tanácsa működött közre. Ezt már a Szent István-i intelmek is így irányozták elő. E tanácsban szerepeltek az egyház nagyjai, a király ispánjai és az ország bárói, az országos méltóságok, elsősorban azok, akiket tisztségük az udvarhoz kötött. Más szerepük volt a király mellett azoknak a báróknak, akik – a hercegekhez hasonlóan, de hivatali folyamatossággal – egy-egy távolabb eső országrész kormányzását látták el mandatum alapján.⁹ Ők a maguk területének igazgatása mellett a törvény-előkészítésben is részt kaptak, a javaslatokat áttanulmányozásra rendszerint megküldötték nekik.

Végül osztoztak a törvényhozó hatalomban a király és a rendek. Kezdetben nyilván a törvénylátó országos na-

pokon hirdették ki előttük a dekrétumokat. Később a rendi önkormányzat javaslatokat is tehetett, a helyi kihirdetés szerepét is vállalta, és kifogásolási joga is volt, akkor, ha álláspontja szerint alkotmány- és szokásellenes volt a megküldött dekrétum. A szembeszegülés jogát az Aranybulla rögzítette 31. §-ában.

A király helye az igazgatásban a központi irányítás volt. A katonai igazgatás teljesen az ő kezébe volt letéve. Feladatát általában a törvények szerint látta el. Megvolt azonban a hatalma arra is – plenitudo potestatis –, hogy szükség esetén a szokáson és törvényen túltéve magát, gondoskodik a veszély elhárításáról.¹⁰ A központi igazgatás feladata ellátása körében a király rendeleteket adott ki, a később normaliaknak nevezett magatartási szabályokat, illetve mandatumokat, utasításokat a hatóságok felé. Mindazonáltal általános elv szerint a király a törvényt végrehajtja, nem alkotja saját hatáskörben.

A király helye a bíráskodásban ugyancsak már Szent István óta megvolt. Az Intelmek óv attól, hogy a király más bíró dolgába beavatkozzék. Az igazságszolgáltatás rendjének biztosítása, felügyelete, a kegyelmezési jogkör és a végső főbenjáró döntés joga az övé volt, de ez nem jelentett abszolút bírói hatalmat. – A királyi udvarban csak a kimagasló ügyekben folyt igazságszolgáltatás, s a kúria bírója, az udvarbíró, majd országbíró hivatalból (és hivatalában) látta el a központi igazságszolgáltatást. – Ettől az országos központi bíráskodástól elvált idővel a király személyes bírósága, a kancelláriai illetve a perszonális bíróság. – Az igazságszolgáltatás közös jogi elvei, a közvetlenség, a pártatlanság, az ártatlanság véelme, a képviselőhöz, szószólóhoz való jog, a kétoldalúság elve a magyar világi perben érvényesültek. Nem lehetett senki ügyét annak illetékes bírója elől elvonni. A későbbiekben a király törvénynek alávetett voltát jellemezte, hogy az ő és alattvalói közti ügy bírója a nádor, akit rendek és uralkodó együttesen emelnek polcára.

A királyválasztási jogot a rendek csak fokozatosan és biztosítékok ellenében, átmenetileg adták fel, 1683-ban is a fiági örökösödés elsimerésével – 1723-ban is, a Pragmatica Sanctióval. Maguk az erről szóló törvények igazolják, hogy nem végleges lemondásról, csak átmeneti rendezésről egyeztek meg a felek törvényben.

4. A királyi tanács hatalmi köre

A vérszerződésre vezethető vissza az országnagyok részvétele az ország ügyeinek intézésében. Amint a királyi hatalom ráruházásában fellelhető a bizánci-római modell, az országnagyok is ezt a példát követik, nem a nyugati hűbéres rendhez igazodnak. – Nyugaton született bárók voltak, nálunk és Bizáncban alkalmasság szerint kinevezett (választott) bárók. Áll ez mind a központi udvari tisztségviselőkre, mind a területi jogkörrel rendelkezőkre. A magyar báróság a bizánci patrícius minta szerint alakult ki. Később történtek kísérletek a magyar feudalizmus kialakítására, ám ezek rendre elszegedtek. Az örökös főispánság egyes családokban a grófságot formázta – viszont amint szokássá vált, megszűnt tényleges hatalommal járni: a helyi igazgatás és hatalomgyakorlás feje az alispán volt.

A tanács hatásköre idővel kettéválik: a törvénykezésben főrendekként együttesen vesznek részt, az igazgatásban helyi és központi hatáskörök szerint egyéni kiválasztás és felelősség alapján. Már Szent István utódánál gondot jelentett az idegenek túlsúlya a király környezetében, ami később is fel-felmerült, és végül többször törvényi korlátokkal próbálták visszaszorítani – többnyire eredménytelenül: az idegen születésű királyok mellett mindig ültek idegenek a tanácsban, még ha forma szerint indigenatust is szerettek.

Az országnagyok meghatározott szerepe megvolt a bíráskodásban is: az ország nagybírái a bárók közé tartoztak, közülük kerültek ki. A szaktudást e téren a maguk mellé saját jogon választott ítélőmesterek adták, majd a felvilágosodás idején a kerületi bírák képviselték. – A kerületi bíróságokkal egyidejűleg került a királyi kúria újjászervezésre 1723–29 között, mint a magyar alkotmányosság egyik oszlopa és a szokásjogi jogfejlesztés motorja. Rendi jellegét utoljára a 19. századi abszolutizmus idején használta fel, az országbírói értekezlet megszervezésére. A szerepe a modern korhoz igazítva az az új királyi kúria, majd a Legfelsőbb Bíróság hagyományörző és megtartó szerepébe ment át, mondhatni, zökkenőmentesen.

5. A szabadok szabadságai

Már a vérszerződés, így szól a krónika, biztosította a fegyverviselő szabad harcosok személyi szabadságát. Arab források a 10. században kiemelik, hogy honfoglaló őseink senki szolgálai nem voltak. – Szent István törvénye ezt a személyes szabadságot megerősíti, mind a vagyonnal való szabad rendelkezés, mind a szolgálat szabadsága vonatkozásában.¹¹ Aranybullánk, nyilván a kezdődő feudális törekvések ellenhatásaként, a nemesek szabadságát ugyancsak biztosítja.¹² A feudális kezdeményezések elleni visszahatás vezetett a 14. században a megyei önkormányzat megvalósulására. Ez a helyi igazgatás, bíráskodás és statútumalkotás, valamint a tisztviselők választása, de egyúttal a központi intézkedések alkotmányosságának ellenőrzése, és a rendi országgyűlés felé a törvénykezdeményezés és panasztétel jogának gyakorlásává bontakozott ki. A helyi önkormányzatban a király megbízottja a főispán volt, ám a hatalom valódi birtokosa a választott alispán lett. A rendek a megyei önkormányzat és követ-

küldés jogán az összes hatalmi ágakban osztoztak a bárókkal és a királlyal.

Ebbe a katonai rendből nőtt rendi alkotmányba előbb kivételként, majd szervesen illeszkedtek bele a városok, mint nemes közösségek – A város kollektív nemes a rendi társadalomban. Befelé saját törvényei szerint létezett, a király védelme alatt. A vármegyétől független, a törvényhozásban szavuk volt, de polgára csak a város keretében élvezte polgári jogállását, az ország politikai porondjára nem léphetett. Viszont önállóan alakították a kereskedelem és az ipar szabályait, szokásait. Felelősséggel őrködtek a hitélet tisztességén, a termelés minőségén, a piac közhitelességén. E vonatkozásban bőven merítettek a közös jog forrásaiból, függetlenül attól, hogy azok nincsenek hazai tételes törvényeinkbe befoglalva.¹³

Ahogy a városoknak, egyes betelepült telepescsoportoknak is lehetett egyéni saját statutárius joguk, kiváltságuk. Cipszerek, erdélyi szászok, kunok, jászok, besenyők, határőrvidéki őrkatonák csoportjai ugyancsak kollektív nemes személyt alkothattak, önkormányzattal, saját jogszakkással, bírói hatósággal rendelkezettek.

Kezdetől elkülönül mind e „világi” rendektől társadalmi szerepét és belső önkormányzatát tekintve az egyházi rend. Társadalmilag maga sem egységes: egyháznagyok, káptalanok, egyházmegyei papság, egyházi egyetemek és szerzetesrendek illetve -házak jogi szempontból más-más szabályok szerint léteztek. Az egyházi joghatóság közjogilag elismert különállása, a (nyugati egyházban) Rómától függés, és a közös jog (nem helyi szokás) alá vetettség megkülönböztette e rendet a világi rendektől. Különállása azonban ugyancsak történelmi alakuláson ment át.

Az első király a maga fejedelmi-uralkodói hatalmának palástját terjesztette az egyház fölé, hogy a gyöngye palántát védje, fejlődését biztosítsa, és egyúttal elhajlásoktól

megóvja. A modell itt is bizánci. A 11. század végére a megerősödött magyar egyház – az Európában túlsúlyra jutó római egyház mintájára – a királyi hatalom feletti judikatúrát igényelte magának. Magyarországon a két szemlélet egyensúlyra jutott, és a két kard nem szembesült harciasan, noha esetenként (pl. I. Károly, I. Mátyás alatt) komoly véleménykülönbségek adódtak. Az egyháznagyok a bárói rendben, az egyházi személyek a nemesekhez hasonló szabadságok terén kaptak világi jogokat is. A két jogterület kollízióiból adódtak gondok, amelyeket különböző korokban különböző szemlélet szerint oldottak fel.¹⁴ Mindazonáltal Magyarországon az egyházi rend világi szerepét a világi rendek között fel tudták oldani, és nem származott abból olyan hatalmi hármasság, amely, mint pl. Franciaországban, a „három rend” osztott uralmára vezetett volna. Világi értelemben az egyházi rend nem egy volt a hatalom hordozói közül, hanem különálló, a világi jog alól részben kivett testület, amelynek viszont éppen ezen különállás alapján az állami hatalomgyakorlásra nem volt mint egységnek befolyása – az egyház a magyar királyságban a világi hatalomnak testületileg nem hordozója.

6. És akik kimaradtak a „nemzet”-ből?

Nemzetnek nevezetik egyenként s öszvesen a közügyekre befolyással bíró, mondja Kölcsey a Parainesisben. Ám ez az ország lakók kisebb része volt csupán. Nyilván már a honfoglalás után is, hisz a szolgák, családtagok, nők, valamint a helyben talált, hódoltatott népekhez tartozók a fegyveres szabadok jogában nem részesültek. Később még inkább, mikor a földművelők, paraszti sorban élők, pásztorok, valamint a polgár cselédei, segédei, inasai, béresek, zsellérek kimaradtak a közügyekre befolyással bírók köréből.

Nem mintha nem lett volna törvényes védelmük. A településeknek mindig volt bizonyos önkormányzatuk, belső választott tisztségviselőik, alkalmazott szokásaik. A földesúr, akár egyén, akár közület, őrködni tartozott jólétükön. Védelemmel és igazsággal tartozott nekik. Ezért terménnyel és munkával adóztak. Közülük a földművelők, a jobbágyként letelepedettek ősi jogon ragaszkodhattak földjükhöz, örökíthették tovább, vagy költözhettek el onnét, változó, de emberséges szabályok szerint. Az urasághoz szegődtek sorsát szabad szerződéses szolgálati viszonyuk szabályozta.

Ebből a sorból is volt kiemelkedés. A magyar köznemesség befogadó volt éppúgy, ahogy az ország is, az idegenek iránt. Az egyéni kiemelkedés hármas útja: katonai szolgálat, tanulás (vagy egyházi pálya) és vagyoni felemelkedés révén elért donáció, a település részére mezővárosi, majd királyi városi jog megszerzése

Mindezek együtt adták a tágabb értelemben vett nemzetet amelynek békéjéért, biztonságáért, gyarapodásáért és megmaradásáért a „közügyekre befolyással bírók” három csoportja szavatolni tartozott.

7. A hatalom egysége: a korona

A magyar rendi állam jogállami jellegét a hatalom megosztottságából, a hatalom hordozói közötti egyensúly létezéséből vezettük eddig le. Hangsúlyozni kell azonban, hogy e hatalom társadalmi szerepét csak mint egységes hatalom tudja betölteni. A hatalom hordozói nem szuverén, egymástól független politikai tényezők, akik között a kölcsönös harc, versengés vagy érdekegyeztetés alakítja ki a társadalmi fejlődés útját.

A magyar szemlélet a hatalom egységét mindig hangsúlyozta: a hatalom a győztes szabadok, a nemzet ha-

talma, s annak egyes jogosítványait a nemzet ruházza át¹⁵. Ezen alapul a választott király elmélet: a király az országtól kapja királyi hatalmát. Nem neki van – isteni vagy természetes jussként, – országa, amelynek tetszése szerint törvényt ad, az ország királya ő. A fejedelmi, majd királyi plenipotencia szükség esetére a társadalmi védekezési igény és szükséglet helyes meglátásán alapul: „minden magában megosztott ország elpusztul”. A békés társadalmi létben az egységes hatalom osztott hordozása és részenkénti alkalmazása a célszerű: mindig ott szülessék a döntés, ahol a döntés alapjául szolgáló tények legjobban tisztázhatók. Ezt a szubszidiaritásnak nevezett modern szempontot a magyar alkotmány már a korai kezdetekben alkalmazta. Inkább ösztönösen, mint tudatosan, a rendi alkotmány századaiban a személyes elvonhatatlan szabadságok biztosításában jelentkezett ez a szemlélet. Egyéni rendelkezés család, javak felett, települési egység¹⁶ döntési szabadsága saját dolgaiban, etnikai közösségek szabadsága saját szokásaik szerinti létezésre, rendi önkormányzati egységek szabadsága a hatalomgyakorlás, jogalkalmazás, igazgatás és jogszolgáltatás terén. A főhatalom, a központi királyi hatalom mindezeknek jelképesen forrása, biztosítója, fenntartója és egyensúlyban tartója. Viszont e főhatalmi jelleg mihamar elvált a király személyétől, és jelképesen a korona által nyert kifejezést.

Más elvek szerint alakult a katonai hatalom, az ország szuverenitásának külső igényekkel szembeni biztosítója. Annak hatékonyságához előfeltétel az egységes vezetés, a döntések feltétlen követése, a fölé-, alárendeltségnek minden egyéni szabadságot áttörő és átfedő elvi érvényesülése. Ebben nyilatkozott meg a királyi személyes hatalom teljessége a legnyilvánvalóbb módon. A hadseregben a nemesek személy szerint tartoztak a királynak engedelmességgel és akár életük feláldozásával is. Felettük a királynak, mint a hadsereg fejének, feltétlen és korlátlan

hatalma volt, amit tetszés szerint ruházhatott át saját felelősségére a parancsát továbbító alantasaira.

A hatalomnak e kettős szemléletéből adódó gondok a nemesi-rendi ellenállási jog gyakorlásában jelentkeztek legtöbbször. Megítélése korról korra és esetről esetre változott. Nem kétséges, hogy a pillanatnyi hatalmi egyensúly is beleszólt az elvi értelmezésbe.¹⁷

Kifejezése a kettősségnek a szentkorona-tanban fogalmazódott meg látványosan a 15. század közepére. A hatalmi egységet jelképező szent korona hordozója az uralkodó, akinek egyedi döntései a korona döntései. E koronának azonban tagjai az összes rendek: a bárók és a köznemesek, állami-világi funkciójukban az egyháznagyok és egyházi személyek. Alávetettségükben és védelmi igényükben tággabb értelemben hozzá, hatalma alá tartoznak a nem nemesek is. A szent korona képviselte hatalmi teljesség hordozójává a korona összes tagjai együtt teszik a királyt,¹⁸ és vele együtt testesítik meg a hatalom egységét. Mikor a királyi szék üres, a hatalom gyakorlása a korona tagjaira, a nemzetre száll vissza.¹⁹

A hatalom egysége és osztoottsága rendek és a koronás király között a nemzet törvényes szokásai alapján ténylegesül: Magyarországon ez a törvényes szokás szabta meg a hatalom tartalmát, a szabadságokhoz való viszonyát, gyakorlásának kereteit és határait. Ez a magyar jogállamiság másik fontos sarkalatos bizonyítéka. A folytonosságot jelentő törvényesség, az alkotmányos, történelmileg alakuló rend hivatalos értelmezése, autentica interpretatioja nem a király tetszvényjoga, mint abszolút monarchiákban vagy diktatúrákban. Arra bármely tagja a koronának egyénileg jogosult, a mindenkire kötelező interpretáció pedig a rendek között megosztott bírói hatalmat illeti. Abból egyik rend sem vonhat el semennyit a másiktól, a bírói hatáskörök megállapítása, lehatárolása az ország rendeinek közösen gyakorolt törvényalkotásban kifejeződő joga.

A szent korona a magyar önálló államhatalom formai szimbóluma lett a 15. század végére. Jelentősége csak emelkedett, amikor az ország egysége, hatalmi szuverenitása megbomlott, megingott. A hatalom egységének eszmei lényege annál fontosabb lett, minél inkább mutatkoztak törekvések feldarabolására. Erdélynek a török birodalomtól való függése (a balkáni kisállamok mintájára), vagy igénye a magyar nemzeti önállóság teljes megtestesítésére szemben a német-római birodalom beolvasztási törekvéseivel, a fel-felmerülő gondolat egy új koronára, vagy a német-római császár magyar királyi méltóságával szemben második, nemzeti koronás fő meghatalmazására általában visszahatásul csak hangsúlyosabbá tették, hogy a Korona egy, ha többen is formálnak rá igényt. Komoly magyar államférfiak többször vissza is rettentek attól, hogy maguk fejére engedjék tenni, és az országnak oly súlyos bajokat hozó kettős királyi méltóságot ismét létrehozzák.²⁰

Annak ellenére így volt ez, hogy a 16.–17. században a német-római szent birodalomba való bekerülés a menekvés útját kínálta volna a török megszállással, hódítással szemben. Ezért még protestáns gondolkodók is nyilatkoztak úgy, hogy a keresztény magyar társadalom mentsége e beolvadásban mutatkozik, és ezért az politikai célként többször is megfogalmazódott.²¹

8. A magyar rendiség és az európai hűbériség kölcsönhatása

A rendi alkotmány társadalmi szerep szerinti, személyre tekintet nélküli alkotmányos különbségeket, jogokat és kötelezettségeket, szabadságokat és kötöttségeket fogalmaz meg, s azokat az azonos rendhez tartozók között egyenlően biztosítja. A hűbéri rend személyes hűségi kötöttségek és a magasabban álló részéről a hűbéres részére biztosí-

tott szabadságok bonyolult rendszerén alapul. A rendi helyzetet a születés, a hűbéri helyzetet a születés mellett mindig egyéni hűségnyilatkozat alapozza meg. A rendi kötelezettségek megszegése törvénysértés, a hűbéri kötelezettségeké a hűbérúrral szembeni hűtlenség bűne. Előbbi bírói hatáskör alá tartozik, mert jogrenden alapul, utóbbi – legalábbis eredetileg – egyházi judikatúra alá tartozik, mert esküszegésnek minősül. A rendi világban az előjogokat az uralkodó, mint a törvény végrehajtója biztosítja, a hűbéri rendben ő azok forrása, közvetlenül vagy áttételesen.

E kettős, bár eleinte korántsem ennyire világosan megfogalmazott szemléletből eredt az a következmény, hogy az uralkodó a rendi alkotmányban átruházott, a hűbéri rendben veleszületett, örökölt, el nem vonható, „Isten kegyelméből való” (tehát e kegyelemmel együtt elvonható) státussal bírt. Az előbbiben a koronázás során az egyházi szakrális közreműködés szemmel látható szertartással megpecsételte a hatalom átruházását, az utóbbiban autentikus módon deklarálta annak fennálltát vagy elvesztését. A rendi alkotmány szerint az egyházi szertartás jogi összetevője a korona elnyerésének, a hűbéri rendben nem: viszont a juriszdikciós hatáskör révén (és az egyháznak az eskü erejére vonatkozó oldó-kötő hatalma révén) szerepe a hűbéri rendben meghatározóbb volt.

A 11–16 században Európa nyugati felén a hűbéri rend vált általánossá. Ezért a hatalom rendi osztottságát hazánkban hangsúlyozni kellett, sőt védeni olyan törekvésekkel szemben, amelyek a születéssel elnyert hatalom, hatalmi lépcsőfok irányában kívánták volna a fejlődést befolyásolni. Egyrészt a hercegek, tartományurak, területi báróságot is hordozó birtokoscsaládok és másrészt a serviens nemesek függő viszonyának létrehozását célzó joggal szentesített hatalmi képletek kialakítására többször történtek kísérletek a középkori Magyarországon, lehangsúlyo-

sabban az utolsó Árpádok és az Anjou királyok alatt. Ezekkel szemben lépésről lépésre tudatosult az egységes szabad rend, a nemesek hatalmi szerepe, elvonhatatlan szabadságainak megfogalmazása. Mikor a reneszánsz korában az egyéni önmegvalósítás humán szempontjai a közzel szembeni kötelezettségek tudatát háttérbe szorították, ennek el-lensúlyaként az ország saját szokásait könyvbe foglaló és törvénybe foglalni szándékozó Hármaskönyv fogalmazta meg a 15. század közepi szentkorona-tan mellé az *una eademeque nobilitas*, az egységes és oszthatatlan nemesség sajátosan magyar meghatározását.

A született uralkodókkal szembeni kötelező hűség ellentétként Európa-szerte kitermelte az egyéni lelkiismereti szabadság gondolatán alapuló személyi szabadság gondolatát. Ebből fakadt, hogy egyes területi egységek hűbéresei mintegy rendekké alakulva közösen kívánták szabadságaik biztosítékait törvényben és hatalmi szövetségekben garantálni. Hozzájárult e folyamathoz, hogy a hit kérdéseiben az önálló felelősség és lelkiismereti szabadság követelése is jelentkezett, a *cuius regio eius religio* elvével szemben. Magát az elvet a protestáns közösségek is hirdették, sőt itt-ott hangsúlyosabban is, mint a lényeges tanon túli Szent Ágoston-i szabadság alapján álló katolikus egyház.²² Mindenesetre adott a koronás szuverénnel szembeni regionális különállás lehetősége, amely nem rögtön jelentett szuverén különállást.²³ Ebből adódón a 16. században egyes egyébként született uralkodó alá tartozó rendi egységek kezdtek önállóságra törekedni a hűbéri rend országaiban is. Jellemző példaként említhetők a cseh, morva, sziléziai, osztrák, stíriai rendek egységes fellépést célzó, itt-ott szomszéd országokkal önálló szövetségi kötések megvalósító, egymás rendi jogait kölcsönösen elismerő törekvései.²⁴

A 17–18 században a hatalom egysége felé tolódott el a politikai hangsúly. Csak nagyobb hatalommal, katonai

súllyal, s e katonai erőt egységesen latba vetni képes fővel rendelkező egységek tudtak Európa színes térképén érvényesülni. A csak erkölcsi tőkével rendelkező német császárság visszamaradt az egyes szuverénnel szembeni versenyben, átmenetileg kicsiny, de jól szervezett és katonailag egységes államok, uralkodók jutottak jelentős nemzetközi szerephez.

A szervezettség, a sikeres gazdálkodás, az egységes katonai erő, mindehhez a politikai tudás voltak a siker forrásai. Aki ezekkel korlátlanul rendelkezhetett, a maga országát nagyságától függetlenül sikerre vihette. A felvilágosult abszolutizmus e felismerésen alapult. Nem lehetett elvárni széles egyenlő jogokkal rendelkező rétegektől, hogy a hatalom gyakorlásához szükséges tudás teljes birtokába jussanak – viszont ahhoz már széles volt a tanult réteg, hogy akár egyházi, akár udvari tudásmonopóliumot elismerjen. A laikus tanult réteg került a felvilágosodott abszolutizmussal hatalomra, az egy alkalmas született uralkodón keresztül tudta érdekeit legjobban érvényesíteni, és ezért törekedett lerázni az összes, nem ezen a szemléleten alapuló kötöttségeket.

A rendi Magyarország felé az új eszmei áramlat többrétűen jelentkezett. A többvallásúvá alakult országban – és erdélyi társországában – a vallásszabadság biztosítékát jelenthette a rendi előjogok érvényesítése. Egyértelműen így fogták fel a 17. században, a harmincéves háború során, a protestáns hatalmak az erdélyi fejedelmek rendi előjogokat védő háborúit, amelyeket a svéd királyság, a németalföldiek, az angol Cromwell esetenként támogattak. (Támogatta azokat a katolikus és abszolút francia király is, ha neki politikailag érdekében állott a német császár és magyar király helyzetének gyengítése.) A 18. század elején, a spanyol örökösödési háború során, az abszolutisztikus protestáns hatalmaknak a császár erősítése volt érdekében, ezért a magyar rendi alkotmányos törekvéseket a pro-

testáns hatalmak visszafogni igyekeztek, míg az abszolút hatalmú francia király – ha fenntartással is – támogatta II. Rákóczi Ferencet.

A császár- királynak a 17. században a török ellen, a 18. században a franciák ellen szüksége volt a magyar rendek támogatására. Ezért nyíltan sohasem vetette el a magyar rendi alkotmányt. Ha a rendi ellenállással szemben fellépett, azt mint legfelsőbb hadúr, a katonai kötelezettségek megszegése okán tette, amit a folyamatos háború miatt a fegyverviselésre kötelezett magyar nemesekkel szemben bármikor érvényesíteni lehetett.²⁵

Az 1683–86 országgyűléseken elért Habsburg fiági örökösödésnek, majd a 18. század elején a Pragmatica Sanctiónak a magyar rendekkel való elismertetése érdekében mindkét esetben megígérte és törvénybe foglaltatta az uralkodó a magyar rendek királyválasztó alapjogát, valamint az uralkodónak a koronázási eskü letételére vonatkozó kötelezettségét. A török háborúk vége felé jelentkező azon politikai terv, amely a magyar felszabadított területeket fegyverrel okkupált, tehát a háborút megnyerő uralkodó által szabadon berendezhető és kormányozható országgként kívánta kezelni, s azok újjászervezésére különböző *Einrichtungswerke*ket fogalmazott meg, végül is megbukott a rendi ellenállás²⁶ és a világpolitikai helyzet alakulásának kettős akadályán.

A rendi magyar állam megtalálta a kialakuló felvilágosult abszolutista Habsburg-birodalomban a maga helyét a 18. században. Nem akadályozta a felvilágosult kormányzást, amíg a rendi helyi önkormányzat, a rendi bírászkodás, a fegyveres szolgálat kötelezettségével ellentételezett rendi adómentesség és a törvényalkotásban való részvétel joga azzal összeegyeztethetők voltak. Amikor II. József ezekeket is meg kívánta vonni, kialakult ugyan bizonyos rezisztencia az uralkodóval szemben, de rövid országglása alatt

nálunk nem jutott az ellenállás nyílt forradalom fokára – talán éppen a francia forradalomról szállongó hírek riasztó volta miatt sem.

(A következő számban folytatjuk.)

ZLINSZKY JÁNOS

Jegyzetek

- 1 Z. J. *Állam és jog az ősi Rómában*, Bp., 1966. 33. skk. o.
- 2 Jellegzetes példája a véleményeltérések ilyen békés elfogadásának a honfoglalás előestéjén az onogurok három törzsének ellentétes döntése, ők visszaindultak a régi keleti, Káspi-tenger menti hazába. Emlékeink szerint e szétválás nem békétlenül vagy erőszakos módon történt.
- 3 Lásd erről bővebben *A magyar jogrendszer kezdetei* című tanulmányomat, *Jogtudományi Közlöny* 1996. 7/8 269–274
- 4 Lásd ezzel kapcsolatban *Szent István államalapító és törvényhozó* c. tanulmányomat, *Szent István intelmei és törvényei*, Szent István Társulat kiad. Bp. 2000 elején.
- 5 Franciaország koronája elsőszülöttség rendjén férfiágon szállt át, Angliáé mindkét nemen. A német-római császárt német királlyá a választófejedelmek testülete választotta, császárrá az egyház koronázta. A Két Szicília királyi koronája a pápa hűbérúri döntése alapján szállt át. Velence hercegét a Nagytanács választotta.
- 6 Két utódja közül Pétert azért űzték el, mert az idegeneknek kedvezett és a magyarok szabadságait korlátozta, Aba Sámuel azért, mert a királyi tanácsot vette semmibe.
- 7 Előbb a szent király rokonát, Aba Sámuel, majd az Árpád-ház rangidős tagját, I. Endrét.
- 8 Szent István mellett Imre, I. András mellett Béla, Salamon mellett Géza és László, I. László mellett Álmos, majd ugyanő Kálmán mellett is szerepelt így. II. András mellett Béla, majd IV. Béla mellett is betöltötte előbb Kálmán öccse, majd István fia ezt a hercegi szerepet. A nyugati feudális rendnek megfelelt volna a képlet, de hazánkban nem intézményesült, hanem mindig ad hoc jellegű volt.
- 9 A horvát bán, az erdélyi vajda, a déli bánságok bánjai, a tengeremlék grófja. Szemben velük a központi igazgatás tisztségeit a nádor, az országbíró, a tárnokmester, a kancellár látták el.
- 10 *Salus reipublicae suprema lex* volt nálunk is. A plenitudo potestatisra, amint Bónis kimutatta, már Árpád-házi királyaink is hivatkoztak.

- 11 Szt. István I. 6., I. 22
- 12 Aranybulla 2., 3. 4. §
- 13 Klasszikus példáját adja ennek a székesfejérvári városi bíróság egy ítélete, amely piaci áruszavatossággal kapcsolatban egy ítéletében alkalmazta az *actio quanti minoris* és *actio retributoria* jogvesztő határidőinek feltételeit – a közös jogi forrásra hivatkozás nélkül. Kállay István, Városi jog.
- 14 Így az egyház nemzeti vagy nemzetközi jellege, az egyházi vagyon egysége az állami vagyonon belül vagy egyedi donációs jellege viták tárgyát képezte. V. ö. *A szentgotthárdi ciszterci apátság kegyúri jogai és Pázmány Péter* című dolgozatomat, in: *Pázmány Péter és kora*, szerk. Hargitay Emil, Piliscsaba, 2001. 109–138.
- 15 *Imperium* és *translatio imperii* római közjogi fogalmai, valószínűleg bizánci közvetítéssel, jelentkeznek és válnak integránssá a magyar közjogban.
- 16 Község, város, régió (vármegye, Királyföld, Barcaság Szepesség Turopolje, Erdélyi vajdaság, bánóságok stb.)...
- 17 Így pl. a Zsigmond fogságban tartására vezető és a Hunyadi Mátyás leváltását célzó megmozdulások ellenkező kifizetésében.
- 18 A király koronázásában a nemzet döntése mellett a királyjelölt döntése – az elfogadás és a koronázási eskü – is lényeges elem.
- 19 Mint szállt *interregnum* idején a római szenátusra. A magyar nemzet is bízott meg ilyen esetekben *interrexet*, kormányzót, a főhatalom átmeneti gyakorlásával.
- 20 Bocskai a neki küldött új koronát sohasem vette fel, Bethlen és II. Rákóczi Ferenc a nekik felajánlott koronát nem fogadták el.
- 21 Vö. ezzel kapcsolatban *Die Stellung Ungarns zum römisch/deutschen Reich*, in: *Heiliges Römisches Reich und moderne Staatlichkeit* hrsg. W. Brauneder, Frankfurt/M 1993 187–194. c. dolgozatomat, valamint Baranyai Decsi Csimor János, in: *Magyar jogtudósok* I. szerk. Hamza G. Bp 1999. 45. o.
- 22 *In essentialiis unitas, in aliis libertas, in utrisque caritas.*
- 23 Lásd Németalföld saját szabadságainak alakulását, a császársággal szembeni, majd a spanyol koronával szembeni relatív önállóságra törekvését, s végül a seigneur natureltól való teljes elszakadását, saját szabadságai védelmében.
- 24 Így az 1606. évi bécsi békében az osztrák, morva és magyar rendek kölcsönös nyilatkozata egymás előjogainak a szomszéd országban való elismeréséről.
- 25 Dobó István erdélyi vajda így került börtönbe, Zrinyi Péter és Frangepán Ferenc ellen ezen az alapon folyt eljárás a bécsújhelyi katonai bíróságon – de ilyen bíróság elé kívánták állítani II. Rákóczi Ferencet is.

- 26 A máskor katonai kötelezettségeikre hivatkozva féken tartott rendek most az uralkodó azon esküben vállalt kötelezettségére hivatkoztak, amely szerint az országot védelmezni, határait visszaszerezni és helyreállítani tartozik. E kötelezettségét az uralkodó az öt koronázó rendekkel szemben teljesítette, tehát nem szabadon szerzett területek felett rendelkezik, hanem a Korona országait tartozik alkotmányosan helyreállítani.

N: Jobbágyi Gébor

Köt: Tóth Ilona

X 34:1956

Ci'

A NÉMA TALP

1 Tóth Ilona, az orvosi kar mártírja

Második rész

A Tóth Ilona elleni gyilkosság emléke

III.

Budapest Főváros Ügyészségének vádirata a Tóth Ilona és társai ügyben rendkívül gyorsan, 1957. január 14-én elkészül.⁴⁹ A vádirat mindössze 8 oldal, annak ellenére, hogy újabb vádlottak szerepelnek benne a nyomozati eljárásban szereplő 6 személy mellett (Pribelszki István, Bagó Gyula, fk. Lukács József, Nyiri Sándor).

Az immár 10 vádlottas ügy 8 oldalas vádiratából 2 oldal a vádlottak személyi adataival, 3 oldal a cselekmények minősítésével foglalkozik. Így mindössze 3 oldalon (!) található a cselekmények leírása, amelyből egy oldal foglalkozik az újság- és röplapszerkesztéssel és terjesztéssel, egy és negyed oldal az emberöléssel, s három sorban vád tárgyává teszik az 1956. december 4-i nőtüntetés megszervezését. Az újabb vádlottak röplapterjesztésben és fegyverrejtegetésben vettek részt a vádirat szerint, amely Tóth Ilonát, Gyöngyösi Miklóst, Gönczi Ferencet szándékos emberöléssel; Molnár Józsefet ugyanezért bűnsegédként; valamennyiüket lopással, izgatással; s Tóth Ilona kivételével valamennyiüket fegyverrejtegetéssel vádolja.

Az emberölést a vádirat Tóth Ilona, Gönczi Ferenc és Gyöngyösi Miklós beismerő vallomásai alapján írja le. Bizonyítékként a terheltek beismerő vallomására, Bak Istvánné tanúvallomására (nyomozati iratok között nincs!), a boncjegyzőkönyvre (nyomozati iratok közt nincs) és egy lefog-

lalt órára hivatkozik, mely Kollár István tulajdona volt. A vádirat az áldozatról nevéen kívül semmilyen személyi adatot (születési hely, idő, anyja neve, lakcím) nem közöl. Annak ellenére, hogy rögzíti: az áldozatot leigazoltatták, s megállapították, hogy Kollár István rakodómunkás, aki-nél találtak egy ÁVH-s egyenruhás fényképet. A vádiratot dr. Marxreiter Alajos Bp. Főváros ügyésze és dr. Ember László ügyész írják alá.

Érdekes módon – más hasonló perek gyakorlatával el-lentétben – a bíróság nem tűz ki azonnal tárgyalást az ügy-ben. Ennek nyomos oka van! Nyilván a „szervek” rádöb-bentek, hogy egy ilyen politikai súlyú ügyet nem lehet egy 8 oldalas vádirattal – mely 8 oldalból 5 oldal nem a vád tár-gyává tett cselekménnyel foglalkozik – elintézni, amelyben ugyanakkor az emberölési rész tekintetében az egyetlen bi-zonyíték a vádlottak beismerése. Különösen nyomasztó ez a sovány vádirat és bizonyítékanyag, mert nyilvános tár-gyalás készül.

Ezért a vádirat benyújtása után először pótvádíratot nyújtanak be, az alapügyben is szereplő fk. Lukács József, Gyöngyösi Miklós mellett Kovács Ferenc és Mátéffy Csaba ellen, gyilkosság büntettének kísérlete miatt. Nevezettek szintén a Péterfy Sándor utcai csoport tagjai voltak. A vád-lottak a pótvádírat szerint – Tóth Ilona ügyétől teljesen füg-getlenül – Tóth Ilona letartóztatása után, 1956. november 26-án emberölés kísérletét követték el egy társuk ellen, ki-ben árulót gyanítottak.

Az 1957. február 4-én kelt pótvádírat alapján⁵⁰ a négy vádlott és Tóth Ilonának tevékenysége között semmi kap-csolat nincs. A vádlottak száma azonban már tizenkettőre emelkedett, s a korábbi megtorlási ügyekben megismert gyakorlat szerint ismét négy, egymástól teljesen független ügyet kapcsolnak össze.⁵¹ A teljesen indokolatlan ügyösze-kapcsolások közös célt szolgálnak:

– Sokvádlottas, „nagy ügyet” akarnak csinálni;

– a sok vádlott miatt az ügyek a kívülállók, a tájékozatlanok számára rendkívül nehezen érthetők, áttekinthetők;

– ezzel akarják leplezni, hogy az ügyekben alapvetően nincs bizonyíték a vádlottak beismerésén kívül.

(A pótvádíráttal – hasonlóan Obersovszky Gyula és Gáli József ügyéhez – nem foglalkozom, mivel a Tóth Ilona-ügyhöz semmi köze.)

A pótvádírat mellett ezután keletkeznek orvos szakértői vélemények, melyek az ügy megítélése szempontjából szintén döntő bizonyítékok.

Dr. Haranghy László egyetemi tanár 1957. február 13-án terjeszti elő véleményét a boncjegyzőkönyvről, melyet összehasonlít az Országos Bírósági Vegyészeti Intézetben, valamint az ORK laboratóriumában végzett vizsgálatokkal. Sem a boncjegyzőkönyv, sem a laboratóriumi vizsgálati leletek nem találhatók az eredeti iratanyagban.⁵² (Dr. Kahler Frigyes utóbb beszerzett egy 1956. december 15-én kelt boncjegyzőkönyvet, amely egy ismerethez férfi boncolásáról készült, akit a XIV. kerületi Domonkos-templom mellett temettek el. A holttestet a boncjegyzőkönyv szerint nem azonosították. Dr. Haranghy László azonban nagy valószínűség szerint ezt a boncjegyzőkönyvet látta.⁵³) Dr. Haranghy László professzor Kollár István rakodómunkás boncjegyzőkönyvéről ír – holott a névmegjelölés nem szerepel az eredeti iraton. Megállapítja, hogy Kollár István „halálát a szívszúrás okozta”, de megállapítja azt is, hogy „a nyakon lévő fojtogatási nyomok olyan kiterjedtek, a gégebemeneten okozott elváltozás is olyan, hogy ezek a sérülések fulladás útján halálhoz vezettek volna, ha időközben más körülmény – a szívnek szúrása – nem oltja ki a sértett életét”.

A döntő megállapítások azonban ezután következnek: „A boncjegyzőkönyvben befecskendezésnek nyomain sem a bőrön, sem a karon, sem a nyaki verőereken leírva

nincsenek. (...) Tehát amennyiben a fejverőereken ilyen befecskendezés történt volna, úgy a boncjegyzőkönyv szerint pontosan átvizsgált verőérben, ha nem is a bőrben, a vérben magában a behatolás helyét fel lehetett volna találni. Hasonló a helyzet a szív tekintetében. A szívbe adott befecskendezés helye – ha ilyen volt – megtalálható lett volna. Márpedig a boncjegyzőkönyvben injekcióstű-behatolás helye a szívben leírva nincs. Az Országos Bírósági Vegyészeti Intézet chlorethylt, morfint és benzint a holttest részeiből még nyomokban sem tudott kimutatni. Hasonló nemleges eredménnyel jártak az ORK laboratóriumában végzett vizsgálatok. Mindent összefoglalva a boncjegyzőkönyvben olyan adat, amellyel a halált megelőző altatás, a nyak ereibe történt befecskendezés vagy a szívbe való befecskendezés orvosi tárgyi adattal alátámasztható, a boncolás alkalmával feltalálható nem volt. Ilyen adat egyik vegyvizsgálati jegyzőkönyvben sem volt.”⁵⁴ Dr. Haranghy László megállapítását „Kollár” halálának okáról alapvetően cáfolja dr. Benedek István professzor, igazságügyi orvos szakértő a kilencvenes években (ld. később).

Mégis mit bizonyít egyértelműen dr. Haranghy László – véleményem szerint alapvetően tisztességes – szakvéleménye? Azt bizonyítja, hogy a Tóth Ilona által elismert *altatás és többszöri injekciózás nem történt meg*.

Az iratok között *jelenleg fellelhető boncjegyzőkönyv* 1956. december 15-én kelt. A boncjegyzőkönyv részletesen leírja a holttest ruházatát, kül- és belvizsgálatát. Az iratot dr. Földes Vilmos igazságügyi orvos szakértő és dr. Kelemen Endre bírósági orvos írja alá. A holttestet nem azonosították, pusztán annyit rögzítenek, hogy a Domonkos-templom mellett találták meg a „161 cm hosszú, középelesen táplált, jó izomerejű fiatal férfi holttestét”.

Az azonosítás hiányát már itt megmagyarázhatatlannak tarthatjuk. Tóth Ilona és társai december 4-6. között egybehangozóan beismerték a cselekményt, s részletes le-

írást adtak a holttest eltemetési helyéről. Ezután a nyomozóhatóságnak *9 nap állt rendelkezésre* a helyszíni szemle lefolytatására – melynek jegyzőkönyve szintén nincs meg – s a holttest azonosítására. Mivel dr. Haranghy László véleményéből láthatjuk, hogy a boncolás után részletes laboratóriumi vizsgálatokat is végeztek, a kor viszonyai között is könnyűszerrel azonosítható lett volna a holttest. (Ha másként nem, hozzátartozók általi felismertetéssel s erről felvett jegyzőkönyvvel.)

Dr. Buris László egyetemi tanár, igazságügyi orvos szakértő 1992. szeptember 30-án dr. Kahler Frigyes felkérése alapján részletes szakvéleményben értékeli a boncjegyzőkönyvet és Dr. Haranghy László véleményét.⁵⁵ Összegzéséből a következőket lehet kiemelni:

„A boncolást végző szakértők és az ellenőrző szakértői feladatokat ellátó szakértők rendkívül felületesen és a szakma szabályait megszegve jártak el:

1. Az ismeretlen holttestnél az azonosítást meg sem kísérelték, így csak feltételezhetjük, hogy valóban Kollár István holttestét boncolták. (...)

4. A szakértők leginkább kifogásolható leírása dr. Haranghy László által idézett véleményi részben található: »A nyakon lévő fojtogatási nyomok olyan kiterjedtek, a gégebemenetben lévő elváltozás is olyan, hogy ezek a sérülések fulladás útján halálhoz vezetőkké lettek volna az esetben, ha időközben más körülmény, a szívnek szűrése ki nem oltja a sértett életét«. Ezt a véleményt sajnálatosan dr. Haranghy László is osztotta. A periratban szereplő nyakon ért erőbehatás után a szakértők is felvetették a fulladásos halál lehetőségét, a fulladásos halál mellett újabb halálokot megadni szakértői műhibának tekinthető. Ilyen esetben, mikor a nyakat roncsoló, nagy erejű, tompa erőhatás éri, a fojtogatás következtében létrejövő légzési szünetről, annak megtévesztő hatásáról szólni nagyfokú járatlanságra vall.

Tóth Ilona egyéb elismert beavatkozásai nem is bizonyítottak, de egyébként is alkalmatlanok voltak az élet kioltására.

Összegezve egyértelműen kitűnik a rendelkezésre álló adatokból, hogy Kollár István halála a nyak megtagadását követő, kiterjedt légyrészsérüléssel járó fulladás miatt következett be. A szív szúrásos sérülése a fulladásos halált követően érthette a sértettet”.

Mi állapítható meg egyértelműen a boncjegyzőkönyvből és a két szakértői véleményből:

1. Nincs azonosított holttest.
2. A boncolt holttesten nem fedezhetőek fel injekcióbeadás, altatás nyomai. Ha ilyen beavatkozás lett volna is, az nem okozhatott halált.
3. Az áldozat halálát fulladásos nyaksérülés okozta. Ennek okozója – vallomása szerint – Gönczi Ferenc, ha a beismerése igaz.
4. A Tóth Ilona által elismert szívszúrás már egy halottat ért.

Összegezve: Ezen adatokból megállapítható, hogy *Tóth Ilonának egyetlen elismert cselekedete sem okozhatta a sértett halálát, annak nyomai egyébként sincsenek a holttesten, vagy nem halált okozóak voltak.*

Érdemes kiemelni már most, hogy a bírósági tárgyalás során a holttestre vonatkozó szakértői véleményekkel kapcsolatban kérdés nem hangzik el. Dr. Haranghy Lászlót meg sem hallgatják, a boncolást végző dr. Kelemen Endréhez – bár szakértőként szerepel a bíróság előtt – kérdés a tárgyalás folyamán nem hangzik el a holttesttel kapcsolatban. (Bár, mint később látni fogjuk, ennek valószínűsíthető oka az, hogy a szakértők meghallgatásáról szóló jegyzőkönyvi részt *kilopták* az anyagból, ld. később.)

Tóth Ilonát a bíróság által kirendelt orvosszakértők részletesen megvizsgálták. A vizsgálatok túlnyomórészt a vádlott elmeállapotával foglalkoznak, ennek különösebb

jelentőséget nem tulajdonítok, annak ellenére, hogy ez a bíróság előtti eljárásban is kulcskérdés volt. Végeredményben a bíróságok nem vették figyelembe, hogy Tóth Ilonánál a beszámíthatóságot bármi korlátozta volna, s lényegében teljesen beszámíthatónak minősítette Tóth Ilonát dr. Benedek István is, a kilencvenes években írt szakvéleményében. Ennek ellenére a dr. Balassa László igazságügyi elmeorvos szakértő, dr. Kelemen Endre egyetemi tanár, dr. Juhász Pál egyetemi tanár és dr. Nyíró Gyula egyetemi tanár által 1957. február 22-én írt szakvélemény rendkívül fontos ténymegállapításokat tartalmaz Tóth Ilonáról:

„Az októberi események kezdetétől fogva a cselekmények igen aktív résztvevője, aki több mint három héten át csak órákat alszik, magát Coffeinnel, Aktedronnal stimulálja – fáradtságot nem ismerve teszi ki magát közvetlen vagy közvetett életveszélynek. (...) Tóth Ilona személyiségéből és életvezetéséből psychopathiás sajátságként kell kiemelni az elvekhez, a meggyőződéshez, az igazsághoz, az általa vélt igazsághoz való merev ragaszkodást, mely megalkuvásra úgyszólván képtelenné tette, de amely egyben a határozott, céltudatos, logikus értelmi fejlődését is biztosította.” (Érdekesség, hogy a szakértők mindezt negatív „psychopathiás” jelzővel rögzítik!)

Tóth Ilona a cselekményt körülbelül ugyanúgy mondja el a szakértők előtt, mint vallomásaiban. Ezután azonban következik egy hallatlanul finom, de az adott körülmények között mégis nagyon fontos szakértői ténymegállapítás: „Mégis könnyen lehetséges, hogy a vádlott vallomása a maga egészében, (!!)

minden részletben nem felel meg a valóságnak, ami nem tudatos ferdtítés, hanem utólagos emlékezés-hamisulás. Sokszor teszi a vádlott vallomása azt a benyomást, hogy nem védekező jelleggel, sokszor még saját ártalmára is logikusnak igyekszik feltüntetni a heveny indulatban, külső és belső késztetés szinte ellenállhatatlan hatására elkövetett bűncselekményét.”

A szakértői véleménynek ezt a részét dr. Juhász Pál és dr. Nyíró Gyula írta. (Ők egyébként Tóth Ilona által kért, ki-rendelt szakértők voltak.) *Hogyan lehet ennél egyértelműbben kifejezni, hogy a két pszichiáternek alapvető kételyei vannak a történetekről s Tóth Ilona vallomásáról?*

Mit mond még a testi vizsgálatnál rögzített neurológiai tünetcsoport?

„Élénk pilla és kézujj tremor (...) Jobb oldali szájzug beidegzése zavart, akaratlagos innervationál, balhoz képest elmarad, mimikai mozgásoknál – nevetés – túlinervált. Jobboldalt Hoffmann–Trömner-reflex kiváltható. Mayer és Levi hiányzik. Élénk reflexek, különösen a térdreflexben. Ugyanitt jelzett clonustendensia. Mindkét oldalt néma talp. A neurológiai vizsgálat más kóros eltérést nem mutat.”⁵⁶ Vagyis a feltüntetett neurológiai tüneteket maguk a korabeli szakértők is *kórosnak* minősítik. A súlyos neurológiai tüneteknek egyetlen oka lehet az egyébként egészséges, sportoló fiatal lánynál: a vizsgálat során *elszenvedett súlyos fizikai bánatalmazás*. Nem felejthető: ekkor már több mint két hónapja megtette beismerő vallomását, tünetei azonban még mindig súlyosak.

Dr. Juhász Krisztina neurológus szakorvos, igazságügyi elmeorvos szakértő szakvéleményében az alábbiak szerint minősíti Tóth Ilona neurológiai tüneteit⁵⁷:

„– A fokozott verejtékezés, élénk pilla- és kézujj-tremor vegetatív izgalmi tünet lehet.

– A jobb oldali szájzug beidegzésének zavara lehet centrális károsodás (agyi károsodás jele), illetve lehet peripheriás károsodás (arc külső sérülése, zúzódása) következménye.

– Az egyik oldalon észlelt Hoffmann-reflex és Trömner-reflex (ujjakon kiváltható reflexek) kóros fokozott saját-reflexek, melyek a pyramis pályának (gerincvelőben lévő idegpálya) az alsó nyaki segmentum feletti károsodásakor észlelhetőek.

– A Mayer-féle reflex és a Lévi-féle alkartünet egészséges embereken kiváltható, észlelhető reflex, hiánya a kóros, mely pyramis pálya károsodására, illetve az agykéreg károsodására utal.

– A testszerte élénkebb reflex, illetve a clonus a saját reflex fokozott ingerlékenységének következménye, mely szintén pyramis pálya károsodásakor észlelhető.

– Néma talp esetén semmilyen reflex nem váltható ki, mely ha egyoldali, lehet pyramis pálya sérülés, de lehet lokális oka is, pl. a talp zúzódása, oedémája (megdagadása) következménye is.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a leírt jelenségek kórosnak tekinthetők, és származhatnak az agy, illetve a gerincvelő sérüléseiből (Prof. Dr. F. W. Bronisch: *Reflexvizsgálatok* című könyve alapján)."

Nagyon érdekes és bizonyító erejű dr. Kelemen Endrének Gönczi Ferenc vizsgálata után írt szakvéleménye. Gönczi Ferenc *eszméletvesztésre és vesetáji fájdalmakra* panaszkodott. Vesepanaszaira gyógyszert is kapott. Dr. Kelemen Endre megállapítja: a panaszok gyulladással kezdődtek, és nem bántalmazástól származnak. A kapott gyógyszerek „traumás sérülések vagy fájdalmak kezelésére hatástalanok”.⁵⁸ Mit bizonyít ez a vélemény – amelynek alapja Gönczi Ferenc tárgyaláson tett panasz? Azt, hogy *a második vádlottnál is fennáll a súlyos fizikai bántalmazás!*

Dr. Benedek István dr. Kahler Frigyes felkérésére írt szakvéleményében szigorú kritikát mond évtizedekkel ezelőtti orvostársai szakértői véleményéről: „A gyilkosság (ha történt) 1956. november 18-án történt. Nincs adatom arról, mikor fedezték fel, hol, milyen állapotban, kik és hol boncolták” (a holttestet). (Tehát még dr. Benedek István sem látta a kilencvenes években beszerzett boncjegyzőkönyvet – mint ahogy addig senki nem látta, mivel kivették az iratokból annak idején). Ezután alátámasztja a pszichiátriai szak-

véleményt: „Tóth Ilona nem szenved semmiféle elmebajban. Semmiféle abnormis jelentékeny tünete nincs.”

A kiváló pszichiáter és író azonban megérzi, megsejti az igazságot, s lényegében orvosként ki meri mondani, hogy koncepció-konstruált perrel állunk szemben: „Különös, hogy mennyire elsikkad a szakvélemény neurológiai része. Pár sor csak a rendellenes reflexekről meg az ajakmenti beidegzési zavarról, remegő pillákról és ujjakról, mégis sokatmondó. Miért hallgatnak erről? S a néma talpról? S miért néma Tóth Ilona talpa? Nem költői kérdés ez, könnyű válaszolni rá: gumibottól. S miért némák az orvosok? Mert ők is félnek a gumibottól!” Dr. Benedek István ezután részletesen foglalkozik a cselekménnyel, s több elmentmondást ő is észrevesz (pl. a szúrásnyomok, az altatás hiánya a holttesten). Megállapítja, „hogy nincs olyan adat a jegyzőkönyvekben, amellyel a halált megelőző altatás, a nyaki erekbe történt befecskendezés vagy a szívbe való levegő befecskendezés alátámasztható volna”. Végül megállapítja: „De ha ez így igaz, a *vádemelés egész épülete összeomlik*. Ha sem altatás nem volt, sem injekciós kísérlet, akkor a beismerésen túl mi bizonyítja Tóth Ilona szerepét a bűnügyben? (...) A 86 oldalas bírósági akta (...) egy alaposan kidolgozott haditerv, hogy az egész ország felmérje a rendszerrel szembeszegülés súlyát. Hogy a beismerésnek egy koncepció perben minő szerepe volt, azt a Rajk-pertől a Mindszenty-perig alaposan megtanultuk.”⁵⁹ Benedek István így az orvosi szakvélemények alapján határozottan felismerte és kimondta az ügy lényegét. Sajnos a neurológiai tünetegyüttesről bővebb véleményt nem mondott. Ha egy orvos a jogi tények és összefüggések alapos megismerése nélkül képes volt felismerni és kimondani az

A TÓTH ILONA ÉS TÁRSAI ►
„BŰNÜGY” VÁDIRATA
(1957. JANUÁR 14.)

V Á D I R A T

TÓTH ILONA és TÁRSAI ellen szándékos emberölés és más bűncselekmények miatt indított büntetőügyben.

A nyomozás adatai alapján megállapítható, hogy Tóth Ilona, Gyöngyösi Miklós, Gönczi Ferenc, Molnár József, Obersovszky Gyula, Gáli József, Bagó Gyula, Lufács József, Pribelszki István és Nyíri Sándor budapesti lakosok, akik résztvettek az október 23-át, majd november 4-ét követő napok mozgalmában, tevékenységüket az ellenforradalmi törekvések visszaszorítása és a rend helyreállítása után sem hagyták abba, hanem illegális röplapok szerkesztésével, sokszorosításával és terjesztésével folytatták tevékenységüket a munkás-paraszt forradalmi kormánynek a normális élet helyreállítására irányuló törekvéssével szemben.

Törvényellenes tevékenységük vége is oda vezetett, hogy négyen a vádlottak közül elforták és megölték Kollár István rekodómunkást, akiről azt gyanították, hogy csoportjuk illegális tevékenysége után nyomoz.

- 1./ TÓTH ILONA GIZELLA 24 éves, apja asztalos segéd, anyja tanító-nő. Terhelt mint szigorló orvos sobeszeti gyakorlatot folytattott a Bp., VII.ker. Szövetség-utcai Poliklinika gégeszoti osztályán. Az 1956. október 23-a utáni események során orvosi munkára jelentkezett a Péterffy Sándor utcai kórházban. Itt néhány napig sobesült szállítással foglalkozott, majd gépkocsival vidékről élelmiszert szállított a harcolók, valamint a diákszállók részére. 1956. november 3-án megbízást kapott a Domonkos utcai szűkségkórház vezetésére, amelyen november 13-án történt letartóztatásáig látott el.
- 2./ GYÖNGYÖSI MIKLÓS 27 éves, apja gyári munkás volt, terhelt vezetőszoruló szakmát tanult. 1948-tól összesen 9 eseti büntetve lopás, sikasztás, tiltott határátlépés és más bűncselekmények miatt. Az 1956- október 23-a utáni eseményekben "Piri" néven mint az egyik fegyveres csoport parancsnoka vett részt, és a harcok befejezése után a Domonkos-utcai szűkségkórházban Tóth Ilonával együtt kormányellenes röplapok előállításában vett részt.
- 3./ GÖNCZI FERENC 27 éves, apja géplakatos szakmunkás, terhelt géplakatos szakmát tanult, 1949-ben szabadult, 1951-ig szakmájában dolgozott, utkor a Pehérmogyói Néplapnál helyezkedett el mint újságíró, majd katonai szolgálata során a Petőfi Akadémiára került, 1954-ben mint hdgy. szerelt le, ezután ismét a géplakatos szakmában helyezkedett el és legutóbb a Népszabadságban állt alkalmazásban. Az 1956. október 23-át követő napokban mint gépkocsivezető vállalt munkát a Rókus-kórházban, az időben résztvevők között Tóth Ilonával, akik gépkocsin több ízben vettek részt.

igazságot, miért nem voltak erre képesek korunkban a legmagasabb szintű igazságszolgáltatási szervek?

Összefoglalva a vádiratból és a szakvéleményből leírt következtetéseket:

1. A vádirat értékelhetetlenül rövid, bizonyítékot a vádlottak beismerésén túl nem tartalmaz. Ezért pótvádiratot nyújtanak be, s gyakorlatilag négy, egymással össze nem függő ügyet kapcsolnak össze.

2. A szakértői véleményekből rögzíthető: A vádlottak egy részét bizonyíthatóan súlyosan bántalmazták; a Tóth Ilona által elismert, a vádirat szerint általa okozott sérülések nyomai nem találhatóak a holttesten, amely egyébként sem azonosítható; Tóth Ilona beismerésének valóságalapja a szakértői vélemények alapján is megkérdőjelezhető.

IV.

Az ügyben a Budapesti Fővárosi Bíróság 1957. február 18-án, 20-án, 22-én, 26-án 28-án, március 4-én, 6-án, 8-án, 12-én, 14-én, 16-án, 18-án, 20-án, 22-én, 26-án, 28-án 29-én és április 1-jén tartott tárgyalást, és 1957. április 8-án hirdetett ítéletet. A tanács elnöke dr. B. Tóth Matild, ülnökei Kócs Sándor és Kolláthi Ferenc voltak. A vádat Molnár György (dr. nélkül!) ügyész képviselte. Tóth Ilona védője dr. Kardos János, Gyöngyösi Miklósé dr. Varró Károly, Gönczi Ferencé dr. Csató Gyula, fk. Molnár Józsefé dr. Ádám Tibor, Obersovszky Gyuláé dr. Schirilla György, Gáli Józsefé dr. Csató Gyula volt. A bírósági jegyzőkönyv 330 oldalon rögzíti a nyilvános tárgyaláson történeteket.

Tóth Ionát két teljes tárgyalási napon hallgatják ki, a kihallgatásáról felvett jegyzőkönyv 22 oldalt tesz ki.⁶⁰ A vádlott rendkívüli részletességgel szól forradalombeli szerepéről; a fiatalokról csak úgy beszél, mint „fiaimról”, s lényegtelennek tűnő mondata kitűnően rávilágít egyéni-

ségére s a perben vállalt szerepére: „A »fiaimmal« – 15–16 éves gyermekekkel –, akik a terjesztésben segédkeztek, úgy állapodtam meg, hogy ha az ÁVO elfogja őket, ne veressék magukat véresre, hanem »köpjenek« mindent reám.” Ezt később is megismétli: „A fiúknak meg is mondtam, hogy ha valakit elfog a rendőrség, az inkább köpjön, mintsem agyonverjék, Gönczi meg én mindent elvállalunk.”⁶¹

A gyilkosság körülményeit *sokkal részletesebben* mondja el Tóth Ilona, mint a nyomozás során, de a lényegét illetően továbbra is teljes beismerésben van. Némileg megdöbbenő, hogy – vallomása szerint! – a szívbe való levegőinjekciózást úgy akarta végrehajtani, hogy ingen keresztül akart a szívbe szűrni (!!), miközben a tű eltört. A nyakba ampullázott benzint adott be a klóretiles altatás után, ilyet viszont kórházban nem használnak. Elment a szobából, majd mikor visszatért, látta, hogy Gönczi az áldozat nyakán áll teljes súlyával. Ezután Tóth Ilona a szobában, majd a WC-ben is megállapította, hogy az áldozat meghalt. Határozottan állítja, hogy mikor a WC-ben bicskával szíven szúrta az áldozatot, a klinikai halál beállt, a seb nem vérzett. Az áldozat eltemetésének helyét ő is segít felderíteni, de az áldozat levitelében és eltemetésében nem vesz részt.⁶²

Ezután *megdöbbenő mondat* következik: „A főkapitányságon készült első két jegyzőkönyv nem felelt meg a valóságnak, mert az ott felvett vallomásomat előzőleg megbeszéltük” (!!)⁶³ A mondat után nem részletezik, hogy a gyilkosság beismerési részéről van-e szó, de ez a mondat alapvetően rávilágít a beismerések értékére.

Tóth Ilona beszámol arról, hogy a letartóztatása előtti napon többször észlelte, hogy figyelik: „A III. emeleten volt a telefonközpont, és úgy vettem észre, hogy többször lehallgatták a beszédemet. (...) Többször észrevettem azt is, hogy a holmim fel van forgatva, még a kabátom bélése

is ki volt fejtve.”⁶⁴ Ez a mondat is bizonyítja, hogy már több nappal a letartóztatás előtt figyelték ily módon is a csoportot és Tóth Ilonát.

Rendkívül érdekes, hogy azt a bicskát, mellyel állítólag Tóth Ilona szíven szúrta az áldozatot, a február 20-i tárgyaláson csatolja az ügyész, a következő mondattal: „Ügyész a gyilkos eszközt azzal adja át a bíróságnak, hogy ezt január 29-én a volt Domonkos Kórház említett WC-jéből, annak felbontása útján a hatóság emberei kivették.” Tóth Ilona erről így nyilatkozik: „Lehet, hogy ez az a bicska, de úgy emlékszem, annak a bicskának fémnyele volt.”⁶⁵

Felmerül a kérdés: miért a nyomozás lezárása után egy hónappal, és a beismerő vallomás után majd két hónappal keresik a bűnjelet? Mikor ezt a beismerés után *azonnal*, a nyomozás alatt meg lehetett és kellett volna keresni és találni normális büntetőügyben.

Védőjének kérdésére határozottan megerősíti az emberölésben való részvételét: „Embert öltem, mindegy, hogy ÁVH-s volt vagy más (...) Szerencsétlenségemre a Kollár-féle dolog megtörtént. (...) Kényszerítő érzésem volt, úgy éreztem, hogy Kollárt meg kell ölnöm. (...) Soha vallomástételre nem kényszerítettek”.⁶⁶

Tóth Ilona vallomását, mint teljes, részletes beismerő vallomást értékelhetjük. A lényegét tekintve nincs törés a vallomásban, a *részletek* tekintetében több komoly kétely merül fel:

- Az első két rendőrségi vallomás „megbeszélése” és
- az ismételten megerősített mondat, a „magára vállalás” miatt.

- Miért a tárgyaláson adja át az ügyész azt az állítólagos bicskát, mellyel, beismerése szerint, Tóth Ilona szíven szúrta az áldozatot – holott a tetthelyre és az eszközre vonatkozó beismerés már majdnem két hónapos?

- Hogyan akarhat egy orvos ruhán keresztül injekciót beadni?

Gyöngyösi Miklós vádlottat is rendkívül részletesen, majdnem két napon keresztül, folyamatosan hallgatják ki. Jegyzőkönyvi vallomása 24 oldal, többszöröse a nyomozati beismerésnek.⁶⁷ Gyöngyösi Miklós bűnösségét elismeri. A lényegyet tekintve Tóth Ilonával egyezően mondja el a történeteket, de a *részletekben* nagyon sok helyen eltérnek a vallomások. Van egy rendkívüli kétségeket idéző mondat Tóth Ilona szerepére vonatkozóan. Miután körülbelül Tóth Ilonával egyezően mondja el, hogy ő és Gönczi összeverték az „embert”, a következőt vallja: „Közben belépett Tóth Ilona. (...) Meglátta Ilona, hogy mi van itt, figyelmeztetett minket, majd Gönczi mondta »vágjuk haza«, mert holnap elárul. Még mondta azt is, járuljunk ehhez hozzá. Eszméletlen volt az ember. Tóth Ilona ekkor lement, altatókosárral tért vissza. Azt mondta, *elaltatja, ne tudja hova visszük.*” (!!)⁶⁸

Mit mond Gyöngyösi Miklós? Tóth Ilona *elítéli a fizikai bántalmazást*, majd azért megy altatókosárért, hogy elaltassa az áldozatot, hogy ne tudja, hova viszik. Saját szerepéről annyit mond, hogy mindössze két pofont adott az áldozatnak, s az altatásban segített. Megerősíti, hogy Gönczi az áldozat nyakára állt – ekkor Tóth Ilona nem volt a szobában –, s ezután a visszatérő Tóth Ilona megállapította a halált. Rendőrségi vallomásainak megváltozását a következőkkel indokolja: „Amikor a rendőrségen kihallgattak, akkor más lelkiállapotban voltam, másként beszéltem (...) Éjjel-nappal állandóan kihallgattak és beszéltem összevissza mindent.”⁶⁹

Tóth Ilona és Gyöngyösi Miklós vallomásainak *részleteiben* való eltérése miatt 13 alkalommal (!!)

végez közöttük eredménytelen szembesítést a bíróság.⁷⁰ A legfontosabb eltérések a következők:

– Gyöngyösi szerint Tóth Ilona a gyilkosság előtt és után is megnézte az igazolványokat; Tóth Ilona azt vallja, hogy csak az ÁVH-s fényképét látta az áldozatnak.

– Gyöngyösi szerint Tóth Ilona 4–5 ampullát hozott az altatáshoz; Tóth Ilona egyet említ.

– Tóth Ilona szerint fegyver volt a szobában Gyöngyösinél, s le akarta lőni az áldozatot, amiben ő akadályozta meg; Gyöngyösi azt vallja, hogy nem volt nála fegyver.

– Gyöngyösi szerint Tóth Ilona a bal kar vénájába is akart szúrni, Tóth Ilona ezt tagadja. Erre Gyöngyösi kijelenti: „valóban nem szúrt Tóth Ilona oda, ezt Gönczi vallomásából olvastam, ezért mondtam”. (!!)

– Gyöngyösi szerint ő új tűt hozott a fecskendőhöz, mert a régi elgörbült a szívszúrási kísérletnél; Tóth Ilona szerint szétment a fecskendő.

– Gyöngyösi szerint Tóth Ilona végig részt vett a temetésen; Tóth Ilona azt vallja, hogy nem volt ott végig.

A két vallomás közötti *13 lényegi eltérés* a részleteket illetően alapvetően megkérdőjelezi mindkét beismerés elfogadhatóságát. Hogyan lehetséges az, hogy mikor *hosszan* beszélnek a vádlottak a történetekről, amely egy viszonylag rövid eseménysort fog át, ennyi eltérés van a vallomások között?

Gönczi Ferenc a gyilkosságban elismeri bűnösségét, az izgatásban nem. Őt is két teljes napon keresztül hallgatják ki, vallomását 20 oldalon rögzítik.⁷¹ Egyértelműen utal arra, hogy a beismerő vallomásra fegyverrel és fizikai erőszakkal kényszerítették: „engem akkor a GPU fegyverrel kényszerített (...) A nyomozás alkalmával elmondtam vallomásomat, a nyomozó összegezte, gépelte, én csak jóformán átfutottam, aláírtam.”⁷² „Fenntartom azt, hogy az orvosok leverték a fél vesémet. Gyógyszert is szedek.” Ezen kijelentés után rendelte el a bíróság Gönczi Ferenc korábban ismertetett orvosi vizsgálatát.⁷³ „Azt mondtam, hogy a rendőrségen nem ért bántódás. A GPU-n 5 napig voltam és ott ért a sérelem. Ezt elmondtam az ügyésznek, az orvosoknak is, de azt mondták, rájuk nem tartozik.”⁷⁴

Mit bizonyítanak Gönczi Ferenc kijelentései? Azt, hogy a kihallgatást az első időben *szovjet tiszt*ek vezették, s *fizikai erőszakkal* ekkor bírták rá a beismerésre. 1956 decemberében szovjet kihallgatótisztek közvetlen eljárására más ügyben is egyértelmű bizonyíték van (ld. Dudás József és Szabó János pere⁷⁵).

A vallomás lényegét tekintve azonos módon mondja el Gönczi Ferenc a történeteket, mint Tóth Ilona és Gyöngyösi Miklós. Többször határozottan elismeri, hogy először megverték az áldozatot – ekkor Tóth Ilona nem volt a szobában –, majd ő az áldozat nyakára állt – Tóth Ilona ekkor sem volt bent. Rendkívül árulkodó mondat szerepel az altatás céljára nézve, melyet Tóth Ilona végzett. „Amikor bementem, altatókosár volt Kolláron, Gyöngyösinél egy nagy ampulla, Tóth Ilonánál pedig fecskendő. Kérdeztem, mit csináltok, az egyik azt mondta, el kell altatni, mert ÁVH-s.”⁷⁶ (A jegyzőkönyvben az „el kell altatni” ki van húzva, s helyére beírva: „el kell tenni láb alól”.) Mit bizonyít ez az elszólás? Gönczi Ferenc Gyöngyösi Miklóssal *egyezően* adja elő, hogy az altatásnál *nem volt ölési szándék!*

Egyértelműen nyilatkozik arról is Gönczi Ferenc, hogy mikor az áldozatot kivitték a WC-be, már nem élt, viszont Tóth Ilona injekció beadásáról lényegében nem szól: A WC-ben „Én annyit mondtam, már nem él (...) Tóth Ilona az áldozat mellett térdelt és szívébe szúrta a kést. Én nem szúrtam volna agyon, mert szerintem akkor már halott volt.”⁷⁷ Az *injekcióadásra* vonatkozóan: „Közben eltörött a tű, Ica mondta, hogy szívjak fel egy másik ampullát. Az asztalon három üres ampulla volt, Tóth Ilona ekkor levegőt szívott a fecskendőbe és a szív tájékára szúrt.”⁷⁸

Tóth Ilona tagadja, hogy Kollár karjába injekciót adott volna, ezért Gönczi Ferenc elé tárják rendőrségi vallomását, ahol másképpen mondta el az injekció beadást: „A rendőrségen is megmondtam, hogy nem emlékszem erre határozot-

tan, de a rendőrségen mindent határozottan írtak.”⁷⁹ (Ezt mutatták meg Gyöngyösinek, ld. korábban.)

Akárhogy is nézzük, Gönczi Ferenc megdöbbenő módon, de Tóth Ilonára nézve *mentő vallomást tett*. Hiszen elmondása szerint:

– Tóth Ilona nem volt jelen az áldozat fizikai bántalmazásánál s akkor, mikor Gönczi Ferenc a nyakára állt az áldozatnak;

– az altatás nem emberölési célzattal történt;

– az injekcióbeadás nem egyértelmű;

– a WC-beli szívszűrés már egy halottat ért.

Ekkor drámai esemény történik. Tóth Ilona rájön, hogy egyik vádlott-társa lényegében mentő vallomást tesz mellette, s a Gönczi Ferencsel történt szembesítés során a következőket mondja: „Már régen halott volt Kollár, mikor azt mondtam, kár volt ütni ezt az embert.”⁸⁰ Mit jelent ki itt Tóth Ilona? Azt, hogy az áldozat *a fizikai bántalmazásba halt bele, melyhez neki semmi köze nem volt*.

Gönczi Ferenc vallomása számos *részletkérdésben* ellenkezik Gyöngyösi Miklós és Tóth Ilona vallomásával. A három vádlott között ismét *13 eredménytelen szembesítésre kerül sor*.⁸¹ Néhány példa az eredménytelen szembesítésekre, melyek lényegi kérdéseket érintenek:

– Gyöngyösi állítja, hogy a Gönczi kezében lévő ampullából szívta fel Tóth Ilona a fecskendőt, Gönczi tagadja;

– Gyöngyösi állítja, hogy kiment új túért, Gönczi nem tud erről;

– Gönczi Ferenc szerint Gyöngyösi a szobában felkínálta a zsebkését szívszűrésre, Gyöngyösi tagadja ezt;

– Tóth Ilona állítja, hogy Török Éva bejött az altatás közben a szobába, s Gönczi küldte ki. Gönczi ezt tagadja.

Még egy rendkívüli esemény történik, Gönczi Ferenc kihallgatása végén. Mint korábban megjegyeztük, a tárgyalás *nyilvános volt*. Dr. Kardos János, Tóth Ilona védője indítványozza: a bíróság tegye fel a kérdést a hallgatóságnak,

hogy „nincs-e jelen valaki a kórház személyzetéből”. Az ügyész erre így válaszol: „Nem lehet mindenkit kizárni a tárgyalóteremből, mert ha esetleg van itt valaki a kórházból, lehet, hogy éppen azért jött, hogy tanuljon”.⁸² (!!)

Hatalmas jelentősége van e kérdésnek és a válasznak a továbbiakra nézve: dr. Kardos János ügyvéd tudja, hogy a vádiratban *nincs bejelentett tanú*, ezért attól tart, hogy a jövőendő tanúkat beültették a tárgyalásra, hogy a vádlotti beismerésekből „megtanulják”, mit kell mondani a vallomás során.

Fk. Molnár József IV. rendű vádlott a gyilkosságban nem érzi magát bűnösnek, a többi vádpontban igen. Elmondása szerint az események alatt a folyosón őrködött, így semmi lényeges körülményről nem tud. Segít az „ember” felkísérésében az emeletre, majd látja, hogy fejénél, lábánál fogva kiviszik a WC-be. Beszámol Tóth Ilona kétszeri távozásáról a szobából. Mikor arról kérdezi Gyöngyösit, mit csinálnak a szobában, az így válaszol: „elaltatjuk, ne tudja hova visszük”. A temetésen ő is részt vesz Tóth Ilonával együtt. (A nyomozás során semmit nem szólt a temetésről. Mikor elétárják rendőrségi vallomását, kijelenti: „nem tudom, miért vallottam másként”).⁸³ Fk. Molnár Józsefet 8 alkalommal szembesítik eredménytelenül vádlott-társaival.

Ezután teljesen váratlan, és a büntetőeljárások történetében példa nélküli, eset történik. Belép a terembe dr. Kelemen Endre és dr. Földes Vilmos, a két boncolóorvos és dr. Haranghy László egyetemi tanár, aki a boncjegyzőkönyvről készített szakvéleményt.⁸⁴ Egy normális büntetőügyben a szakértők a *bizonyítás eszközei*, akikhez kérdéseket tehetnek fel az eljárás résztvevői. Itt a szakértők véleményt *nem mondanak*, kérdést senki *nem intéz hozzájuk*. Viszont dr. Kelemen Endre, mint szakértő, *hosszan kezdi faggatni* Gyöngyösi Miklóst és Tóth Ilonát a *gyilkosság körülményeiről*. Fontos kiemelni, hogy a szakértők akkor lépnek be a terembe, mikor a 12 vádlottból még csak négyet hallgat-

tak ki, és a bíróság még nem rendelt el bizonyítást; dr. Kelemen Imre így „bírószakértőként” működik. *A jegyzőkönyvből ezután 8 oldal hiányzik!*⁸⁵

A többi szakértőt az eljárás rendes menete szerint a bizonyítás végén hallgatják meg. Ekkor azonban dr. Földes Vilmos és dr. Haranghy László nincs jelen. Biztosan állítható, hogy a szakértők ezeken a lapokon nyilatkoztak a holttestről, s ez megerősíthette a holttesttel kapcsolatos alapvető kételyeket, s ezért tűntek el az iratok. Az iratok hiánya, illetve a szakértők ezen a helyen való meghallgatása ismét bizonyíték az eljáró hatóságok ellen. A visszaélést – amely lényegét tekintve közokirat-hamisítás – bizonyítja az is, hogy a bírósági jegyzőkönyv máshol folyamatosan, géppel van sorszámozva, a 80–100. oldal között kézzel, úgy, hogy hiányzik 8 oldal!

Ezután hosszan hallgatja ki a bíróság Obersovszky Gyulát, aki nem érzi bűnösnek magát.⁸⁶ (Mivel Obersovszky Gyulát és Gáli Józsefet nem vádolják gyilkossággal, ezért kihallgatásuknak csak a Tóth Ilona-ügyre vonatkozó részét ismertetem.)

Obersovszky Gyula határozottan tagadja, hogy tudott volna a gyilkosságról: „Hogy Tóthot Gáli mikor vonta felelősségre, arról nem tudok.” „Arra sem tudok válasz adni, hogy Gáli Gyöngyösit felelősségre vonta-e, hogy mit csináltak.” Elmondja, hogy Tóth Ilonát és Gönczit együtt hívták ki a szobából, ahol a lapot szerkesztették, s „körülbelül 3–5 perc (!) volt, amikor kettőjük közül egyik sem volt a szobában”. „Az elmenetel során tudomást szereztem arról, hogy itt valami történt, valakit elaltattak és elszállítottak.” (Sokadik kijelentés a pusztá elaltatásról, s feltűnő, hogy Tóth Ilona és Gönczi Ferenc távollétét a szobából Obersovszky Gyula 3–5 percre értékeli.)⁸⁷

Mikor a bíró igazmondásra figyelmezteti Obersovszky Gyulát, ő példátlan önuralommal így válaszol: „Én csak az igazat tudom mondani, mást nem is mondhatok, de látom az ön szeméről, hogy nem hiszi, amit mondok.” (!)⁸⁸

Ezután ismét példátlan intermezzo történik a tárgyaláson. Az ügyész bejelenti, hogy Gyöngyösi Miklós csoportja 14 rendbeli erőszakot követett el egy nőn, s erre vonatkozóan tanúmeghallgatásokat indítványoz. Gyöngyösi Miklós védője (dr. Varró Károly, kirendelés alapján) viszont nagyon határozottan kijelenti, hogy ilyen vádat nem emeltek, s a tárgyaláson nyomozni nem lehet. Gyöngyösi Miklós kijelenti, hogy erről a vádról csak a tárgyaláson halott. A bíróság elutasítja az ügyészi indítványt.⁸⁹⁻⁹⁰

Gáli Józsefet is hosszan, két napon keresztül hallgatják ki.⁹¹ Gáli József Angyal Istvánnal együtt volt Auschwitzban, ahol anyja s két testvére halt meg, bár katolikus vallásúnak születtek, s apja a gyulai „József” szanatórium főorvosa volt. Bűnösségét nem ismeri el. A Tóth Ilona-ügyről a következőket mondja: „Miután Tóth Ilonát megkérdeztem, ő azt mondta, Kollárt morfiuminjekcióval megölte (...) Tóth Ilona mondta, hogy Gyöngyösi is *ott volt*; hogy Gönczinek része volt-e a gyilkosságban, nem tudom.” Elmondja, hogy ezért felelősségre vonta Gyöngyösit, aki azt válaszolta: „ÁVO-s volt, utánunk leskelődött”. Vallomása szerint ő mondta el később Obersovszkynak, hogy emberölés történt.

Gáli József kihallgatása után Tóth Ilonából előtör egy mondat: „Nekünk három ellenségünk volt: az oroszok, Kádár és az ÁVH.”⁹²

Obersovszky Gyula Gáli Józseffel való szembesítésekor határozottan kitart amellett, hogy ő csak altatásról tudott.⁹³

Hogyan lehet összegezni a tárgyalásnak a fő vádlottak kihallgatására vonatkozó részeit:

– Mindhárom fő vádlott lényegében beismerésben van, de fontos részletkérdésekben alapvetően eltér vallomásuk, ezért 26 esetben eredménytelen szembesítést végeznek.

– Tóth Ilonára vonatkozóan Gönczi Ferenc és Obersovszky Gyula *mentő* vallomást tesz: először jelentik ki,

hogy Tóth Ilona csak akkor látja az áldozatot, mikor már meghalt.

– A bírósági jegyzőkönyvet súlyosan meghamisítják, eltüntetik egy részét, melyben feltehetően a holttestre vonatkozóan nyilatkoznak a boncolásban részt vett szakértők.

Ezek után a bíróság a VII–XII. rendű vádlottakat hallgatja ki.⁹⁴ Ezeket nem ismertetem, mivel a Tóth Ilona-ügyhöz semmi közük.

1957. március 14-től *tanúmeghallgatások* következnek, hosszú tárgyalási napokon át. Fontos kiemelni, hogy ezeket a tanúkat *nem hallgatták ki* a nyomozás során, a vádiratban *nem szerepelnek*. A tanúk többsége *nem ténytanú*, s néhányuknak elfogulatlansága is megkérdőjelezhető: emlékezhetünk arra, hogy a csoport folyamatosan tartott a rájuk állított megfigyelőktől, beépített emberektől.

Jász Vilmosné (Polgár Erzsébet), aki az áldozat barát-nője volt, elmondja, hogy november 18-án elvitték Kollárt a „Domokosba”, ő utánament, de a portánál nem tudott felmenni. Ezután elment Kollár hűgához, és elmondta, hogy bátyja eltűnt.⁹⁵

Vári András, az áldozat sógora, BM törzsőrmester. Elmondja, hogy az áldozat – aki 1952–55. között az ÁVH-nál tényleges katonai szolgálatot teljesített, s őrzetetőként szerelt le – az ő ÁVH-s egyenruhájában fényképeztette le magát (!) 1956. augusztusában, s ezt a képet magánál hordta. November 22-én elment hozzájuk Polgár Erzsébet, elmondta, hogy Kollár eltűnt, ezért bevitte a Jászai Mari térre, ahol jegyzőkönyvet vettek fel az esetről. Vári András szerint a Domokosba vitték Kollárt, „ahol benzininjekcióval teszik el az embereket”. Elmondása szerint a Bonctani Intézetben ő ismerte fel az ismeretlen nevű áldozatot. Feleségével december 12–18. között volt a Bonctani Intézetben.⁹⁶

Tóth Ilona a tanú „benzinnel való ölésre” vonatkozó vallomására a következőt jelenti ki: „Nagyon feltűnő, hogy

ezeket miért pont egy BM-alkalmazott mondja, ugyanis amint én még a kihallgatásom elején elmondtam, ezt nekem is ugyancsak egy BM-alkalmazott mondta." (!!)⁹⁷

Az áldozat testvérét (Vári András feleségét), aki – férje állítása szerint – ott volt vele a Bonctani Intézetben, *nem* hallgatják ki. Az áldozat azonosításáról jegyzőkönyv *nem* készült.

Bak Istvánné, a IV. r. vádlott mostohaanyja, egyben az áldozat unokatestvére. Elmondása szerint nála járt Vári András és felesége, s elmondták, hogy „Kollárt kegyetlenül meggyilkolták”. Ő is járt a Bonctani Intézetben, s ezzel kapcsolatban megdöbbenő kijelentést tesz: „Felismertem a Kollárt, ugyanis bal mutatóujja hegyét baltával levágta, ez volt az ismertetőjele.”

A Kahler Frigyes által beszerzett boncjegyzőkönyv részletes leírást ad az áldozat kezéről: „A kezek kézháti és tenyéri oldalán a bőr a mosónő bőréhez hasonlóan fel van ázva, egészen ráncos és könnyen le is vonható, a körmök rövidre nyírottak, ápolatlanok. A jobb kéz hüvelykujjának és mutatóujjának első percén az egymás felé fordított oldalon a bőr barnásan elszínezett. Ez az elszínezés nikotintól származik. Hasonló, de kisebb fokú elszíneződés a jobb oldalon is látható.”⁹⁸ Megdöbbenő *negatív bizonyíték* Bak Istvánné tanúvallomása. *Az általa döntőnek tartott áldozatfelismerési jegyet a részletes boncjegyzőkönyv nem tartalmazza.*

Karsai Mihály, az áldozat munkatársa tud arról, hogy Jász Vilmosné kereste az áldozatot. Vallomása szerint Vári András mondta neki, hogy megölték Kollárt, két munkatárs ott volt a temetésen.⁹⁹ Érdekességgként jegyezzük meg, hogy a BM-alkalmazott Vári András terjesztette „Kollár” megölését, s a „benzininjekciós” változatot. Holott ő csak Polgár Erzsébet elbeszéléséből tudhat a történetekről, aki szintén *nem ténytanú*.

Simoncsik Mihály a vádbeli napon betegként feküdt a kórházban. Az ott történetekről semmit nem tud, csak az

újságban olvasott róla: „Nem akartam elhinni, ugyanis ilyet nem tételeztem fel a doktornőről, annál is inkább, mert a szovjet katonát is olyan gondosan kezelte”.¹⁰⁰

Halász György a fűtőtől kért Tóth Ilona vallomása szerint november 18-án éjjel ásót és lapátot.¹⁰¹

Török Éva fontos tanú: a kórházban a Tóth Ilona melletti szobában lakott. A vádbeli napról elmondja: „Amikor a szobában az ágyon feküdtem, a falon keresztül különféle hangokat hallottam. Hörgést, jajgatást, ütést. Szerettem volna kimenni a szobámból, de nem lehetett. (...) A különös zaj kb. negyed óráig tartott. (...) Előtte nagy jövést-menést hallottam. Gyöngyösiék voltak ott és egy kopasz fiú, ők ismerték. Több alkalommal, mikor kimentem, Gönczi engem visszazavart. A halottat nem láttam. (...) Tóth Ilonára nem emlékszem. Dátumra nem emlékszem, de nem sokkal később rendőrségi emberektől tudtam meg, hogy ölés történt.”¹⁰² Török Éva lényegében fizikai bántalmazásról számol be; halotról nem tud; az emberölésről csak a rendőrségen hallott; Tóth Ilonát nem észleli a helyszínen. Török Éva *mentő tanúnak* tekinthető, különösen Tóth Ilonára nézve.

Sturcz Edit abban a szobában tartózkodott a vádbeli napon, ahonnan Gönczit és Tóth Ilonát kihívták. Nem emlékszik arra, hogy Tóth Ilona és Gönczi kiment volna a szobából. 11 óra felé Tóth Ilonát teljesen nyugodtnak látta.¹⁰³ Sturcz Edit szintén *mentő tanúnak* tekinthető. Nem észleli Tóth Ilona és Gönczi hosszabb távollétét abból a szobából, ahol újságot szerkesztettek, s Tóth Ilonát nem látja feldúlnak, idegesnek.

Bár még nagyszámú tanút hallgatnak meg – a többi ügyre vonatkozóan –, ezeknek a tanúknak nincs érdemi tudomásuk a Tóth Ilona-ügyről.

A nagyszámú, hosszas és érdektelen tanúmeghallgatások miatt néhány nap múlva Gyöngyösi Miklós védője, dr. Varró Károly kifakad: „Az eddig elhangzottak alapján

a tárgyaláson nyomozás folyik, a nyomozás az ügyészség dolga, vagy kérem azt a részt elkülöníteni és nyomozásra visszaadni az ügyészségnek, vagy egyáltalán nem foglalkozni vele." Tiltakozását az ügyész elutasítja: „Vizsgálunk egy komplexumot. A premeditáció (!) fennforgását az előzmények alapján tudjuk csak vizsgálni, a vád kiterjesztéséről vagy módosításáról szó sincs, nem értem, hogy a védelem ezt miért kifogásolja”.¹⁰⁴

Valóban. 1956. március 14-én, 16-án, 18-án, 20-án és 22-én lényegében egész nap tanúmeghallgatások folynak, úgy, hogy a Tóth Ilonáék-féle cselekményre *lényegi, bizonyító tanúvallomás* nem hangzik el. Mi vonható le a tanúvallomásokból:

– A rendkívül nagyszámú és hosszúságú vallomás alapján olyan látszatot akar kelteni a „Hatóság”, mintha tanúkkal is tudná bizonyítani a cselekményt. Holott csak *kiszámú, közvetett* tanú van, s azok sem tudnak a cselekmények lényegéről.

– Vári András BM-alkalmazott terjeszti a tanúk között a „benzines emberölés” változatot.

– Bak Istvánné tanúvallomása rendkívüli erejű bizonyíték a holttest azonosíthatatlanságáról. Bár Kollár Istvának ő azonosítja a holttestet, döntő bizonyíték gyanánt egy olyan fogyatékoságról számol be, melyet a kilencvenes években előkerült boncjegyzőkönyv nem rögzít. A tárgyalás adatai szerint hárman azonosították a holttestet, közülük csak két személyt hallgatnak meg, egyikük BM-alkalmazott. Azonosítási jegyzőkönyv viszont nincs!

– Török Éva, Strucz Edit és Simoncsik Mihály mentő tanú Tóth Ilonára nézve.

Ezután a bíróság hosszan hallgatja meg dr. Kelemen Endre, dr. Balassa László, dr. Nyíró Gyula és dr. Juhász Pál orvos szakértőket. A holttesttel kapcsolatban kérdés nincs, viszont hosszan elemzik a szakértők Tóth Ilona elmeállapotát, aminek különös jelentősége nincs, mivel végül a bí-

róság – s a jelenkor orvos szakértője (dr. Benedek István, ld. korábban) is – teljesen beszámíthatónak ítélik. Látszik azonban, hogy dr. Balassa László, dr. Nyíró Gyula és dr. Juhász Pál arra látnak esélyt, hogy így mentsek Tóth Ilnát.¹⁰⁵

(A következő számban folytatjuk.)

JOBBÁGYI GÁBOR

Jegyzetek

- 49 Budapest Főváros Ügyészsége 1957. Bü. I. 34. sz.
- 50 Száma ugyanúgy 1957. BüI. 34., mint 48. alatt
- 51 Ez történt Szirmai Ottó és társai perében, az egyik Köztársaság téri perben, Dudás József és Szabó bácsi perében, és a mosonmagyaróvári megtorlási perben. ld. részletesen Jobbágyi Gábor: *Ez itt a vértanúk vére* Kairosz Kiadó, 1998
- 52 Ld. a vádirat után B VII. 164/57. jelzet
- 53 Ld. az iratok közötti nem hiteles másolati boncjegyzőkönyvet 1956. december 15-i dátummal, B 1187/1956. számmal, IBSZ 2284/1956
- 54 Ld. 52. alatt
- 55 Ld. 1 alatti iratok között dr. Buris László vélemény 60. ill. 64. alatt.
- 56 B VII. 164/57 alatt lévő 2 szakértői vélemény.
- 57 Dr. Juhász Krisztina külön szakvéleménye Tóth Ilona neurológiai tüneteiről (2001. 10. 19-én) (a szerző birtokában).
- 58 Dr. Kelemen Endre 1957. március 15-i szakvéleménye, ld. 55 alatt 63
- 59 Ld. 1. alatt dr. Benedek István szakvéleménye 1992. augusztus 18-án.
- 60 B VII. 164/1957 2–22. old.
- 61 Ld. 60. alatt 8. old. és 20. old.
- 62 Ld. 60. alatt 9–13. old.
- 63 Ld. 60. alatt 13. old.
- 64 Ld. 60. alatt 15. old.
- 65 Ld. 60. alatt 18. old.
- 66 Ld. 60. alatt 21. old.
- 67 Ld. 60. alatt 22–48. old.
- 68 Ld. 60. alatt 29. old.
- 69 Ld. 60. alatt 33. old.
- 70 Ld. 60. alatt 38–45. old.
- 71 Ld. 60. alatt 48–68. old.
- 72 Ld. 60. alatt 53–54. old.
- 73 Ld. 60. alatt 58. old.

- 74 Ld. 60. alatt 68. old.
75 Ld. 51. alatt *Ez itt a vértanúk vére* című kötetben
76 Ld. 60. alatt 52. old.
77 Ld. 60. alatt 52. old.
78 Ld. 60. alatt 52. old.
79 Ld. 60. alatt 52. old.
80 Ld. 60. alatt 60. old.
81 Ld. 60. alatt 59–63. old.
82 Ld. 60. alatt 67–68. old.
83 Ld. 60. alatt 68–79. old.
84 Ld. 60. alatt 83. old.
85 Ld. 60. alatt hiányzik a 83–90 közötti oldal
86 Ld. 60. alatt 92–112. old.
87 Ld. 60. alatt 92–112. old.
88 Ld. 60. alatt 101. old.
89 Ld. 60. alatt 102. old.
90 Ld. 60. alatt 102. old.
91 Ld. 60. alatt 112–130. old.
92 Ld. 60. alatt 127. old.
93 Ld. 60. alatt 130. old.
94 Ld. 60. alatt 130–188. old.
95 Ld. 60. alatt 188–193. old.
96 Ld. 60. alatt 194–195. old.
97 Ld. 60. alatt 195. old.
98 Ld. 53 alatti boncjegyzőkönyve 2. oldala és Bak Istvánné vallomása
60. alatt 197. old.
99 Ld. 60. alatt 198–199. old.
100 Ld. 60. alatt 200–201. old.
101 Ld. 60. alatt 217. old.
102 Ld. 60. alatt 229–231. old.
103 Ld. 60. alatt 238–241. old.
104 Ld. 60. alatt 281. old.
105 Ld. 60. alatt 299–310. old.

Ch¹
ALKOTMÁNYOS REND
ÉS GYAKORLATI BÖLCSESSÉG

Edmund Burke és a brit konzervativizmus hagyatéka
Molnár Attila Károly monográfiájában*

II.

A gyakorlati bölcsesség erénye

A keresztények kardinális erényei közül a gyakorlati bölcsesség¹ számított a legfontosabbnak. Ez tette lehetővé a másik három erény működését. Egyúttal egy olyan hagyomány kulcsszava, mely csakugyan Arisztotelésztől ered, s a középút, a *via media* megtalálására vonatkozik. „Burke-nél a bölcsességhez kapcsolódó egyéb fogalmak: mérséklet, kompromisszum, egyensúly, ellensúly, kompenzáció, megbékítés, közvetítés.” (308)

A gyakorlati bölcsesség fogalma szorosan összekapcsolódik az ízlés fogalmával. Mint arra már fentebb utaltunk, a kor felfogása szerint a helyes döntés meghozatala olyan kifinomultságot feltételez, mint a helyes esztétikai ítélet meghozatala. Az előbbihez politikai bölcsességre, az utóbbihoz kulturált ízlésre van szükség. Mind a kettő azt feltételezi, hogy alanya hosszú ideje gyakorlatot szerzett a dologban, tapasztalt és kulturált. Mind a gyakorlati bölcsesség, mind az ízlés természetes képességet feltételez, ám ezt az adottságot ki kell művelni. Ez pedig idő és gyakorlás kérdése. „az az ízlés, amit a politikai bölcsességgel

* Molnár Attila Károly: *Edmund Burke*, Századvég Kiadó, Budapest, 2001.

együtt rúgtak föl a forradalmárok, a *Töprengésekben* és az azt követő írásaiban egyértelműen a habitus, szokás, hagyomány... az ember által alkotott közös kultúra... része." (127) A francia forradalmárok bűne nem elsősorban újszerű elveikben ragadható meg, hanem abban, hogy „lerontják az erkölcsöt, és lerontják az ízlést. Az ízlés és az elegancia, noha ők csak a kisebb jelentőségű és másodlagos erkölcsök közé sorolják, nem kis jelentőséggel bír az élet szabályozásában”² Hogy mit jelent a gyakorlati bölcsesség e politikai gondolkodás számára, azt legérzékletesebben egy Samuel Johnstól vett részlettel jeleníthetjük meg, melyben ez az ízig-vérig társasági író a hétköznapi élet bölcsességét (az élet művészetét) dicsőíti:

„... az élet legnagyobb részében kis cselekedetek révén zajlik... és igen ritkán van olyan alkalom, amely nagy erényeket vagy nagyszerű képességeket igényelne... Az olyan szerzőnek, aki nem egy mesterség megjavításáért ír, sem egy vitatott tan hivatalossá tételéért, hanem egyenlő mértékben törekszik az emberiség minden osztályának előnyére és egyenlő mértékben gondoskodik róluk, semmi sem tűnhet figyelemre méltatlannak, amivel a társalgás élvezete növelhető, és az ismerős élet zavarástól és utálkozástól mentes naponkénti kielégülése biztosítható. Ennek okából az ember nem sérti meg a jó hírnevét, ha alászáll a társadalmi lények kisebb kötelességeihez, és kikényszeríti ezen kis szokások (*civilities*) és formák betartását, amelyek, noha jelentéktelennek tűnnek az emberrel foglalkozó tudomány számára..., mégis hozzájárulnak a világ szabályozásához azáltal, hogy megkönnyítik az emberek egymás közti kapcsolatait. Az udvariasság az egyik olyan hasznos elem, amit soha nem becsülünk eléggé, csak a hiányából fakadó kellemetlenségek esetén. Hatása a morális szokásokra (*manners*) állandó és egységes...”³

A politikai bölcsesség is olyan, mint a hétköznapi élet apró udvariasságai. Ennek is olyan szokások az alapjai, me-

lyeket az ember lassan szerez meg, esetleg észrevétlenül is gyakorol, és csak hiányuk tűnik fel. Nem elvont eszmék mozgatója az embert, hanem a mindennapi ritmus fenntartásának igénye. A politikai bölcsességhez nincs szükség nagy és heroikus gesztusokra, sokkal inkább olyan aprómunkának kell tekintenünk, mely lassan bontakozik ki, és nem hoz feltűnő eredményeket, ám hatása annál tartósabb. „... a bölcsesség (minden ügyben erény, de a politikában a legfőbb erény) arra vezet minket, hogy inkább fogadjunk el bizonyos mérsékelt terveket, mintsem egy tökéletesebbre törekedjünk, amit nem lehet elérni a politikai közösség egész szövetének darabokra szaggatása nélkül.”⁴

Burke-nek a gyakorlati bölcsességre vonatkozó tanítása szoros kapcsolatban áll az antik bölcseséssel. Molnár szerint elsősorban a szkeptikusok azok, akiknek hagyatékát Burke fontosnak találta. Bár a jelen tanulmány szerzője szerint itt elegendő lenne az arisztotelészi hagyományra hivatkozni, hisz a szkepszis számos változata ismert, és a karteziánus modern szkepszis mindenféleképp félrevezetne bennünket Burke bölcséletének megértésekor, a Molnár által a szkeptikusoknak tulajdonított tanítás valóban jól jellemzi Burke filozófiai attitűdjét.⁵ A gyakorlati bölcsesség célja valóban és Arisztotelész szerint is az egyén terelgetése az *eudaimonia* (boldog élet) felé. Ennek egyik lehetséges útja az arisztotelészi hagyomány Cicero által újraértelmezett változata szerint is az, ha „az eldönthetetlen metafizikai viták helyett a hétköznapi élet tapasztalatokon nyugvó bölcsességét és nyelvét” választjuk.⁶ A politikát le kell hozni a metafizika magasságából, és a gyakorlat próbájának kell alávetni: „A bölcsesség nem intellektuális, hanem erkölcsi megítélés dolga. ... Az erkölcsi bölcsesség nem azonos a logikai konzisztenciával. A kontingenciák és körülmények iránti fogékonyság miatt a cselekvőnek különösen érzékenynek kell lennie a részletekre és szakadatla-

nul alkalmazkodnia kell hozzájuk.”. (185)⁷ A bölcsesség fogalma ugyanakkor azt is sugallja, hogy a körülmények helyes felmérése és megítélése révén az ember a dolgok rendjét ismeri fel, vagyis a helyes döntés révén a természet-törvényt teljesíti ki.⁸

A mérséklet erénye

A(z ön)mérséklet⁹ erénye közvetlenül kapcsolódik a gyakorlati bölcsességhez. Mint láttuk, a gyakorlati bölcsesség szükségessége akkor merül fel, amikor a nagyobb igényű, elvi-metafizikai eszmények megvalósítása kétségessé válik. A gyakorlati bölcsesség mindenképp visszavétele egy törekvésnek, visszafogása egy önmagán túlmutatónak. Szerénységet, alázatot feltételez. Az emberi képességek korlátainak felismeréséből fakad, annak belátásából, hogy amit szeretnénk, azt nem mindig tudjuk megvalósítani, s cselekvésünk könnyen eredményezhet olyasmit, ami nem állt szándékunkban. Az önmérséklet erénye a görögök által *hübrisz*nek ((istenekkel szembeforduló emberi büszkeség) nevezett vétek ellentéte. A görög felfogás szerint az ember, ha nem saját léptékének megfelelően cselekszik, az istenek ellen tör, s ezzel tragikus vétket követ el, amiért lakolnia kell.¹⁰ Az önmérséklet számol a cselekvésben rejlő kockázattal, s inkább keveset nyer, hogy keveset veszítsen.

Az önmérséklet ismét arisztotelészi erény. Az a szemlélet áll a háttérben, amit a hagyomány az arany középút megtalálásának nevez. Arisztotelész szerint egy helyes cselekvéshez kétféle hibás cselekvés társulhat: az egyik eset, ha valaki kevesebbet tesz a megtehetőnél, a másik, ha többet annál. A helyes tehát középen áll két túlzás között. Cselekvéseinket úgy kell irányítani, hogy se alul-, se fölülhangoltak ne legyenek. Vagyis a helyes mértéket kell megtalálni.

Az ember számára azért nehéz e középút megtalálása, mert az értelem és a szenvedélyek (az akarat és az érzelme) is túlhatalomra törnek. A két túlzásra csábító motíváció közül a vágyaké a közismertebb: „Fizikai, erkölcsi értékünk, társadalmi boldogságunk, politikai békénk mind a vágyaink és szenvedélyeink ellenőrzésén múlnak, amit a régiek a mérséklet erényének neveztek.”¹¹ Ám Burke – Molnár szerint Ágoston alapján – az értelem túlzásai ellen is szót emel, a túlzott metafizikai spekulációktól óva. A politika területén az egyéni értelem nagyon is esendő, hisz az időbeliség és a személyes perspektíva korlátain nem tud át lépni. A tapasztalat azonban rávezetheti az embert arra, hogy értelmével belássa, a túlzott magabiztosság az egyéni értelem lehetőségeiben félrevezető a politika világában: „az egyén buta és a tömeg is az, amikor elhatározás nélkül cselekszik, de a faj bölcs, és ha elég időt kap, akkor a faj majdnem mindig helyesen cselekszik.”¹²

Burke-nek az értelem önkorlátozására vonatkozó megfontolása nem irracionalizmus, nem valamely misztikus politikai meggyőződés hite. Csupán arra utal, hogy az értelemnek egyensúlyba kell kerülni a tőle eltérő motivációs bázisokkal, a természetes érzéssel és a tapasztalattal, ahhoz, hogy ne torz tudást közvetítsen. Másrészt Burke értelem és cselekvés játékára hívta föl a figyelmet. Arra a tényre tehát, hogy a politika világában nem érvényesülhet az az elvont, idealizált séma, amely szerint az ember először racionálisan dönt a helyes cselekvésről, majd azt végrehajtja. A végletek közti helyes távolság megtalálása, a közepső pozíció „bemérése” nem elvont mérlegelést igényel, hanem a tapasztalat aktivizálását, egyfajta érzéket. Molnár ezt a következőképp értelmezi: „a cselekvés sem definiálható; a *via media*, a nem szélsőséges cselekvés definiálhatatlan, mivel csak a szélsőség – ideáltípus – definiálható. A szélsőségek világosan elkülönülnek, a közép azonban csak *ad hoc* eldönthető.” (190)

Hogy Burke mit ért önmérsékleten, arra szép példát szolgáltat, amikor a szabadság fogalmát elemzi. A szabadság az angol politikai diskurzus hagyományai szerint az egyik legfontosabb érték, amit minden politikának tiszteletben kell tartania. Ugyanakkor a francia forradalom is ezzel az elvvel operált, erre hivatkozva cselekedett szörnyűségesen. Burke számára tehát fel volt adva a lecke: hogy tudja úgy elítélni a franciákat, hogy közben ne adja fel a szabadság értékét. Burke szerint a lényeg egy különbségtétellel megragadható, s erre az önmérséklet erénye vezethet rá bennünket. A franciák mértéktelenül bántak a szabadság eszményével, s ezért elvették a *via mediát*. A mértéktelen szabadság pedig nyilvánvalóan épp a szabadságot kockáztatja. Ezt a különbségtételt végzi el a jóval a francia forradalom előtt született *Sheriffs*ben példásan:

„Távol lévén a geometriai és metafizikai kijelentésekhez való minden hasonlóságtól, amelyek nem ismernek el mértéket (*medium*), hanem teljes egészében vagy igazak vagy hamisak, a társadalmi és polgári szabadság csakúgy, mint bármi más a hétköznapi életben, különféle képpen keveredik és módosul, különböző mértékben élvezik, és végzetlenül sokféle formát ölthet fel minden közösség vérmérsékletének és körülményeinek megfelelően. A szélsőséges szabadságra (ami absztrakt tökély és valóságos kudarc) sehol sem lehet találni, és nem is szabad sehol sem rátalálni, mivel a szélsőségek, mint tudjuk, minden ponton, ahol csak kapcsolatba kerülnek kötelességeinkkel vagy az élet kielégüléseivel, rombolják mind az erényt, mind az élvezetet. A szabadságot korlátozni kell, hogy birtokolhassuk. A korlátozás mértékét lehetetlen pontosan meghatározni.”¹³

A francia forradalmárok azzal követik el a hibát (vetik el a sulykot), hogy e korlátot nem ismerik el, a szabadságot a maga metafizikai tökélyében kívánják megvalósítani, és ezzel lehetetlenné teszik érvényesülését. Vagyis nem gya-

korolják az önmérséklet erényét. Már 1789. augusztus 9-én így ír Burke: „Az embereknek bírniuk kell egyfajta természetes mérséklettel, amely a szabadságra alkalmassá teszi őket, különben kárakra lesz és teljes mértékben kellemetlen mindenki más számára.”¹⁴ És ugyanezt a nyelvet használja a *Töprengésekben* is, ahol szintén a szabadság fejtelten alkalmazását veti a franciák szemére: „a szabadság szellemét, mely önmagában fejtelenséget és szélsőségeket nevel, józanság mérsékli”.¹⁵ S tovább: „De mi a szabadság bölcsesség és erény nélkül? Minden rosszak lehető legrosszabbika; mert gyámkodás és korlátozás nélkül ostobaság, bűn és örültség.”¹⁶

Burke – az önmérsékletből sarjadó egyensúlyt emlegetve – részben a montesquieu-i elméletre utal, mely a hatalmi ágak közti egyensúly megteremtését célozta, visszamutatva a vegyes kormányzat antik ideáljára is. Ám van ebben az elképzelésben valami abból a dinamikus egyensúlyfogalomból is, mely a világ mechanikáját jellemzi. A kormányzatban támadt erőket ugyanúgy kell kiegyensúlyozni, ahogy a vonzások és taszítások teremtenek egyensúlyt a fizikai univerzumban. Hatások és ellenhatások egyensúlya ez, „melyek a természetes és a politikai világban a szemben álló erők egymás elleni küzdelme során megteremtik a világegyetem harmóniáját. Ezek az egymással ellentétes és harcban álló érdekek... üdvös korlátokat emelnek mindenféle elhamarkodott döntés elé... minden átalakulás feltételül szabják a megegyezést, ami természetesen mérsékletet szül, a szenvedélyek lecsillapodását eredményezik, ami kiküszöböli a dűrva, kíméletlen, korlátlan újítások fájdalmas rojtását”.¹⁷

Végül van még egy jelentése az önmérsékletnek Burke politikai szótárában. Szerinte az önkorlátozás gesztusának esztétikai értéke is van. Pontosabban, vannak olyan erények, melyek szépek; ilyenek a hűség, a szelídség, a megbocsátás. A szép erényekből áll össze a szépség politikája,

mely egyben a mérséklet politikája is. Vagyis a helyes politikát nem csak értelmünk látja be, hanem az érzéseinket is képes megnyerni. Megfordítva az ok-okozati összefüggést, úgy is fogalmazhatunk, hogy érzés és értelem (önmérséklet által kivívott) harmóniája az, amit szépek nevezünk. Olyan harmónia ez, ami nemcsak értelmünk számára mutatkozik meg, de érzésvilágunkban is feltűnik: ebben az összefüggésben szelídséget, szeretetet és szeretetreméltóságot jelent. Különösen fontos egy szeretetre képes beállítódás a politikai változások idején: ilyenkor az önmérséklet révén tudjuk elrendezni az ellentéteket és ellentmondásokat: „Az államban végrehajtott minden változásban erény a mérséklet, nemcsak szeretetre méltó, de hatalmas is. Ez egy eligazító, megbékítő, elrendező, összekapcsoló erény...”¹⁸

Konklúzió: konzervativizmus és az alkotmány

Hogy miért olyan fontos különösen újítások idején az önmérséklet, arra e dolgozat záró fejezete próbál választ adni. Ebben a fejezetben arról a Burke által vallott meggyőződésről kell számot adnunk, mely szerint a politikus legfontosabb feladata az öröklött helyzet minél tökéletesebb megőrzése. A politikusnak nem új és új feladatokat kell kitzúnia annak érdekében, hogy megnyerje a szavazók bizalmát. Számára a legnagyobb kihívást az jelenti, hogy képes-e úgy megőrizni a rábízott javakat, ahogy azt ő másoktól kézhez kapta. Az örökség sok-sok nemzedék munkáját egyesíti, míg az örökös egy pusztán individuum, aki nyilván nem rendelkezik azokkal a szellemi erőforrásokkal, melyekre az öröklött tudás pusztán újjáalkotásához szükség volna. Ezért tőle már az is nagy teljesítmény, ha legalább azt sikerül elérnie, hogy az állam sorsa ne forduljon rosszabbra. Hisz mindaz, ami kiállja az idő próbáját, sikeresnek mondható.

Amit egy politikus a korábbi nemzedékektől készen kapott, mindaz már kiállta az idők próbáját. Annak már nem kell bizonyítania életrevalóságát. A politikus viszont azzal bizonyíthatja életrevalóságát, ha maga is időtállóan bizonyul. Vagyis ha cselekvése nyomán nem válik rosszabbra a helyzet.

Az eszmetörténeti kutatások már kimutatták, hogy maga az állam szó is annyit jelent: a fejedelem állapotát (vagyis uralmi státusát) megőrizni.¹⁹ Ahogy a fejedelemről kiterjedt a politika szférája az egész államra, úgy vált most már az állam, s nem az uralkodó személyes státusa megőrzendővé. Vagyis a modern államfogalomhoz, és vele a modern politikafogalomhoz kialakulása óta hozzátartozik a megőrzés gesztusa, feladata. Mindez nyilvánvalóan összefügg az emberi élet, s azon belül az emberi cselekvés időnek való kitettségével. Ám az idő korrumpáló, elhasználó hatására vonatkozó antik tanítással ellentétesen érvényesült az a modernisták által hangoztatott nézet, mely szerint az időnek áldásos hatása is lehet: megszelídítheti az eredetileg nyers erőszakot, humanizálhatja az emberek egymás közötti kapcsolatait. E feltételezés szerint minél tovább sikerül megőrizni a fennálló rendet, az annál szelídebbé, harmonikusabbá, kiegyensúlyozottabbá, önkorlátozóbbá válhat. Természetesen a régiek és a modernek vitája igencsak rányomta bélyegét a kor politikai gondolkodására is, ennek megfelelően az idő korrumpáló és megszelídítő hatására vonatkozó nézetek maguk is egymással szemben érvényesültek, illetve kiegyensúlyozhatták egymást.

Az idő befolyásával vívott küzdelemben azonban az ember szükségszerűen vesztesre van ítélve. Így az a politika, mely pusztán megőrizni kíván, maga is – már célkitűzéséből fakadólag – vesztesre áll. Ezért Burke nem utasította el az idő múlásával szükségessé váló változásokat. Ám az újításban is fontosnak tartja a megőrzést: a változtatás vá-

gyát magát is korlátozni kell, a reformernek önmérsékletet kell gyakorolnia. Burke egyfelől nyíltan vállalja, hogy a politikus „dolga nem az, hogy újítson, hanem hogy megőrizzen és biztosítson.” Ugyanakkor azt is látja, hogy változásokra mégis szükség van. Csakhogy a változtatások sikere épp azon múlik, mennyire tud korlátokat szabni magának a változtatás szelleme. Különben a változtatás könnyen fordul át rombolásba: „A reformálás szelleme sohasem hűbb önmagához, mint amikor elutasítja, hogy a rombolás eszköze legyen.”²⁰ A francia forradalommal kapcsolatos fenn tartásai között ezért nyilvánvalóan ott van az a kritika is, mely szerint a forradalmárok nem szabtak határt saját újítási kedvüknek vagy dühüknek. A reformokkal ugyanis semmi esetre sem egyeztethető össze „a változtatás szabadon dühöngő szelleme”.²¹

A politika megőrző funkciójának felismerésével szépen egybecsengett az a korabeli britek által széles körben osztott vélekedés, hogy a brit politikai örökséget „megtestesítő” alkotmány valóban méltó a védelemre és megőrzésre. A 18. század végére nemcsak a brit birodalomban, de szerte Európában a brit alkotmány szabályos kultusza alakult ki. Ehhez a divathoz, uralkodó korszellemhez csatlakozott Burke, amikor azt írta: „Hódolok apáink alkotmánya előtt”.²² Mindez azért különösen figyelemreméltó, mert a brit alkotmányosság csak részben volt megragadható, „megtestesült” örökség, tehát leírt normák gyűjteménye, nagy részét egy olyan hagyomány tette ki, mely inkább gyakorlati bölcsesség volt: a tapasztalat, a megszokás, a politikai gyakorlat örökítette át ilyenként. Vagyis az alkotmányhoz szervesen hozzátartozott az az értelmezési gyakorlat, mely a kezdetektől végigkísérte, s mely Burke korában is meghatározta annak lehetséges értelmezését. A brit alkotmány a brit politikusok és jogászok gyakorlatát is jelentette tehát, azt a szokásrendet, ahogy ügyeiket intézték, s azt a szemléletmódot, melyet a szakma elsajátításával magu-

kévá tettek. Ez esetenként sokkal erősebb kötést jelentett számukra, mintha írott normák betűjéhez kellett volna alkalmazkodniuk, ugyanakkor lehetővé tette azt, hogy új helyzetekben viszonylag rugalmasan tudjanak reagálni. A brit alkotmányosság alapvetően a szóbeliségen és a jogi gyakorlaton alapult, az emlékezet működéséhez hasonlóan örökített tovább, és ugyanolyan elasztikus volt, mint az emlékezet. Abban, hogy egy ilyen homályos identitású szellemi összefüggésrendet tekintettek alkotmánynak, döntő szerepet játszott az is, hogy a brit birodalom joga, a *common law* alapvetően precedensjog és szokásjog volt, amely ugyancsak örökségként tekintette a jogosultságokat és kötelezettségeket. Az ősidők óta fennállóként tételezett alkotmányosság e jogszemlélettel tökéletesen összhangban állt. Erre a hagyományra hivatkozik tehát Burke, mivel megőrzése szerinte a politika elsőrendű feladata kell legyen:

„Láthatjuk tehát, hogy a Magna Chartától a Jogok Nyilatkozatáig alkotmányunk egységes vezérelve volt, hogy szabadságainkat mint őseinktől ránk hagyományozott, s mint általunk az utókor felé közvetítendő elidegeníthetetlen örökséget tüntesse fel s nyilatkoztassa ki...”²³

Molnár nagyon meggyőzően mutatja ki, hogy a brit alkotmányosság gondolatának van egy intézményes és egy pszichológiai-ismeretelméleti vetülete. A brit politikai hagyomány szerint azért kell támpontnak tekintenünk az alkotmányt politikai tevékenységünk során, mert olyan ki nem mondott tudások megtestesítője, melyek az egyéni ráció számára nem is beláthatóak, nem értelmezhetőek. Az alkotmány által közvetített tudás olyasmis, mint az erény, szokássá vált, interiorizált norma, viselkedésünkbe kódolt értékállítás: „Az alkotmány ’gondolkodás nélküli bölcses-

Budapesti Kövárosi Bizottság.

B.VII.164/1957-46.

J e g y z ő k ö n y v

Részült a Budapesti Kövárosi Bizottságon, Budapest, a hó 18. napján megtartott nyilvános tárgyaláson, gyilkosság, tette miatt Tóth Ilona és társai ellen indított büntető ügyben.

J e l e n v o l t a k :

Dr. B. Tóth Matild tanácsvezető	Vádoltak:	Vádóik:
Kócs Sándor	Tóth Ilona	Dr. Kardos János megh.
Kolláthi Ferenc ülnekkök	Gyöngyösi Miklós	dr. Verró Károly kir.
Paky Gyuláné jlv.	Gönczi Ferenc	dr. Csató Gyula
Molnár György ügyész	fk. Molnár József	dr. Ádám Tibor
	Obersofszky Gyula	dr. Schirilla Györg.
	Gáli József	dr. Csató Gyula
	Pribelszki István	dr. Palotai Sászló
	Begó Gyula	dr. Palotai Éva
	fk. Lukács József	dr. Ádám Tibor
	Nyíri Sándor	dr. Gárgyán Tibor
	Kovács Ferenc	dr. Gárgyán Tibor
	Mátáffy Csaba János	dr. Csák Zoltán

Először a tárgyalást megnyitja, megállapítja, hogy a megidé-
jelentek.

Elnök vádlottakat személyi adataikra nézve meghallgatja.

Az 1956. nov. 20-tól előzetes letartóztatásban lévő

Tóth Ilona vádlott, - 1932. Árpádföldi születési,
magyar és anyanyelvű, budapesti XIV. Varsó u. 11. sz. alatti
hatodéves szigorú orvos, 350 forint ösztöndíjjal, garmház
állításra tett, ideiglenes alkalmazási helye a Domonkos u. 3. sz. kórház.
Szülei: Tóth Ferenc József és Nagy Ilona, büntető en-
dőleltü.

Az 1954. dec. 5-től előzetes letartóztatásban lévő

Gyöngyösi Miklós vádlott - 1929. augusztus 8.-i budapesti
születésű és lakos /X. Ceglédi u. 5-7./ magyar állampolgár és anyanyel-
vű, nőtlen, vízvezeték szerelő volt, de 1952. óta börtönben volt és
1956. októberi események során szabadult /1956. X. 29.-án Ormospusztá-
ról/, iskolai végzettsége 7 általános iskola, katonai nem volt,
szülei: Gyöngyösi István és Piri Teréz, büntetett, álnéve: "Piri
"Piros".

Az 1956. ce. 5-től előzetes letartóztatásban lévő

Gönczi Ferenc vádlott - 1931. aug. 3.-i budapesti szülei
és lakos, /VIII. Práter u. 82. III. 39./ magyar állampolgár és anyanyel-
vű, Kuszman Mártával, géplakatos, motorszerelő foglalkozású, utó-
munkahelye a Népstadionban volt, havi 800 ft keresettel, kator
iskolai végzettsége 4 középiskola, szülei: Gönczi Ferenc és
Horváth Teréz, büntetett.

ség, és annál több', egyfajta kialakult érzés, gyakorlati problémamegoldás, a nemzeti kultúra és jellem része. Általában nem gondolunk rá, magától értetődő. Lassanként felhalmozódó habitus, gyakorlati látásmód." (257) Ám a reflektálatlanság ez esetben nem irracionaritást és főleg nem értéktalanságot vagy értékrelativizmust jelent. Épp ellenkezőleg. Az alkotmány, mivel hosszú idő alatt fejlődött ki, a *trial and error* (próba-szerencse) módszer segítségével tisztult le, olyan tudást foglal magába, mely a lehetőségig alkalmazkodott a dolog természetéhez, tehát megegyezik a természet-törvény parancsával.

A brit alkotmányosság gondolata hagyományosan szoros kapcsolatban állt a természetjog gondolatával, s ennek Burke is nagy hangsúlyt ad, ahogy erre Molnár helyesen utal.²⁴ Vagyis az a pragmatizmus, mely a helyzethez való alkalmazkodásban jelöli ki a politika feladatát, nem jelent szembefordulást a természetjog elképzelésével, s nem tekinthető valamilyen történeti relativizmusnak. A természetjog és az alkotmány egybeesése része az arisztoteliánuscicerói hagyománynak is, ahogy ezt ugyancsak kimutatja Molnár: „Burke hőse a szkeptikus és a természettörvényt megfogalmazó Cicero volt, a szabadság és az alkotmány védője, aki szerint a hatalom egyik csoportnak sem kedvezhet, és a szabadság nem egyenlő a szabadossággal.” (328) Hogy nincs ellentét alkotmányos hagyományok és a természettörvény örök mércéje között, ez a burke-iánus konzervativizmus egyik legfontosabb felismerése. Aki örök és egyetemes mércéket lát a világban, attól még nem kell, hogy politikaidegen elgondolásokat akarjon rákényszeríteni a közösségre. S aki a történeti véletlenek függvényében alakult alkotmány elkötelezettje, annak nem kell egy voluntarista pozitivisták törvényfogalmát magáénak vallani. Ez a konklúziója Molnár Attila kötetének, s ez egy olyan konklúzió, mely nemcsak az alkotmányosság ma is aktuális elméleti problémájához kapcsolódik, hanem minden politikus alap-

dilemmájához: hogy meddig mehet el az ember a körülmények szorításában, s másfelől meddig ragaszkodik elvont ideáljaihoz. Ez a konklúzió egyúttal pedig világossá teszi azt is, hogy a Molnár által emlegetett szkepticizmus mennyiben egyezik meg a keresztény tanításban rejlő alázattal és önmérséklettel is:

„A politikai társadalom épp-így-léte nem isteni rendelés, hanem emberi alkotás. Azonban ez nem jelenti azt, hogy a világ épp-így-léte eldobandó, sem pedig a „minden lehetséges” relativizmusát. Ugyanis igaz, hogy a világ kontingens, de nem önkényes, nem lehet bármi, mert az emberi és a társadalmi élet igényei folyamatosan korrigálják, ellenőrzik az értelmezéseket... Másrészt az értelmezés (a kontingencia) nem egyéni, hanem közös akaraton alapul, több nemzedéké, és nem reflektív, hanem a hermeneutikai tudat terméke... A politikai társadalom mesterséges és konvencionális alkotmány, de a teremtett világban az ember az univerzálisat csak partikulárisként, a természet mesterségesként, a szükségszerűt pedig csak kontingensként tudja megtapasztalni.” (352)

HORKAY HÖRCHER FERENC

Jegyzetek

- 1 Görögül *phronesis*, latinul *prudentie*.
- 2 *Further*, 51., idézi Molnár, 127
- 3 *Johnson*, IV, 196–1977, 160–161. Molnár fordítását egy helyen megváltoztattam. Hogy a hétköznapi élet milyen jelentőségre tett szert a kor társadalmi gondolkodásában, arra Donald Livingston hívta fel a figyelmünket, *Hume's Philosophy of Common Life* című könyvében, Chicago, University of Chicago Press, 1984.
- 4 *Corr.*, VI., 48, idézi Molnár, 191...
- 5 Hogy magában véve kétértelmű, és ezért vitatható Molnárnak az a tétele, hogy Burke a szkeptikus hagyomány folytatója, arra már fentebb többször is utaltam. A szkepszis (vagyis a ráció gerjesztette kétely)

fogalmilag igen távol esik a hétköznapi élet apró tényeinek tiszteletét magával hozó, a magas politikával szemben kételkedő szkepszistól. Véleményem szerint mindig hangsúlyozni kell, hogyha e hagyománnyal kapcsolatban szkepszist emlegetünk, ez főként antropológiai, kisebb részben ezzel összefüggő ismeretelméleti kétely, amihez nem szükségszerűen társul metafizikai-ontológiai, illetve az erkölcsi szokásokra vonatkozó kétely. Hogy a metafizikai kétely nem szükséges kísérője e hagyománynak, arra elég csak a katolikus szerzőket (így például Pascalt említenünk), az erkölcsi szokások bizonyosságként való kezelésére pedig e hagyomány bármely tagját, így például akár Hume-ot is példának tekinthetjük. Hume filozófiai rendszerét épp azért nem tekinthetjük egészeben szkeptikusnak, mert az ismeretelméleti kételyt a társadalmi-erkölcsi szokások bizonyosságára vonatkozó tétel egyensúlyozza ki.

- 6 Kétségtelenül igaz, hogy a gyakorlati élet primátusa az elmélettel szemben nem jellemző sem Arisztotelész, sem Szent Tamás elméletére, mivel mindketten túlságosan is intellektualista filozófusok voltak ahhoz, hogy ne bíztak volna abban, hogy racionálisan feloldható a spekuláció és a gyakorlat közti csakugyan jelentős távolság. Úgy is mondhatjuk, hogy túlságosan is kiegyensúlyozott gondolkodók voltak ahhoz, hogy a konzervativizmus kissé talán csakugyan kiábrándultabb, alacsonyabbra hangolt bölcselétét magukénak vallhatták volna. A nevükkel fémjelezhető hagyomány akkor vált szkeptikusabbá, amikor az európai gondolkodásban kettévált a tudományos racionalizmus empirikus vagy deduktív gondolkodásmódja és a hétköznapi gyakorlatot a természetlen elméleti vitákkal szembeállító gyakorlati filozofálás. Úgy is fogalmazhatunk, hogy míg az eredeti szerzőknél nem volt meg a törés gyakorlati filozófia és elméleti spekuláció között (bár megkülönböztetésük tőlük származik), addig az újkori fejlődést a két szféra éles szétválasztása jellemzi, s a konzervativizmus burke-i hagyománya a politika mint gyakorlati filozófia alapvetésén nyugszik, szemben a többi uralkodó ideológia (liberalizmus és marxizmus) elméleti filozófiai alapozottságával.
- 7 Hogy a gyakorlati filozófia elszakadása a metafizikaitól nem szükségszerű, arra utal a tény, hogy Burke továbbra is természeti törvényről beszél, és nem pusztán a partikuláris szokások erejéről. Hogy a gyakorlat bizonyosságként való kezelése hogyan igazol vissza metafizikai kérdéseket, hogy tehát milyen módon van metafizikai tétje is a konzervatív felfogásnak, arra nézve lásd e tanulmány szerzőjének egy másik, már fentebb hivatkozott közleményét: *Prudentia Iuris. Towards a Pragmatic Theory of Natural Law*, Akadémiai Kiadó, 2000, különösen: *The tragic Choice* című fejezet, 91–93
- 8 Ugyanez a megállapítás Molnárnál a következőképp hangzik: „A természettörvény iránti elkötelezettségét és a körülmények végtelen változatosága, sokfélesége iránti fogékonyságát a bölcsesség fogalmával próbálta meg kielégíteni (amelynek működése megegyezik az ízléssel).” (184)

- 9 Latinul: *temperantia*, görögül *szófoszüné*. Mérséklet és gyakorlati bölcsesség kapcsolatának arisztotelészi gyökeréről lásd a *Nikomakhoszi etika* hivatkozott részét, különösen a következő részletet: „Periklészt és a hozzá hasonló férfiakat éppen azért tartjuk okosoknak, mert a maguk és embertársaik javát fel tudták ismerni; ilyen értelemben okosnak általában a családfőt és az államférfiút mondjuk. Ebből magyarázható az is, hogy a mértékletességet (*szófoszüné*) azért nevezzük így, mert „megmenti az okosságot (*szózusza tén fronészin*).” *Nikomakhoszi etika*, 1140b.
- 10 E vétket követi el Kreon Antigoné szerint Szophoklész drámájában.
- 11 *Writings*, IX, 359, idézi Molnár, 211.
- 12 *Works*, X, 96–97., idézi Molnár, 212.
- 13 *Writings*, III 317–8, idézi Molnár, 178.
- 14 *Corr*, VI. 9., idézi Molnár, 78.
- 15 *Töprengések*, 119, idézi Molnár, 302.
- 16 *Töprengések*, 355, idézi Molnár, 302. Hogy a szabadság mértéktelensége milyen problémákat szül, arra érdemes a hagyományból Cicero véleményét idézni: „... maga a szabadság taszítja ezt a túlságosan szabad népet a szolgaságba. Minden mértéktelenség... a legtöbbször ellentétébe csap át, és különösen ez a helyzet az államoknál. Ennél fogva támad ebből a mértéktelen szabadságból a zsarnok és ered a legigazságtalanabb és legkegyetlenebb zsarnokság.” (Cicero: *Az állam*, fordította Hamza Gábor, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1995, Első könyv, 44. (68), 107–108., Molnár e szöveget az 1998-as Oxford University Press-kiadás alapján idézi, saját fordításában, 342. o. Ugyanitt részletesen idézi Szent Tamás vonatkozó nézetét is.) Amikor Burke megjósolja, hogy a francia forradalom egyenes úton vezet a zsarnoksághoz, tehát Napóleonhoz, akkor tehát nem valami aktuálpolitikai helyzetelemzésből vonja le e felismerést, mint konklúziót, hanem csupán az arisztoteléanus hagyomány régóta hangoztatott elvét idézi föl.
- 17 *Töprengések*, 120, idézi Molnár, 120.
- 18 *Corr.*, III, 118., idézi Molnár, 180.
- 19 Lásd Quentin Skinner: *The State*, in: T. Ball és mások szerk. *Political Innovation and Conceptual Change*, Cambridge University Press, 1989. Burke vonatkozó megnyilvánulása pedig a következő: „egy államot akartam megőrizni és egy államot reformálni.” (*Further*, 292, idézi Molnár, 304
- 20 *Further*, 116, idézi Molnár, 304.
- 21 *Töprengések*, 108, idézi Molnár, 304.
- 22 *Writings*, III, 325, idézi Molnár, 27.
- 23 *Töprengések*, 117.
- 24 Lásd például: „... a brit alkotmányról kifejtett gondolataiban a természet törvény-hagyományt követte.” (327)

Am

QUODLIBET

M Két Drezda

Negyedszázada már, hogy megpillantottam a drezdai utcán az öregurat. Fehér botjához jól illett hófehér haja. A falak meg a lépcsők vezették, ahogy kissé ég felé emelt arccal haladt a tömegben. Úgy nézett rézsút fölfelé, mint aki gondolataival túlemelkedik a mindennapok forga- tagán, miközben a teste tömegvonzása nem engedi, hogy oda szálljon, ahová az álmai. Néha derékszögben elfordult, és úgy tapogatta tovább botjával a járda szegélyét.

Kísérőm annyit tudott a szikár öregúrról, hogy ideva- lósi és – a második világháborúban veszítette el a szeme vi- lágát. A város bombázásakor. Amikor az ódon és büszke Drezda 1945 februárjában néhány óra leforgása alatt a na- palm áldozata lett.

Csak később jöttem rá, ahogy emlékezetemből újra meg újra felmerült ez a hófehér, bábszerűen mozgó öreg- ember – arcán tétova derűvel, melyben az ég kékje meg a túlvilági árnyak penészsürkéje összekeveredett –, hogy ő az idő kísértete. Mindannyiunkkal megtörténik az, ami vele egyetlen felvillanó és végzetes pillanat alatt, hogy a vá- ros, ahol élünk, önmaga emlékévé tűnik át.

Nem nehéz elgondolni, mi történt vele. Róttá a vá- rost, melynek fabordás épületei, kikötői és vadvizei között nőtt fel. Az utcák és a tornyok, a csipkés falak meg a par- kok képe átítatta az emlékezetét. A szépséges városé, mely- ről annyi vedutát festett az ifjabbik Canaletto.

És ahogy az öregúr – immár vakon – tovább élt, belső látásával tetszése szerint felidézhetette az ódon sikátorokat

és szobrokat. A parkok zegzugait meg a kapualjak árnyékos boltozatát. Az Elba hídjait, az öreg házak kőcsipkéit és tornyait. A fabordás épületek falaira felfut a borostyán, kémenyükhön csókák ülnek, kék ablakukon pedig kinéz egy öregasszony, akit mintha az elmerült évszázadok felejtettek volna itt, az emlékein tűnődő városban.

A vak öregúrnak örökké tükörjátékba kellett bonyolódnia, ahogy fehér botjával rótt a régi-új várost, hisz egyrészt alkalmazkodnia kellett a modern falakhoz és lépcsőfordulókhoz, ám világtalan szemébe beleégtek a régi helyszínek, melyekről éjszakánként álmódott.

Gazdagabb volt mindenkinél. A környezetében élők lassan hozzászoktak az újjászülető és emlékezetét veszítő metropolishoz, a korosabbak is új helyszínekre cserélték a tovatűnt évtizedek látomását, a fiatalabbakról nem is szólva, akik már csak fotográfiákról idézhették fel a hajdani csodavilágot. Ő fukarul őrizte a régi metropolis köveinek és szobrainak minden emlékezetéből visszafénylő töredékét. Egy-egy szőlőfürt-cégért, réz kapucsengőt és kerékvető követ. Lovas kocsi küllőinek fény-árnyék-játékát, vagy egy kóbor kutya pillantását. Egyszerre járt itt meg ott, hasadt lélekként, aki nagyszülei korát percről percre váltogatja az unokáival, ahogy egy vitrinben látni vélte a háta görbületét, miközben egy vigasztalan betonlépcsőn kaptatott fölfelé...

És ugyanez történik mindnyájunkkal, ahogy egy összetört tükörben faggatjuk a régi helyszíneket. Különösen akkor, ha egyazon városban telt a gyerek- meg a felnőttkorunk. A parkok meg a sikátorok és azok farsangi figurái újaknak adják át a helyüket. Csetlünk-botlunk a cserélődő maszkok meg a visszatérő ünnepek örvénylésében. Esetünkben évtizedeken át tartó, lassú, ám kérlelhetetlen módon fakulnak ködbe a hajdani kapualjak, ahol koldusok motyogtak, meg az ébenbarna sikátorok, melyekből éjszakánként felvillant a tankok torkolattüze. Szeneslegények

fapapucs a klaffog a pincelépcsőn. Ószeresek jönnek, akiknek dallamos mondókája ma is visszacseng a gangok vasrácsáról.

Tele a zsebünk idétlen telefonszámokkal, miközben hallgatjuk az autószirénák szünetlen sivalkodását az utcáról, és közben nagyanyánk baracklekváros fánkjaira gondolunk. Nagyapánk pléhdobozára, melyben a cigarettahüvelyek, a zsilettpengék meg a millpengők összekeveredtek. A soha-le-nem-áztatott bélyegeken pálmafás szigetek, havas hegycsúcsok és konok tekintetű politikusok. Az utca benzinbúzába azoknak a hajdani fánkoknak meg a pléhdózniknak a mézcukor-aromája keveredik. Emlékeznünk kell a légópincék gyertyafüstjére meg a járdaszélen heverő puffedt lótetemekre. Macskaköves udvarokban verkliszó pattog, és csitri lány vetkőzik a félig nyitott ablaktábla mögött...

Mind átéljük ugyanazt, amit ez a drezdai öregúr. Két város él bennünk. Össze is tartoznak, de különbözőek is egymástól. Ami itt muzsika, ott látvány. Ami ott pernyeillet, itt harsány zenebona. Egyik a szemhéjunkra belülről vetíti emlékképeit, míg a másikban csetlünk-botlunk. És bár ez a két város időnként összekeveredik bennünk örvényeivel és visszfényeivel, végül törvényszerűen ketté kell hasadnia. Ahogy az a két Drezda sem tudott soha összebékülni a vak öregúr mindennapi emlékezetében.

A folyamember

Ahogy a szélvihar sodor egy pihetollat, vagy elszabadult levelet pörget az ujjá hegyén, úgy űzi a megáradt Mississippi a hordalékát. Medre, mely néhány napja még kordában tartotta, nem is sejthető. Valahol a tébolyultan robogó vízár alatt rejtőzik. Az elszabadult elem háztetőket és faóriásokat visz a hátán. Rajtuk riadtan csimpaszkodó lelkek. Emberek

és gyíkok. Őzek, rovarok meg kutyák. Őszvérek és tehenek. Távolban megroskadt hidak és égő tanyák – az őselem játékszerei. Moszkitófelhőben heverő aligátorok. Ciprus- és mézgafák. Gyapotföldek. Messziről alig megkülönböztethetők.

Az iszapszínű örvények úgy játszadoznak a rétek meg a völgyek limlomjaival, palánkokat és felpuffadt állati teteimet sodorva, mintha az ősvilágban elveszített birtokukat követelnék vissza. És még az áradó víz hangja is borzongató. A föld mélyéből hallatszik mindent betöltő, tompa zúgása, melytől a vadállatok is vacogva kushadnak le, akár a végítéletet váró bűnösök.

Nem az emberi méretek világa ez, hanem az elemké. A teremtés színpada, ahol összerosódnak év- és korszakok, nappalok meg éjszakák. Hogy ősz van-e vagy tavasz, csak sejthető. Tulajdonképpen mindegy. Mióta az ég csatornáit megáradtak s a hegyek ezernyi ezer csermelye és patakja folyamatosan zúdíttja a folyóba a hordalékát, a világ hirtelen megfiatalodott. Évmilliókkal ifjabb lett és szeszélyesebb. Ahogy szeszélyes tud lenni egy madárfiókával játszadozó vagy varangyos békát kínzó kölyök. Szalmaszálát dug a tátongó gerlefióka vagy a gyanútlan béka torkába, és addig fújja, míg az degeszre gömbölyödve elpukkan. Vagy gyíkokat fogdos egy kőfal repedéseiből, és felszögezi azokat egy deszkára hosszú sorban – méret és mintázat szerint. Nem módszeres kegyetlenség ez, csak a differenciálatlan lélek erőfitogtatása. Bolond játék, mely korlátot és gráciát nem ismer...

Az elszabadult folyam, a tomboló őselem a helyszíne William Faulkner kisregényének. De nem is helyszíne. Ez csak a látszat. A mű címe, *The Old Man*, jelzi, hogy itt a folyam, a Mississippi nem helyszín. Jóval több annál. Embernél hatalmasabb, titáni hős. Iszapszínű gigász, melynek gyökerek fityegnek a hajából, fogai üszkös szikláit. Ujjai pedig azok a csermelyek, melyekkel messzire kinyúlik, hogy

a partján vacogó életet eleméssze. Időnként aztán bestiális kedvében úgy morajlik, őrjöng és zúg, hogy abból kihallatszik földet rengető kacagása is. A víz, a megszemélyesített őselem, a kiismerhetetlen közeg „egyszer úgy körülfon ravas forgatagaival, mint a vízikigyó, másszor meg olyan, mint a levegő meg a szél...”

Van egy meghökkentő pillanata a kis remekműnek, amikor a folyamból elénk toppan egy különös őslény. Egy nemtelen gorgó, emberforma sáralak, aki mintha az élet hajdani korszakainak és szeszélyeinek megtestesítője volna. „Apró, fúrge emberke, odvas, fekete foga és jámbor, élénken villogó szeme volt, mint valami mókusé vagy vidráé...” Ahogy ez a mocsári halász feltűnik, szinte magunkon érezzük a szerző kandi pillantását, mintha kérdené: észreveszitek-e, hogy ez az üszkös fogú, embernél ősbibb figura, aki így beszél: hauhau, höng-höng, tutu, nem halász, nem is árvízi menekült, hanem maga az elemi lélek? „Mocsári patkány, aki egy póklábú kalyibában tengődik”. Fajtánk ősfarmája, aki kilép a kusza növényi tenyészetből, és a fénytől hunyorogva, kissé kábán és a zsigerek kényszerétől űzve, de szeme titkos fényeivel a szellem kalandjára is nyitottan, megveti lábát a világban. És e figura ködösen borongó háttérében, calibáni lényre kiegészítőjeként – félálomi látomás: – patkányok nyálkás, surrogó tömege árad.

A kisregény cselekménye amúgy elhanyagolható. Fejencek szerepelnek benne meg rabtartók. Riadt árnyékok. Rendőrök és páriák. Egy várandós asszony. Bornírt csellengők és mindenbe beletörődött élőhalottak. Favágók, halászok és vadászok. Papírmaséból való ügyészek. Mindegy, kicsodák. A mű tere gigászi színpad, ahol egy hangyaboly érthetetlen nyüzsgése folyik. Hogy mit érez a rab és mit motyog az ügyész, lényegtelen. Hemzsegnek a parányi és sokszor egymással is összetéveszthető alakocskák. Míg a háttérben ott zúg, hánykolódik és kedvére tombol a folyam. The Old Man. A folyamember.

Faulkner művének legfőbb erőssége a szemszög megválasztása. Ahonnan nézi az eseményeket. A nem emberi látószög. Az időn túli, téren kívüli pont, ahonnan az ősvilágra látni. A méretetlen időre és a motívumok nélküli térre. Az elemekre. Néha mintha fontos volna egy-egy hangyaember szándéka és akarata. Életmentő szeretet vagy gyilkos indulat. De a víz összezúzza ezeket a pillanat-zárványokat. És az író tollát is a folyamember lendülete viszi. Az acélkék víz ereje. Nem kíméletlen, csak pontos, ahogy az ősvilág játékainak hullámhosszára ráhangolódik, ahol még nincsen morál és vétség, álom és ébrenlét. Ahol még nincsen remény meg annak hiánya. Amikor a törvény csak annyi, hogy a víz betölti a terét, a kő lefelé hullik, a láng pedig felfalja, ami számára emészthető.

Mark Twain *Huckleberry Finn*jének zúgó folyamai valamiképp előképei e kisregénynek. Ott is küzd a megrettent lélek az árfallal, a galaktikákat játszó örvénnyel, miközben távoli városok fényei szűrnek a szemébe. Ám Faulkner nézőpontja felől azok a vizek és hányt-vetett áldozataik mégis egészen mások. Ott az emberi szempont érvényesül. Itt minden a visszájára fordul. Ott evilági színpadon bolondoznak és gyötrődnek a figurák, igazak vagy sandák, kedvesek és szánalmasak, a haragvó folyammal hátterükben. Emez titáni világ, ahol az elemek kedvükre játszadoznak az alakokkal, akiknek arca egyívású, kedélye elhanyagolható, az álmaik ködbe vesznek, éhük és szomjúságuk pedig bestiális. Lényük a modern etika felől nem minősíthető.

Az író pontosan tudja, hogy nem szánandó figuráit kell ábrázolnia, hanem az ősvilágot. A tomboló vizet, melynek hátán az élet törekeny és esendő. És – megkoronázandó a szakadó ár rettenetes zúgását meg a mindent aláhúzó mocsár böffenéseit – egy véres és vaksi húscafát, mégis reménytelen lélek, egy csecsemő születésével is fokozza az időtlen idő misztériumát. Jelzi, szinte sandán mosolyogva, hogy műve cselekménye számára is érdektelen,

ő a Mysteria Magnát akarja bemutatni. És – a zúgó folyam háta is Betlehem, mert nincsen olyan vészhelyzet, melyben az élet ne akarna folytatódni. Fönn pedig, az acél-szürke víz tükre felett, hogy ne maradjon kétségünk az író szándéka felől, az ősvilág nagy és királyi jelképei, „tízezer kigyó” meg a „patrícius-csőrű” sólymok vívják véget nem érő harcukat.

A morális lélek modern képződmény. Jellegzetesen európai tünemény. Az antik, tradicionalista világban nem volt morálbölcselet, ahogy például a hinduk vagy a kínaiak ma sem tudnak ilyesféle gondolatokkal mit kezdeni. Faulknernek tudnia kell ezt. Mert radikálisan szakít a moralista szemlélettel. Tudja, hogy a morál meg az etika pótszer, melyet a szakrális térből és szakrális időből kiszakadt, szekularizált lélek visel szálnalmas álarcul.

És az árvíz egyszerre szörnyű és felemelő képeit megrajzolva az író helyreállítja a világ ősrendjét. Az ősvilág rendjét. Ahol csak az ég van meg a víz. A kövek meg a föld gyomrának lángjai. És körülöttük, alattuk vagy rajtuk időnként megcsillan valami halvány visszfény. A törékeny, páraszerű élet. Embereké, plántáké meg állatoké. Baktérium vagy egyiptomi fáraó, egyre megy. Napóleon és vízialga. Mind csak árnyak és gomolyfelhők játéka. Feltűnik és azonnal elenyészik.

Mesélő Hunnia

Ha valakit olthatatlan szenvedély sarkall ódon idők kincsei után, előbb-utóbb a maga előidejével is találkozni kell. Ahogy barátomat, a nyurga költőt, a föld mélyének titkát faggató poétát is megkísértette ősleletek formájában a maga gyerekkora.

Mivel ez így kicsit homályos, el kell mondjam: költőm ritkán fog tollat. Inkább régészkedéssel üti agyon az

idejét. Nincs az a földtörténeti vagy történelmi kor, melyből ne volna néhány szebb emléke. Most viszont a maga gyerekkorának régészévé szegődött. Ám mielőtt a legújabb kincseivel megismertetett volna, végig kellett nézzem a korábbiakat is...

Tudni kell, költöm a nyarat Gödön, a telet Óbudán tölti. És régészeti leleteit is főként a Duna-parti faluban – illetve városban, elnézést, hisz Gödöt nemrég várossá avatják – őrizi. Itt áll a szülei háza. Korábban tartottak itt lovakat, disznókat meg nyulakat. Ám mióta a szülők kihaltak, az ólak is roskadoznak, a gyümölcsfákat pedig lassan beszövi a szeder- meg a csipkebozót.

Az egyik régi fészker szolgál most a régészeti leletek múzeumául. Leültem a farönkre és vártam, hogy poétám kirakja újabb kincseit. A mamutfogat egy Duna-parti sóderkupacban találta. A Roncsvitéz egy középkori páncél-mellvért. Itt-ott lyukak tarkítják. Tartozott hozzá egy sisak, és látszott rajta még a forgó helye is. Meg körül a lyuggatás, melybe a páncélhálót függesztették valaha.

Aztán, ahogy kigyönyörködtem magam, az én nyurga költöm a sisakot ráhelyezte a mellvértre, így lett igazán Roncsvitéz. Valóban olyan volt ez a sisak-csúcsos páncél, mint egy magába roskadó dalia.

Barátom láthatta, hogy tűnődésre készítet az ő hajdan nyalka Roncsvitéze, mert egy alkalmas pillanatban megszólalt: ez semmi! Most figyelj! Félrehajtott egy kartonpapírt a sarokban, és valami hatalmas fémszerkezetet emelt ki alóla. Az asztalon félresöpörte az apró borsókagylók héját meg a patkószögeket, és odatette a szikár vasszerkezetet. Egy bolti mérleg állt előttem. Elrozsdásodva, földtől kirágva. A földben szivárgó vizek kilyuggatták. Férgék maradványai és apró csigák forrtak rá.

Nagyapám mérlege – magyarázta az én nyurga poétám. – Az ötvenes évek elején vették el a földünket, meg a lovainkat. Szervezték a téeszt. Nagyapám áshatta el a mér-

leget, nehogy ezt is elvegyék. Múltkor észrevettem, kiáll a földből egy vasdarab. Kiástam, ráismertem.

Néztem az öreg mérleget. Egyetlen tömbbe forrasztotta a veres rozsdá meg a föld üledéke. A mutatója megvolt, de már nem imbolygott. Dermedten állt. A két serpenyő sem mozdult. A kör alakú tükör is elhomályosult. Ahogy belenéztem, torzképpé formálta az ábrázomat.

Mi is őseletek vagyunk – summáztam. Mire az én cimborám levett két könyvet a polcról, és a kezembe nyomta. Mesélő Hunnia – tette hozzá sanda vigyorral. Belelapoztam az egyikbe. Á. Á. verse: *Állatok háborúja* – Forrás Nyomdai Műintézet mélynyomása. Verses mesekönyv 1942-ből, születésem és a nyurga költő születésének évéből. Rettegetes klapanciák színes ábrákkal kísérve. Az állatok hadra kelnek egy erdei patakért. Repülőkön zúgnak a lepkék. A majmók ejtőernyővel ugranak ki. A kezükben géppuska. A rókák ágyúzzák őket. Az őzek gázálcban menekülnek. A macskák rohamsisakban vonulnak. A nyulak karabéllyal rontanak a vízilovakra. A békák kimúlva, felpuffadva hevernek a patakparton. A medvék tankon közelednek. „Üvöltöznek a szirénák, repülőgép berreg, hegyi erdő reánk küld egy egész regimentet.” Folyik a vér meg a bugyuta versezet...

Meghökkenően lapoztam bele a másik könyvbe, ami szintén verses és színes képekkel illusztrált mesét tartalmazott. V. A. munkája: *Tüskés, a kertész*. Anno 1952. Ifjúsági Könyvkiadó.

Ebben a rémséges versezetben az állatok elhatározzák: szövetkezetbe tömörülnek. Előbb értekezetlet tartanak. Tüskés, a kertész ismerteti a tervgazdálkodás előnyeit. Többé nem fognak éhezni, mint régen. Még a vakond, az elnyomott bányász is kijöhet a napvilágra. De Harácsi, a hörcsög lopja a termést, főként a közöst dézsmálja. Ám a dolgozó állatok, a bölcs Tüskés vezetésével leleplezik a halmozót. Tüskés díszoklevelekkel jutalmazza meg a munka hőseit és ki-

mondja a végső szentenciát: „Fordult elő egy-két hiba, de jövőre helyrehozzák, még nagyobb kertszövetséget köthet akkor állatország...”

Gubbasztottunk az alkonyi fészkerben. Kezemben a két meséskönyv. A polcon az ágyúgolyók meg az orsócsigák. A mamutfogak és a derék Roncsvitéz. Zöld borsókagylók közt a rozsdás mérleg. Lándzsahegyek és lópatkók közé keveredve tengeri sünök maradéka. Első világháborús töltényhüvely. Csillagforma sarkantyú és török pipa csonkja.

Csoda, hogy élünk – mondta ki végül a szentenciát barátom, a nyurga költő. Én meg csak vállat vontam. Mit is fűzhettem volna hozzá.

SZEPESI ATTILA

A KÓROS JÁTÉKSZENVEDÉLY MINT PSZICHIÁTRIAI BETEGSÉG

„A játék démona kínozza gyermekkora óta. Idegei a kártya rabságában senyvedtek. Az élet szelíd örömeiben soha nem lelt vigaszt. (...) A halálba menekülök, mert rettegek magamtól. Nem tudok ellenállni a kártya csábjainak... – Így búcsúzott az élettől...”

(Kellér Andor: Zöld gyep, zöld asztal)

Életünk – kissé leegyszerűsítve – néhány tevékenység váltakozásából áll: eszünk, iszunk, dolgozunk, szexuális életet élünk, játszunk (szórakozunk) – és többé-kevésbé szabályos időközönként alszunk, ami nélkülözhetetlen a regenerációhoz, a „feltöltődéshez”. E tevékenységeket a különböző emberek különböző intenzitással és többféleképpen végzik. Ettől válik színessé a világ. Mi történik azonban, ha bármelyik tevékenységet teljesen elutasítjuk? Ha nem eszünk, akkor éhen halunk. Ha nem innánk, akkor szomjan halnánk. Ha az emberek nem élnének szexuális életet, akkor kipusztulna az emberiség. Ha senki nem dolgozna, az a társadalom halálához vezetne.

Mi történik ugyanakkor, ha bármelyik tevékenységet túlzásba visszük? „Mindannyian tudjuk: a túlzásba vitt jó dolog – rossz dolog” – jutnak eszünkbe Todd G. Buchholz szavai. A „túlzásba vitt jó dolgokat” a szakirodalom *Behavioral Excess Disorders*-nek (*impulzuskontroll-zavaroknak*) nevezi. Vagyis mindegyik esetben valamilyen pszichiátriai körképet diagnosztizálhatnánk. A kóros falásrohamokkal járó betegség a bulímia nervosa. A túlzott mértékű alkoholfogyasztás vezet az alkoholizmushoz. A szexualitás „normális”, társadalmilag elfogadottól eltérő formáit szexuális

perverzióknak, más szóval szexuális addikcióknak nevezük (kukkolás, magamutogatás, pedofília, mazochizmus, szadizmus stb.). A túlzásba vitt munka is betegség: munkamániának hívjuk a kórképet, ami az érintett és környezete számára egyaránt sok problémát okozhat, és szükség lehet pszichiáter segítségére is.

A játékkal kapcsolatban, hasonlóan a többi alaptevékenységhez, éppúgy felmerül a kérdés: Mi történne, ha nem játszánánk? Ha senki nem játszana? Miért lehet fontos a játék az emberi faj fennmaradásában?

A gyermekkori játék egyik lényeges eleme az utánpótlás. A gyerekek utánozzák a felnőtteket, azaz a játék a felnőttéletté készít fel. Arisztotelész szerint minden gyerek azt játssza, ami felnőtt korban szeretne lenni. Ez azonban így nem igaz. Szinte minden gyerek játszott például „orvososdit”, mégsem mondhatjuk, hogy valamennyien orvosok szerettek volna lenni. A játék alapja ugyanis a gyermekkori szexualitás: egymás megismerése, a szexuális kíváncsiság kielégítése a szülők, vagyis „a társadalom” által elfogadott formában. Valóban a felnőttéletté készít fel, de nem sok köze van az orvosi pályához. Hasonló a helyzet a „katonásdival” is. Alapja a rivalizáció, melynek célja a gyerekek közötti rangsor megállapítása. Kezdetben elsősorban a fizikai erő alapján, a későbbiek során kerül előtérbe az ügyesség és még később a szellemi képesség. (Az ügyességen nemcsak a sportosságot, hanem bármely olyan tevékenységet kell érteni, amit lehet jobban vagy kevésbé jól végezni [kézügyesség, hódítás stb.]). E három tényező dönti el a felnőttkorban is a férfiak közötti rivalizációs helyzeteket. Lazarus meghatározása szerint ugyanakkor „a játék célja a munka ellensúlyozása”. Ebben is van igazság, de hangsúlyozni kell: a munka ellentéte nem a játék, hanem a tétlenség, a semmittevés. A 19. századi Herbert Spencer és a száz évvel előbb élt Friedrich Schiller nézete szerint pedig „a játék a felesleges energia kifejeződése és minden művészet eredete”. Felesle-

ges energiánkat persze sokféleképpen vezethetjük le. Csak egyik módja a játék, amely ugyanakkor összefügg a művészettel is. Ha a tehetséges emberek nem „játszanának”, akkor nem gyönyörködhetnénk csodálatos képekben, freskókban, szobrokban. Nem élvezhetnénk a verseket, a regényeket, a zenét, a táncot. Alkotó művészek a feltalálók is. Ebben a kategóriában Edison volt a „nagy játékmester”, nem véletlenül hívták „Menlo-parki varázslónak”. A játék – tehetnénk hozzá – fejleszti a kreativitást és a gondolkodást – ha nem csak sztereotip lépésekből áll.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a játék, hasonlóan a többi alaptevékenységhez, nélkülözhetetlen része életünknek. Túlzásba vitele szintén betegséghez vezet, melyet a pszichiátria nyelvén *kóros játékszenvedélynek* nevezünk. A kóros játékszenvedély a népesség 0,5–2,8%-át érinti. A férfiak körében ötször-hatszor gyakoribb, mint a nőknél, és általában 20 és 30 éves kor között keríti hatalmába áldozatait. Dosztojevszkij *A játékos* és Kellér Andor *A ruletkirály* című regényében tökéletesen megrajzolja a játékszenvedélyes beteg karakterét. Nem véletlen: mindkét főhős magányos és férfi.

A játékszenvedélyt a pszichiátria az impulzuskontroll-zavarok között tárgyalja. Ezeknek a betegségeknek a közös jellemzői az alábbiak:

- A beteg nem tud ellenállni az olyan késztetéseknek, amelyek káros kimenetelűek a maga és a környezete számára;

- a cselekmény előtt fokozódó feszültség és aktiválódás („arousal”) észlelhető;

- a cselekedet végrehajtása átmeneti élvezettel (feszültségoldással) jár együtt (ego-synton);

- a cselekmény után megbánás, önvád vagy büntudat jelentkezhet.

A kóros játékszenvedély diagnosztikus kritériuma a tartós és ismétlődő maladaptív viselkedés, azaz a szeren-

csejátékokkal kapcsolatban legalább öt vonás az alábbiak közül:

- a szerencsejátékokkal való intenzív foglalkozás (pl. korábbi, szerencsejátékokkal kapcsolatos élményeivel foglalkozik, a következő kalandot tervezgeti, vagy a szerencsejátékhoz szükséges pénz megszerzésén gondolkodik);
- a kívánt izgalom eléréséhez egyre gyakoribb vagy nagyobb összegű tétek megjátszása;
- a játék csökkentésének/abbahagyásának ismételt (sikertelen) kísérletei;
- nyugtalanság/ingerlékenység, ha nem játszhat;
- a problémáktól vagy a depressziótól való megszabadulás módja a szerencsejáték folytatása;
- ismétlődő veszteségek és visszatérés a játékhoz azért, hogy veszteségeit visszanyerje (veszteség utáni vadászat);
- hazudozás a családtagoknak és a terapeutának a játékszenvedély mértékét illetően;
- illegális cselekmények (hamisítás, csalás, lopás, sikasztás) elkövetése, hogy finanszírozza szerencsejátékát;
- a játék érdekében fontos munkahelyi, szociális vagy szabadidős tevékenységek feláldozása;
- másoktól kölcsönkér, hogy a játékszenvedély okozta reménytelen anyagi helyzetén könnyítsen.

„Mást tanácsol a vágy és más tanácsol az ész”. Ovidius szavai nagyon ráillenek a szenvedélybetegekre, akik képtelenek ellenállni kényszerítésüknek, pedig „józan pillanataikban” teljesen tisztában vannak azzal, hogy szenvedélyük önpusztításhoz vezet. Sokan gondolják, hogy csak az akaratérőn múlik a szenvedélybetegség leküzdése: „Minden szenvedélybeteg akaratgyenge, hiszen képtelen ellenállni a vágyainak” – halljuk a közkeletű vélekedést. Ez a leegyszerűsített álláspont, a tudomány mai állása szerint, nem tartható. Kiderült ugyanis, hogy a szenvedélybetegségek kialakulásában – a pszichológiai tényezők mellett – jelentős szerepet játszik az öröklődési hajlam, a köz-

ponti idegrendszer biológiai (neurokémiai) eltérései. Az örökbefogadott gyermekek követéses vizsgálata egyértelműen igazolta a biológiai hajlam (az öröklődés) jelentősebb szerepét a környezettel szemben. A családvizsgálatok során az is kiderült, hogy az apák esetében lényegesen gyakrabban fordul elő a szenvedélybetegség, míg az anyák esetében a depresszió, mint a hajlam átörökítéséért felelős tényező:

Egyik betegünk édesapja kóros játékszenvedélyben szenvedett. A szülők – betegünk egyéves korában – elváltak, az anya újból férjhez ment, és a gyerek soha nem találkozott a vér szerinti apával, és nem is tudott a betegségről. 20 éves korában kezdett rulettezni, és néhány év alatt többmillió adósságot halmozott fel.

Másik betegünk édesapja alkoholista volt, és négy testvére közül hárman játékszenvedélyesek.

Az utóbbi évtized kutatásai a szenvedélybetegségekre, így a játékszenvedélyre való hajlam biológiai okait a központi idegrendszer eltéréseivel igazolták, az agyban egy *jutalmazó pályarendszer működését* mutatva ki. A jutalmazási rendszer legfontosabb kémiai anyaga a dopamin. (Ez a folyamat nagyon összetett, és a dopamin mellett az opiát-rendszer, a szerotonin és a noradrenalin is szerepet kap benne.) Az „örömrzést” az agykéreg alatt található szürkemagvakban felszabaduló dopamin hozza létre. A folyamatot kiválthatják a természetes örömforrások: például az evés, a szexuális élet, a szerelem vagy az anyai érzés. Vannak azonban olyan egyének, akiknél a jutalmazó pályarendszer nem működik megfelelően, és a természetes örömforrások nem váltanak ki örömrzést. A vizsgálatok kimutatták, hogy ezekben az agyi struktúrákban dopaminfelszabadulást a különböző csoportokba tartozó kábítószeresek (alkohol, drog) váltanak ki. (Az ismételt szerfogyasztás révén függőség alakulhat ki; ugyanahhoz az örömrzéshez azonban egyre nagyobb adagokra van szük-

ség. Kísérleti patkányoknál például nagyon gyorsan kialakítható a kokainfüggőség, amely hamarosan túladagolás okozta halálhoz vezet.)

A jutalmazó pályarendszer működészavarával kapcsolatban kimutatták, hogy a dopamin-rendszert meghatározó gének egyikének összetétele nem mindenkinél egyforma. Azoknál, akik a kóros gént (*A1 allél*) hordozzák, nagyobb valószínűséggel lép fel szenvedélybetegség. A genetikai vizsgálatok szerint a magyar népesség körében a kóros allélt hordozók aránya 20%; a játékbetegek között 50%; a játékszenvedély mellett drog- vagy alkoholfüggőségben is szenvedők körében 80%-os gyakorisággal fordul elő ez a genetikai eltérés.

A számadatok igazolják, hogy egy genetikai eltérés csak a *hajlamot* jelentheti, és az öröklődő hajlam önmagában nem vezet betegség kialakulásához. Amíg Magyarországot például nem lepték el a nyerőautomaták és a kaszinók, addig igen ritkán találoztunk játékszenvedélyesekkel. A 90-es évek elejétől fordul orvoshoz egyre több beteg.

Itt kell hangsúlyoznunk a pszichológiai tényezők szerepét is: mert a játék lehet örömforrás, de lehet pótcselekvés is. A felnőttkori játékszenvedélyben gyakori motiváció „*a játékba menekülés*” a *konfliktusok elől*. Legtöbb játékszenvedélyes ugyan a gyors nyerési lehetőséget jelöli meg fő motivációnak, de ha mélyebben belenéznek magukba, akkor kiderülhet: a játék az egyetlen örömforrás az életükben; a játék a feszültségüket oldja; a játékkal a konfliktusaik elől próbálnak menekülni; esetleg a játék révén egy olyan transzállapotba kerülhetnek, amelyet a mindennapi életükben nem tudnak elérni. Az érzelmi problémák közül leggyakrabban az intim kapcsolatok kialakítására és fenntartására való képzetlenséget figyelhetjük meg. Egyik „*gyógyult*” játékszenvedélyes írta a visszaemlékezésében:

„Nagyon jól emlékszem, hogy a visszamenetel közben és az első játékom alatt átéltem egy furcsa, bizzar reme-

gést, fejemet elborító és a gyomromban égő izgatottságot, alig vártam, hogy odaérjek. Ezt a fajta testi felbolydulást a későbbi életemben a játékon kívül csak néhány különösen vágyott szexuális együttlét során éltem át. A sejtjeim szinte kitágultak ilyenkor, néha talán a testhőmérsékletem is megemelkedett; és a szenvedély felizzása azzal járt, hogy szinte egy másik tér-idő dimenzióba kerültem. Ha játékos vagy, T. Olvasó, akkor valószínűleg ismered ezt az érzést; ha kívülállóként olvasod e sorokat, akkor talán olyan érzéshez hasonlíthatnám, mint amikor a szerelmét várja az ember a pályaudvaron.”

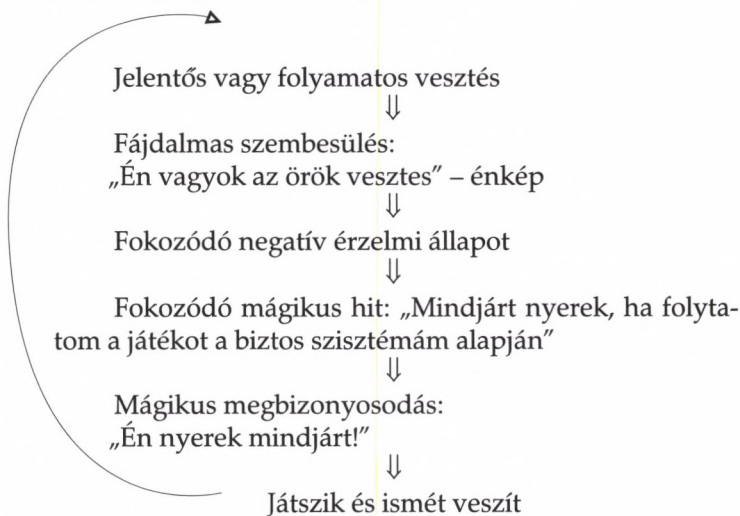
A játékszenvedély rabjait ingerkereső magatartás és a kockázatmegítélés zavara jellemzik. A játék lényege a tét: „tét nélkül nem érdekes” – mondják. Valamennyiüknek van „biztos szisztémája”, és képtelenek elfogadni a véletlen szerepét. Nehezen látják be azt az egyszerű tényt, hogy ha a ruletten tízszer egymás után jön ki a piros, akkor tizenegyszer is csak 50% esély van arra, hogy a feketén áll meg a golyó. A hatalmas adósságokat nehezen vallják be. Ugyanúgy igyekeznek bagatellizálni, mint az alkoholisták az alkoholfogyasztásukat. Mindannyian beszámolnak nagyobb nyereményekről is, csak az a baj, hogy ezeket a nyereményeket újra elnyelik a játékgépek és a rulettasztalok. Az igazi szerencsejátékosok ugyanis csak két esetben nem tudják abbahagyni a játékot: ha nyeresben vannak, vagy ha vesztesre állnak.

„Egy alkalommal – hogy, hogy nem – sikerült nyerőben abbahagynom. Négyszáz forint volt a »haszon«. El is döntöttem: én nem vagyok függő, nem vagyok beteg. Másnap visszamentem a géphez és beledobtam 32 ezer forintot” – mesélte évekkel ezelőtt egy beteg.

A pszichológiai tényezők között szerepel a mindenhatóságban, az omnipotenciában való hit (a „biztos szisztéma”), a gondolkodási folyamat torzulása (a játék kontrollálható), a tudattalan veszteségi vágy, az önmaga ellen

fordított agresszió (a „last game” – végső játék – mint rejtett öngyilkosság), amely egyértelműen az alkohol- és drogfüggőséggel való szoros rokonságra utal.

A játékbetegek gondolkodására is jellemző a szenvedélybetegség alábbi, ördögi köre:

A játék következtében munkahelyi és családi problémák lépnek fel (munkanélküliség, válás). Az eladósodás miatt illegális cselekményeket (lopás, sikkasztás stb.) is elkövethet a korábban példás életet élő ember. A kiüttalanság depresszióhoz, sőt öngyilkossághoz is vezethet. Az Amerikai Egyesült Államokban például a legtöbb öngyilkosságot – a szerencsejátékok Mekkáiban – Las Vegasban és Atlantic Cityben követik el.

Az addikcióra való hajlam, sajnos, azt is jelenti, hogy a játékszenvedély ritkán jár egyedül. A játékbetegek nyolcvan százaléka erős dohányos, legalább egyharmada alkohol- vagy drogproblémával is küszködik. Minél több betegség lép fel, a gyógyítás annál nehezebb.

A játékszenvedélyesek kezelése nagyon nehéz. Első lépés a beteg együttműködésének elérése, a betegségtudat kialakítása („szenvedélybeteg vagyok”). Gyakran csak külső – családi – nyomásra jelentkeznek kezelésre, és ez a sikerhez nagyon kevés. Belső gyógyulási motiváció nélkül nem lehet eredményt elérni. Az absztinencia vállalása a beteg részéről a gyógyulás alapfeltétele. Bizonyos gyógyszerekkel csökkenthetjük a játék iránti készletet, pszichoterápiával elérhetünk kellő belátást, *de ha a beteg idővel nem tudja pótolni a szerencsejátékot más értékekkel* (partnerkapcsolat, megfelelő munka, hobbi stb.), *akkor gyors visszaesésre lehet számítani.*

Sokat segíthetnek a társak: a gyógyult játékbetegek példát adhatnak a betegségükből kilábalni próbálóknak. Ilyen segítőmozgalmak először az alkoholbetegek körében jöttek létre. A *Névtelen Alkoholisták (AA)* szervezetének mintájára már 1957-ben megalakult az USA-ban a *Gamblers Anonymous (GA)* – *Névtelen Játékosok* – önsegítő mozgalom, majd később hasonló csoportok szerveződtek a hozzátartozók (*Gam-Anon*), valamint a fiatal, tinédzser betegek számára is (*Gam-a-Teen*). Alapelvük az, hogy mindig csak egyetlen napra, az elkövetkező 24 órára fogadják meg, hogy nem játszanak. A napokból így lesznek hetek, hónapok, évek.

Az eddigi tapasztalatok alapján a kóros játékszenvedély terápiája legalább olyan nehéz, mint az alkoholizmusé. Többnyire csak gyógyszeres kezelés és pszichoterápiával együttes alkalmazásával lehet eredményt elérni, de a visszaesés veszélye még évek múltán is nagy. A bajt ugyanakkor mindig könnyebb megelőzni, mint meggyógyítani. A megelőzés elsősorban a társadalom feladata: *politikai döntés kérdése*, mivel a lottótól a félkarú rablókig, a totótól a zugkaszinóig széles a szenvedélybetegségre csábító alkalmak választéka. Ahogyan a játékban, ugyanúgy a törvényi keretekben is meg kell találni a megfelelő határokat.

Befejezésül hadd idézzük Marcel Jouhandeau szavait: „Vágyainkon kívül önmagunkból semmi sem érdekel bennünket, de vágyainkat nem mi választjuk. Vágyaink választanak és határoznak meg bennünket, és azon a napon, amelyen e vágyaktól megszabadulva felébredünk, nem győzünk csodálkozni, hogy mit műveltek velünk”.

NÉMETH ATTILA

Cm

MŰHELYELEMZÉS

91 (egy)

Szerelmi háromszögről

Létezésünk jelentős társas formája a házasság. Abban az állapotában beszélek az egyik szerelmi házasságról, amikor az már megfeneklett és belépett a *harmadik*.

A közfelfogás a nőktől várja a házasság *összetartását*, mert az *asszonyok az emberi kapcsolatok finom működtetésével ügyesebben bánnak*. Kísérleti megfigyelések igazolják, hogy amikor a társadalmi elvárások még aligha lehetnek hatással a kisgyerekekre, már akkor is a kislányok jóval érzékenyebben reagálnak a környezet hangtalan vagy verbális jelzéseire, mint a kislányok.

Téves azonban az a közkeletű felfogás miszerint a köhéziós erőt akkor is a nőtől várják, amikor a férfi elképesztően rosszul viselkedik a házasságban. A régi patriarchális idők sok ezer éves családmodellje a múlté, ez volt az a modell, melyben a nők nagyobb része – nem lévén saját egzisztenciája – kiszolgáltatott helyzetben élt, a kiskorúság állapotában. Hiszen ha anyagilag teljesen függő helyzetben vagyunk és csakis a másiktól függ, hogy mennyi vajat vagy harisnyát veszünk a családnak – ez a kiskorú gyermek helyzete. A 20. század harmincas éveitől e téren hatalmasak a változások, úgy alakultak a gazdasági és társadalmi formációk, hogy a paritásos viszony a nők számára lehetségessé vált. A férfiak egy része azonban – lélektanilag – ma is a múltban él, úgy érzi: mindazt megengedheti magának, amit nagyapáink még megengedhettek. Csak-hogy a nők ma szabadabban dönthetnek saját sorsuk felől. Ez így van – és mégis igazságos dolog a család kohéziós

erőit az asszonyokon számonkérni, mert ebben rátermettebbek.

Egyik buktatója a házasságoknak a fiatalokban élő *hamis illúziók*. Azt hiszik, ez a kapcsolat szerelmi fészek lesz, kellemes erotikus barlang, ahol szabad és könnyű átélni bármikor intim dolgokat, amiket házasság előtt talán nem lehetett. Ez óriási tévedés. A házasság sokkal inkább szigorú szövetség, sajátos aszketizmust követel, *alapja a szolidaritás és a bizalom*, ezek fontosabbak a házassági szövetségben, mint a szerelem vagy a szex.

Amikor a klienseim megroppant házasságuk keservével jelentkeznak, rá szoktam térni a monogámia témájára: hogyan is gondolkodunk az egynejűségről – egyférűségről – a házastársi hűségről. Olykor azt hallok, „engem nem zavar, ha a társam kiéli poligám természetét és esetleg megcsal”. Ezt az álláspontot nagy önbecsapásnak gondolom. Ha a házasságban valamelyik fél nem veszi komolyan a házastársi hűséget, ez biztosan megtorpedozza a bizalmat. A kétezer éves keresztény kultúránkban a monogámia kívánalma belénk íródott. Megsértése repedéseket okoz a bizalmon, észrevétlenül is megindítja a bomlást. Voltaképp a házasság a legszigorúbb szerzetesrend.

Az alábbiakban olyan esetekről lesz szó, melyekben a valaha szerelemmel induló házasság megroppant, és belépett a harmadik. Nem beszélek most arról a nem jelentéktelen tényről, hogy vajon a házasság megroppanását a harmadik személy megjelenése okozta-e, vagy már korábban megindult a házasság bomlási folyamata és ennek természetes következménye lett egy új szerelem felbukkanása. Hajlok arra, hogy ez utóbbit tartsam jellemzőnek. A szerelmi házasságokba akkor tud betörni a harmadik, ha valamelyik fél elégedetlen a kapcsolat színvonalával, de valamilyen ok miatt ezen képtelen változtatni.

Adél (23)

Bölcsészhallgató, jó megjelenésű, szép arcú, visszafogott modorú. Találkozásunk elején az öngyilkosság gondolata foglalkoztatja. Előbb heti három, majd két, végül egy alkalommal jár hozzám. Két és fél esztendő foglalkozás után úgy dönt: fejezzük be a terápiát, mindent megbeszélünk, neki már önállóan kell továbbmennie. Ezt a döntését úgy is felfoghatom, mint foglalkozásaink sikerét, hiszen pszichológusi céloom *általánosságban az, hogy az individuációs fejlődés akadályát elhárítva az autonóm személyiséggé válást segítsem.* És ez a fiatal lány megismerkedésünk idején érzelmileg kiszolgáltatott, tehetetlen, infantilizálódott állapotban volt, most pedig az autonóm életvezetés igényével, az önállóság vágyával akar továbbmenni. Akár elégedett is lehetnék. Ám személyiségváltozásai olyan irányba vitték, amitől korántsem teljes az elégedettségem – de erről majd később.

Beszélgetésünk kezdetén sírva mondja el, hogy két esztendeje szerelmi kapcsolata van Gáborral, a nála húsz évvel idősebb, háromgyermekes családapával, aki Adélnál kevésbé iskolázott lakatos, dúsgazdag vállalkozó, életében első a munka, második a család. Adélt szereti, mégsem vállalja: mások jelenlétében úgy tesz, mintha nem is ismerné. Adél nem számíthat rá, sosem akkor jön, amikor mondja, a lány naphosszat a telefont lesi, nehogy elmulasszon egyetlen alkalmat. A probléma másik ága Adél orgazmusképtelensége. Neki nem gond, de Gábornak igen, voltképp a férfi küldte Adélt hozzám ezzel a problémával. Mint megtudom, Gábor amolyan szexuális atlétának tartja magát, megdöbbenve veszi tudomásul, hogy Adél – aki

Budapesti Fővárosi Bíróság.

B.VII. 164/1957-46.

A N É P K Ö Z T Á R S Á S Á G N E V É B E N I

A Budapesti Fővárosi Bíróság a Budapesten 1957. évi február hó 18. 20. 22. 26. 28. - március hó 4. 6. 8. 12. 14. 16. 18. 20. 22. 26. 28. 29 és április hó 1-án tartott folytatólagos nyilvános tárgyalás alapján meghozta és 1957. április hó 8.-án kihirdette a következő

i t é l e s t e t :

TÓTH ILONA GIZELIA I.r. vádlott - 1932. árpádfelelő születésű, magyar állampolgár és anyanyelvű, Budapest XIV. Varsó u. 11. sz. alatti lakos, hajadon, hatodéves szigorló orvos - 350 Ft bextöndíjjal - gimnáziumi érettségit tett, ideiglenes alkalmazási helye a Domonkos u. 3. sz. alatti szükségkórház. Szülei: Tóth Ferenc József és Nagy Ilona, büntetlen előéletű -

aki 1956. november 20-tól előzetes letartóztatásban van

b ü n ő s : 1./ egyrendbeli gyilkosság
2./ folytatólagosan elkövetett igaztás
3./ két rendbeli személyes szabadság megsértésének büntetettében

és ezért öt a bíróság

összbüntetésül

halálra ítéli.

Felmenti: lopás büntetésének vádjáról, bűncselekmény hiányában

GYÖNGYÖSI MIREÓS II.r. vádlott - 1929. budapesti születésű és lakos /X. Uglódi u. 5-7./ magyar állampolgár és anyanyelvű, nőtlen, vízvezeték szerelő volt, de 1952 óta börtönben volt és 1956. októberi események során szabadult /1956. november 29.-án Ormospusztáról/, iskolai végzettsége 7 általános iskolás, katona nem volt, szülei: Gyöngyösi István és Piri Teréz, büntetett, álnéve: "Piri" - "Piros". -

aki 1956. december 5-től előzetes letartóztatásban van

b ü n ő s : 1./ egy-rendbeli gyilkosság
2./ egy-rendbeli gyilkosságra való felbujtás
3./ folytatólagosan elkövetett igaztás
4./ három rendbeli személyes szabadság megsértésére
5./ fegyverrejtegetés
6./ személyi tulajdon sérelmére elkövetett lopás büntetéseiben

és ezért öt a bíróság

összbüntetésül

halálra ítéli.

nek életében Gábor az első férfi és első szexuális partner – semmiféle erotikus élményt nem él át.

Roppant nehéz Adéllal gondolatot cserélni, nemcsak töredezett mondatai és halk beszéde miatt, hanem mert passzív, véleménye nincs, válaszai üresek és közhelyszerűek. Néha mintha barkochbáznánk, igen-nemmel válaszol. Máskor mintha arra várna, hogy a pszichológus találja ki és fogalmazza meg az ő állapotát, gondolatát, bajait. Ha ezt teszem, akkor végre mozdul az agya, és ilyenkor hevesen ellentmond. Azokra a kamaszokra emlékeztet, akik – mivel nem ismerik önmagukat – a környezettel szüntelenül vitázva a visszajelzésekből próbálják kivenni: kik is ők valójában. Így mintegy „körültapogatják” pszichikumukat, és szélsőséges (olykor deviáns) magatartással elmennek a végő pontig, hogy kitapasztalják, meddig terjeszkedhetnek. Adélnak roppant kevés ismerete van önmagáról is, az életéről is, inkább csak azt tudja spontán kifejezni „ami nem úgy van”. Ez az elhúzódó kamaszkori reakció Adélban élesen észlelhető.

És markánsan észlelhető a koegzisztencia törvénye is, az, hogy *személyiségünkben együtt létezhetnek egészen eltérő fejlettségű vonulatok*. Adélnak jó a memóriája, szorgalmas, mindent meg tud tanulni: sikeres nyelvvizsgát tesz, az egyetemen rendszeren vizsgázik. De lelki-szellemi és érzelmi építkezése alacsony szintű, kidolgozatlan, artikulálatlan. Önértékelése alacsony, és gyermekesen függ barátjától és érzelmileg túlzottan rátapad.

Az apakép üres

Az apa-kép feltárásával kezdjük. A húsz évvel idősebb férfi és Adél érzelmi függése ezt indokolja. A gyermekkori apakép helyén fehér folt. Az apáról emlékek nincsenek. Unszólásra sem tud semmiféle apjához fűződő múltbeli élményt, hangulatot, képet feleleveníteni. Az apa elhagyta őket. Alkoholizált, taxisofőr volt, de évek óta nem

dolgozik. Az apa-adta biztonságot, a védettség öntudatlan, de fenséges érzését, amely oly fontos és meghatározó a gyermek életében – nem ismeri, nem élte meg. Később, hónapok múltán, amikor visszatérünk az apa-képhez, eszébe jut több keserves élménye. Akkor apja már külön költözött, többször ígérgetett különféle érdekes programokat a 4–5 éves Adélnak, állatkerti sétát, cirkuszlátogatást. A kis-lány szépen felöltöztetve, izgatottan várta, sokszor egész vasárnap, de az apa elfelejtette beváltani ígérését, meg sem jelent a „láthatás”-on.

Adélnak testvére nincs. Anyjával kapcsolata felületes, nem mond el neki semmit magáról. Külön lakásban élnek. Érzelmi- és pszichoszexuális fejlődése eseménytelen, szürke. Gyermekkori szerelmei nem voltak, éppígy hiányoznak életéből a kamaszkori rajongások, izgalmak, tenyeret izzasztó randevúk, szerelmek. Önkielégítést sosem végzett, mondja, ebből sem ismeri az orgazmusélményt.

Mellékutca állapot

Így fogalmazható meg az Adélt neurotizáló életszakasz. Szenved, amiért a szerelmes férfi életében nem ő az első, csupán egy homályos mellékutca. Színtelen, üres érzelmi világába Gábor hozott dinamizmust és erős emóciókat, most Adél figyelme beszűkült az újfajta élményre. A tudatalatti mintha szeretné gyorsan bepótolni az érzelmi hiányt, ami kisgyermek korban keletkezett a sivár apa-lány kapcsolat miatt.

Két feladatot kap, egyik: hozza el álmait, a másik: gondolkodjon azon, és majd számoljon be arról: mi számára az élet közepe, ami saját létezésében a legfontosabb.

Álmat hosszú ideig nem hoz. Az életben a legfontosabb kérdésre egyetlen szóval felel: „szerelem”. Ezt én keveslem. Mire azt mondja: „én is csak úgy magamra erőltetem, Gábor mondja ezt, és elfogadom”. Mondom: talán

Gábor a szerelmet összetéveszti az ágyi produkciókkal, és Adélt ezért is akarja mindenáron orgazmushoz juttatni. Ez lenne a szerelem? – kérdem. Válasz nincs. Mondom, a szerelem az összetartozás élménye, egymás kölcsönös elfogadása, de Gábor azt nem adja. Ilyenkor zokog, amikor csillapodik és rám néz, úgy látom: gyűlöl. Később azt mondja, van Gábornak egy idős, tapasztalt barátja, aki szerint, ha okos egy nő, akkor a szüzességét egy lakásért adja el. Mondom, ez a prostitúció és a szerelemhez, ami Adélnak az élet közepe, nincs sok köze. Sír. Ez a beszélgetés nem ilyen szabatosan történik, ahogyan itt jelzem, hanem sok kivárással, kacskaringókkal, hiszen nehezen formál véleményt. Két év múltán, mikor az érzelmileg kiszolgáltatott helyzetből már kievickél és megtapasztalja a saját nőiségének erejét, akkor ennek az idős és cinikus férfinak a véleménye fog hatni Adélnak, akkor majd Gábor anyagi javaira akarja rátenni a kezét, a „szerzés” lesz Adélnak jellemző. Erre céloztam az imént, miszerint nem vagyok elégedett, mert elindult ugyan az autonómia útján, de értékrendje nem elfogadható. Mindez csak később derül ki.

Az első időben próbálom a női asszertivitását formába hozni: értékelje többre magát, szépségét, fiatalságát, női vonzerejét, iskolázottságát, legyen öntudatosabb ember, hiszen jelen állapotában lefokozza magát azzal, hogy tehetetlen kiszolgálója és kiszolgáltatottja a mellékutcaszerepnek. Morálisan sem érthet egyet önmagával. Kiderült egyik beszélgetésünkben, hogy a monogámiát tartja követendőnek. Most pedig épp ő az, aki más házasságában – ha nem is elindítója a férj hűtlenségének – de közreműködője, és ő maga sincs monogám helyzetben.

Életvezetésén változtatnia kell, azt a feladatot kapja, hogy: tervszerűen keressen élénk kapcsolatot kortársaival, elsősorban fiúkkal, alakítson ki társaságot, rendezzen otthon házibulit, indítványozzon programokat, és ne Gábor telefonhívásait várja a lakásba bezárkózva.

Orgazmusképtelenség lélektani akadályokkal

Adélt elküldöm nőorvoshoz, anatómiai szempontból női szervei rendben vannak. Tapasztalatok szerint vannak orgazmusképtelen asszonyok, talán Adél is közéjük tartozik, ha így van, ha nem, a lélektani akadályok felderítése fontos.

Legalább három akadály feltételezhető itt. Egyik a *tudattalan önvédelem*. Mert ha nem csak az érzelmeivel, hanem érzékeivel is kötődne Adél ehhez a férfihez, akkor a kiszolgáltatottsága még mélyebb lenne. Másik akadály lehet: a *tudattalan bosszú*. Gábornak annyira fontosak fiatal barátnője testi érzékletei, még pszichológushoz is elküldi őt, miközben megtagadja a fiatal lánytól az érzelmi biztonságot, a társadalmi elfogadottságot, a lelki összetartozás élményét. Ez bőven indokolhatja a bosszút. Az elhagyatottság fájdalma erős lehet a lány tudattalanjában, a kislány *sóvárgása az első férfit megjelenítő apa után mintha ismétlődne most Adél érzelmi életében – Gáborhoz fűződve*. Megerősítést kap most az a tudattalan meggyőződése, hogy a „férfira nem számíthatok”, „a férfi engem nem vállal”, és ez is lélektani akadályt képezhet az orgazmus előtt. Végül akadály lehet a *gyerekkori, kamaszkori felfűtöttség hiánya*, azok a lelki, romantikus, erotikus élmények, amiknek energiái, ha voltak élmények, úgy várakoznak a tudattalanban, akár időzített robbanószerkezetek. Most talán Gáborral kapcsolatban a tudattalan „sejti”: itt pótolható lenne valamiféle hiány. Csakhogy Gábor nem alkalmas a lelki és romantikus szerepre, ő racionális szexatléta, már csak a rohanó munkamániája miatt sem képes érzelmi építkezésre, amihez idő kell. Pedig a nőknél gyakori eset, hogy érzelmi felfűtöttség, lelki összeemelegedés és az érzelmek telítettsége nélkül testük képtelen orgazmust produkálni.

Végre egy álmom

Álmát lakonikus rövidséggel jelenti be: „Csokolódtam apámmal”. Ennél többet nem tud mondani, és nem képes asszociálni álmára, azt mondja, nem jut eszébe semmi. Mikor szembesítem azzal, hogy Gábor őt éppúgy elhanyagolja, mint egykor az apa tette, és most Adél újraéli az idősebb férfi adta biztonság hiányát, a mellőzött kisgyermek élményét, akkor hosszan sír. Úgy látom, nagyon haragszik rám.

Adél választásában a tudattalan olykor zseniális útjai felismerhetőek. Itt egy jó megjelenésű fiatal nő, aki bizonyára sok férfinak feltűnt már, de ő kiválaszt egy magánál 20 évvel öregebb férfit, akivel ismételten lejátszhatja az apa-lány sérülés procedúráját. Mintha a tudattalan azt mondaná ezzel az ismétléssel: no, próbáld meg újra, lásuk, de most aztán gyere ki az apahiány zsákutcájából gyógyultan. Ha nem, akkor még sérültebb leszel, vagy kezdjük a leckét előlről.

A feleség alkoholista lett

Bár Gábor sokáig titkolja a szép bölcsészlányt és szerelmüket, a feleség mindenről tud. Ez az asszony is, mint Adél, képzetesebb és műveltebb Gábornál. Saját egzisztenciáját és munkáját feladta, amikor Gábornak kezdett jól jövedelmezni a vállalkozása. Egyébként Gábor valamikor egy vidéki város Kommunista Ifjúsági Szövetségének belső munkatársa volt, és az állami vagyonok privatizációi során pártja jelentős anyagi javakhoz juttatta, amit ő ügyesen használ a mai napig.) Az asszony némán és önsorsrontóan reagál a szerelmi háromszög helyzetére. Inni kezd, elhanyagolja magát, szinte lezüllik, öltözéke lompos. Gábor belvárosi ruhákat vásárol neki, de az asszony nem hordja azokat, testén gombásodások, herpeszek keletkeznek, orvoshoz menni nem hajlandó, és egyre többet iszik. Hosszú esztendőök néma várakozása és ömpusztító zugivás után dönt, bejelenti válási

szándékát. Nem tűr tovább, ragaszkodik ahhoz, hogy Gábor elköltözzön.

A tiltott szerelmesek összeköltöznek

Gábor Adél lakásába költözik. Az új élethelyzetben váratlan információk kerülnek napfényre a szerelmesekről. Gábor megrémül, tudatosodik benne: elveszítheti gyerekeit, velük a nagy család melengető légkörét, a pater familiaris szerepkört, amit kedvel. Amikor csak teheti, a gyerekek és az elhagyott feleség társaságát keresi.

Adélban hirtelen mintha összesűrűsödne az, amiről sok szó esett köztünk: ne legyen kiszolgáltatottja a mellékutcai szerepkörnek, ő önmagában is valaki, ne kapaszkodjon „apuciba”, vegye már tudomásul saját életkorát. Most Adél kijelenti, rájött: nem akarja feladni önállóságát, nem fog férjhez menni Gáborhoz, aki viszont egy percgig sem szeret egyedül élni.

Visszatekintve Adél magatartására, roppant érdekes e távolító reakciója és abban a tudat- és tudattalan prekogníós működése. Mintha előre érezné, hogy amennyiben Gábor életében a mellékutcából a főutca státusába lép, még a mostaninál is jobban beszorulna valami kiszolgáltatott helyzetbe. Később ez a prekogníció beigazolódik.

Megjelenik a gyűlölet

Az esztendőik alatt felhalmozódott érzelmi frusztrációk és az asszertivitásra biztatás miatt Adélban most került felszínre egy erős negatív indulati elem: a gyűlölet. Úgy is mondhatnám, most lett elég bátor, hogy ezt az érzést a mélyből fölengedje, tudatosítsa és merje kimondani. Gábort gyűlöli hevesen, és nem hajlandó egy percgig sem azon gondolkodni, hogy ő, Adél felelős-e vajon ez évek óta tartó kapcsolat minőségéért.

Ekkoriban már mindketten járnak hozzám. Az együttélés és a párterápia két erősen katalizáló tényező, akár az

egyik is, de a kettő együtt mindenképp dinamikusan tud változtatni a párkapcsolaton.

Párterápia során sok mindenre rálátok én is, ők is, ami egyéni foglalkozás során nem volt észrevehető. Például óriási közöttük a *kommunikációs rés*, ez *abban is megmutatkozik*, hogy a viták során Gábor érvei és beszédstílusa nyers, Adél szerint durva, bunkós, közönséges. Gábor ezt nem érti, Adélt kényeskedőnek tartja, árnyaltabb kifejezéseit affektációknak. Mert hát időközben eltelt két esztendő, Adél lassan megtanult befelé figyelni a saját lelki rezdüléseire, és próbálja azokat megfogalmazni. Kiderül, *gyakran adnak megtévesztő információt* egymásnak. Adél pl. hangoztatja, hogy *ő* nem érez semmit szex közben, ez az egész szex cirkusz, neki semmit sem jelent. Ugyanakkor Gábor azt mondja: Adél folyton csábítja és kelletti magát, meztelenül járkal a lakásban előtte stb. Mintha az lenne Adél célja, és tudattalan világában az is, hogy naponta kudarcba futtassa a nála húsz évvel idősebb férfit, naponta bebizonyítsa neki, hogy semmit sem ér a nagy kámaszútrai szextudománya, amire pedig a férfi eddig roppant büszke volt. A gyűlölködés másik vonala, amikor Adél azt hangoztatja, most már biztos, hogy nem megy férjhez Gáborhoz. Álmaiban gyakran lát egy férfit, akinek nincs arca. Ezt *ő* úgy értelmezi, hogy az álombeli férfi Gábor, akinek *ő* nem látja a valódi arcát. Én ezzel egyetértek, és hozzáteszem, az együttlakás során ismerik meg jobban egymást az emberek, ám azt is mondhatja az álom, hogy az arc nélküli férfi Adél animusa. Adél racionális, határozott, férfias lélekrésze, aki Adélban létezik ugyan, de eddig nem adott teret neki, mert nem ismerte föl. Ez az Adél-féle animus olyan lehet, mint Gábor. Adél tudattalanja ráismert saját animusára Gábor alakjában.

Az együttélés során az is kiderül, hogy kitört közöttük a *heves dominancia-harc*. Gábor vállalkozásába bekapcsolódik Adél, de az ügyintézkésekben lassú és ügyetlen.

Gábor leszidja, kritizálja, azt mondja „én ezt el tudtam volna intézni öt perc alatt, pedig nincs egyetemi végzettségem”. Folyton harcolnak, mintha az egyik fél a másikkal azt akarná bebizonyítani, hogy én vagyok az erősebb és a nagyszerűbb. A Top-dog és az Under-dog harca ez, kívívni a domináns fél helyzetét. Gábor nem ismeri el, hogy Adél nyelvtudása, magasabb műveltsége, nagyobb iskolázottsága jelentős dolog. Büszke ugyan mindezekre, dicsekszik úgazdag barátai előtt Adél immár küszöbönálló diplomájával. De valójában neveltségesnek tartja, hogy ezzel a sok tudással a fejben Adél milyen keveset fog keresni. Amikor Adél elmondja szakdolgozatának vázlatát, Gábor, aki szakmunkásiskolába járt, azt feleli: „ezt én is meg tudnám írni”.

Mindketten kisajátítók, korlátozzák a másik szabad mozgását, és kölcsönösen bizalmatlanok egymással. Gábor hallatlanul féltékeny. Adél minden percét számon kéri, gyanakszik, jeleneteket rendez, ellenzi kortárskapcsolatait. Adél gyűlölködik, mert Gábor sok időt tölt gyerekeivel a régi otthonában, a ruhái is ott vannak, gyakran ott étkeznek. Egyre megalázóbban reagál Gábor műveletlenségére.

Gábor igyekszik betagozódni Adél családjába, megismeri az anyát. Elmondja nekem, hogy fölkereste Adél apját, aki korántsem olyan lepusztult alkoholistá, mint amilyennek Adél beállította, és a lány szemére hányja, amiért rideg és lenéző apjával. Furcsa érzésem támad e beszámoló alatt: mintha Gábor önmaga előképét sejténé meg a megvetéssel kezelt, idősödő férfiban, Adél apjában.

Robbanás a milliók miatt és Adél Árnyéka

A feleség a válás kapcsán hatalmas összeget követel, amit a bűntudattal küzdő Gábor hajlandó megadni. Ez Adélt teljesen kiborítja. Sír, dühöng, a régebben imádott apa-figurát, Gábort, gyávának, pipogyának mondja, biztatja, menjen vissza a feleségéhez. Miután „apucit” meg-

szerezte, és kilépett a mellékutcából, mintha kinyílt volna egy ketrecajtó, kilépett Adél Árnýéka, akár egy fekete párduc, hogy hasonlatokkal is éljek, és ez az Árnýék ropant anyagias, kegyetlen, ráadásul igazságosztónak képzei magát. Meg akarja szabni, hogy Gábor vagyonából ki mennyit kapjon, mi legyen a gyerekekkel, folyton ismétli, hogy a feleségnek, „annak a részeges csajnak” mihez nincs joga.

Az Árnýék, Sötét Oldalunk, tudattalanunk peremén, nem mindig és nem egyértelműen rossz, hiszen sok erőt, energiát, eredetiséget, merészséget képes felszínre hozni a mélyből, amikkel lehet szépen is, csúnyán is gazdálkodni. Ahogyan Adél Árnýéka is elsöpörte azt a tehetetlen, kiszolgáltatott kis nyuszit, aki volt, és ezzel jó szolgálatot tett. Ám ez a felszabadult pszichikus energia valamiképp a bosszú, a puszta gazdagodási vágy és a gyerekek útból elsöprésének eszköze lett.

Dúl a harc a milliókért, a félig kész, úszómedencés házáért és a lakásért. Miközben sértegetik egymást. Azt javaslom, költözzön Gábor albérletbe, amíg válása és vagyonának felosztása el nem rendeződik, találkozzanak, de fogadják meg, hogy nem minősítik egymást. Térbeli és lélektani távolságtartással előbb ki-ki döntse el, mit akar a másiktól.

Gábor dühös rám, azt mondja, képtelen követni „szövegeimet”, nevezetesen azt, hogy egy ideig ne minősítsék egymást... ezt nem képes felfogni. Gyanítom, inkább azért haragszik rám, amiért az elköltözését javasoltam, s az elköltözést most Adél is helyesli. Gábor ekkor elsírja magát, és kijelenti, nem jön ide többet.

Csak hónapok múltán fogadják meg ezt a tanácsot, amikor már valóban elmérgesedtek mindennapjaik. Négy hónapig nem látom őket, akkor ismét jelentkeznek. A kapcsolat még dúltabb, még áldatlanabb: sőt a helyzet súlyosbodott, mert a feleség tiltja a gyermekeit Adéltól. A gyerme-

kek szolidárisak anyjukkal, elkerülik apjuk új házát, ahová Gábor Adéllal együtt beköltözött.

Párterápiának nem látom értelmét, mert csak ismétlődne az egymásnak tett szemrehányás-sorozat. Azt javasolom, Gábor most kezdjen bele egyedül terápiába. Dolgozzuk fel kapcsolati kudarcait, hiszen a házassága és Adélhoz fűződő is viszonya fájdalmasan sikertelen. Még át kell beszélni, miért történt ez így. Mit lehetne tanulni e kettős kudarcból?

Összefoglalás

Adél

Egy fiatal nő korábbi, gyermekkori és kamaszkori érzelmi világa sivár, üres, ő maga e téren éretlen, kidolgozatlan. Értelmiségi pályára készülő egyetemista. Teljes érzelmi kiszolgáltatottságba kerül egy nála 20 évvel idősebb, gazdag, nála jóval műveletlenebb, családos emberrel. A férfi erős emocionális és indulati világa, felfokozott szexualitása és dinamikus életvitele Adélt szinte elragadja, és évekig reménytelenül melléktuca szerepre készíti. A reménytelenség miatt a nőt az öngyilkosság gondolata foglalkoztatja, amikor pszichológushoz jön.

Adél súlyos érzelmi állapota mögött az *apahiány-komplexus feltételezhető*. A komplexus a tudattalanban lévő, nagy energiataralommal bíró, érzelmileg telített képzetcsoporthoz tartozik, amelyet a meg nem oldott vagy megoldhatatlan konfliktus okozott. Az eredeti élményanyagot az egyén kizárja a tudatából, elfojtja, ezáltal a pszichén belül megakad az egészséges energiaáramlás. A kislány Adélt az apa elhanyagolta, csalódását állandósította, apa-biztonságot nem adott. Ez a kapcsolati hiány Adél érzelmi érési-fejlődési folyamatában valószínűleg elakadást okozott.

Minden komplexusnak lehet pozitív és negatív szerepe, pozitív lehet akkor, ha beindíthatja a pangó pszichés energiákat és szimptomáival kikényszerítheti a tudatból

az attitűd váltását. Ilyen értelemben mondja Jung, hogy az ember legjobb barátja saját neurózisa, mert figyelmezteti túlzásaira és egyoldalúságaira.

Adél esetében Gábor feleleveníti a lány tudattalanjában zárványként létező apa-hiányt. A lány így korrigáló és, érzelmeket pótló élményt élhet át a tudattalan szintjén. Pszichológiai beszélgetéseink során ennek tudatosítása részben megtörténhetett.

Amikor összekerülnek közös fedél alá, Adél a mellékutca állapotból kilép, ám megindulnak az ütközések. Egyre jobban rombolja a kapcsolatot a kettőjük közötti kommunikációs rés, a műveltségbeli különbség, illetve ennek felhánytorgatása, a dominanciaharcok, Adél időközben megerősödött asszertivitásának negatív megnyilvánulásai és mindkettőjük kisajátító természete. Végül kapcsolatuk felrobban.

Sikeres volt ez a pszichológiai munka? Abban igen, hogy Adél kijött az áldatlan, infantilis tehetetlenség helyzetéből és – ami nagyon fontos – elindult az autonómia útján. De ezenközben személyiségének olyan oldalai emelkedtek ki – a nyers anyagiasság, a kíméletlenség a férfi gyermekeinek érdekeivel szemben, a volt család tiszteletének teljes hiánya stb. –, hogy joggal feltehetjük a kérdést: mekkora bátorság kell ahhoz, hogy a pszichológus merjen beavatkozni a másik életébe? És: milyen mély lelkiismereti önvizsgálatot kell állandóan végezni, hogy a pszichológus a „sikerült–nem sikerült” kérdést önmagával és szupervizorával megvitassa?

Gábor (43)

Kerek fejű, vállas, erős, mosolygós.

Édesanyja tanulatlan falusi asszony, mélyen vallásos. Szigorúan neveli gyerekeit, ha rossz a tanulmányi eredményük, akkor keményen veri őket, fakanállal. Öt gyermeket szül, kettő meghal, hármát felnevel.

Édesapja iszákos félanalfabéta. Családjával brutális zsarnok. Nemi késztetése túlzóan sürgető, szeméremszabályai halványak. Gyerekei gyűlölik. Az apa gyakran akar közösülni az anyával, ha az tiltakozik, akkor az apa megveri, vagy a gyerekek előtt onanizál. Olykor ellopkodja otthonról a pénzt, ha ezért szólnak, ismét verekszik. Az anya akkor szánja rá magát a válásra, mikor kórházi ápolásra szorul, és távollétében az apa megkörnyékezi saját lányát. Gábor és öccse ekkor éjjelente felváltva őrködnek, nehogy az apa megerőszkolja lánytestvérüket. Gábor 17 éves, amikor a szülők elválnak, ennek mindhárom gyerek örül. Elköltöznak az apától, az anya munkát vállal. Nagy szegénységben élnek.

Gábor kisiskolás korának szerelmeire és a későbbiekre név szerint emlékszik, ellágyultan jellemzi őket. Tizenhét évesen beleszeret egy angol lányba, a szerelem plátói, ő nagy lendülettel tanulja az angolt, de pénz hiányában a tanulás és a szerelem megszakad. Testépítőklubba jár, az edzője megkérdezi, mennyit szokott „reiszolni”, ő nem érti a kérdést. Az edző megmagyarázza, mire Gábor azt feleli: egyáltalán nem szokott önkielégítést végezni, az edző csodálkozik. A fiatal Gábor „alvó szex” élete talán ellenazonosulásként értelmezhető, tudattalanul is elhatárolódik, és így fordul szembe az utált szülővel. Ez időben – noha már nem laknak vele – Gábor még retteg az apától, éjjelente gyakran felriad ordítózására.

Beszélgetésünk idején Gábor 43 éves, már nem fél, és teljesen megbocsátó apjával. Mindkét szülőt nagylelkűen és bőkezűen támogatja. Humorosnak tartja, hogy az idős apa még mindig erősen „hajtja a nőket”. Az az elnéző mosoly, amivel Gábor az apa satyriasisát szemléli, sőt apját ezért „jó fej”-nek titulálja, talán arra utal, hogy az apai mintázatot tudattalanjában már elrendezte. Bizonyos mértékig azonosult vele, önmagát is roppant „jó fej”-nek tartja, elsősorban a sűrűn váltogatott jobbnál jobb nők miatt.

Feleségét

Erzsébetnek nevezem, sajnos nem sikerült találkoznom vele, csak Gábor szavaiból ismerem.

Amikor a fiatal Gábor megnősül, még pénztelen ember, anyjával és testvéreivel lakik. Erzsébet nemcsak műveltebb és tanultabb nála, hanem tapasztaltabb is, hiszen tíz évvel idősebb. Jól keres, szakmája és lakása van. Gábor beleszeret, örül, hogy feleségül veheti és hozzá költözhet. Erzsébet mellett színvonalasabb életet élhet. Két gyermekük születik.

A privatizációs vagyoneosztás során Gábor tőkéhez jut, céget alapít, egyre sikeresebb. Hamarosan nem engedni dolgozni feleségét. Erzsébet feladja szakmáját, leszokik az önálló, szuverén életvezetésről. Saját világa és valószínűleg személyisége sem épül tovább. Talán ekkor kezdődik életének beszűkülése, amely lassan az alkohol felé fordítja. A háttérben feltételezhető a bezártságból adódó gyesneurózis. Gábor a pénzen keresztül sokáig függőségben tartja.

A szülői mintázat anyai vonala

Gábor anyja az apánál lelkileg csiszoltabb, és a szellemi-tanulmányi dolgokat fontosnak tartja. Gábor feleségválasztására ez jellemző lesz. Erzsébet, ahogy már említettem, képzetesebb, tanultabb nála.

Másképp is megjelenik az anyai mintázat ereje a fontos nőkhöz (Erzsébethez és Adélhoz) fűződő viszonyában. Tudattalanul épp azt a magatartást hívja elő a nőkből, melyet anyjánál látott gyermekkorában. 1) A férfi felfokozott szexkésztetéseit sem a felesége, sem a szerelme nem méltányolja, ahogyan anyja sem az apa testi közeledését. E téren mindkét nő inkább hárít. Adél, ahogyan kapcsolatuk üresedik, egyre elszántabban jelentékteleníti a szexualitást; Erzsébet másképp áll ellent, egészségügyi problémái lesznek, de ezekkel nem hajlandó bőrgyógyászhoz és nő-

gyógyászhoz menni. Később, amikor válni akar, beszámol férjének idegen férfiakra, akikkel állítólag neki is voltak szexuális kilengései, miközben gúnyolódó megjegyzéseket tesz visszamenőleg Gáborra. Logikus bosszú ez, épp azon a ponton támadni a másikat, amire az a legbüszkébb, és ami miatt a nők megalázva érezték magukat. 2) Mindkét nő, ahogyan az anyja tette, komiszul „kiosztja” Gábort, nem fakanállal, hanem szavakkal bírálják prolis magatartásáért, „bunkó-”nak titulálják műveltségbeli hiányaiért, mintha kicsinyíteni és letaposni szeretnék. Anyagi téren Gábor éppoly nagylelkű velük, mint édesanyjával.

Miért tűri el,

hogyan a számára fontos nők lábtörlőként bánjanak vele – kérdezem –, miközben anyagiakat tekintve jórészt belőle élnek. Adélnak BMW-t vásárol, pedig a lány már félig-meddig kiadta az útját. Igaz, nem íratja Adél nevére a kocsit, és a fizetési részleteket Gábor állja. A válóper folyik, a feleség hatalmas összegeket követel, Gábor készségesen fizetne, ügyvédje is rászól, ne adjon annyit pénzt az asszonynak. Gábor nevet méltatlankodásomon, azt mondja, ha az asszonyok „csépelik”, az neki nem fáj és nem okoz gondot. Pedig okozhatna – mondom –, mert ősidóktól fogva a férfi szab törvényt a háza népének, és azt be kell tartani, máskülönben szétzüllik a nemzetség. És az emberi méltóság tisztelete olyan, mint a törvény. A hála a családfenntartónak kijár, ez is olyan, mint a törvény. Ő pedig sem hálát, sem megbecsülést nem kap! A nőkből az alacsony színvonalú viselkedést hívja elő azzal, hogy tűr. Felelőssé tehető a szeretett nő bizonyos színvonalbeli lecsúszásáért, noha épp azért szeretett beléjük, mert műveltebbek, csiszoltabbak, tanultabbak nála. Vállrángatás. Értetlenkedés. Ellenáll. Kimutatja: nem érdekli ez a téma, fölényesen legyint, unatkozik. A gyerekeit kezdem emlegetni, akik talán már megszokták, hogy kapnak, kapnak,

kapnak, viszonzni nem szükséges, hiszen „apa balek” és „bugris”, „apa tetű”, és úgy kell vele bánni, ahogyan anyjuk teszi. Ezen megütődik. Látom, hogy utálni kezd.

Leásva a tűrés okaihoz, felkínálok neki többféle magyarázatot, válasszon, melyiket találja önmagára jellemzőnek.

1) Lelke mélyén nem tartja értéknek *saját emberi méltóságát*. Talán mert gyerekkorában apja is, anyja is súlyosan és gyakran megalázta, megtiporta. Ekkor elmondja, apjára néha olyan dühroham jött, hogy földre rugdosta gyerekeit, a földön kellett kúszni-csúszni az apa lábai előtt. Gábor kínjában bepisilt, halálfélelmei voltak, úgy gondolta, apja elpusztítja, ha nem engedelmeskedik. Ahogyan beszél, szeme teleszalad könnyel. Hosszú hallgatás után mondom, rendben van, gyerekként nem tudtunk szembeszállni a brutalitással, de ma már erős felnőttek vagyunk, itt az ideje, hogy túllépjunk a múlton. Van mód védekezni, vigyázni saját méltóságunkra.

2) Túlzó tűrése fakadhat *lelkifurdalásból*, hiszen mindkét nő monogám kapcsolatot szeretne, ezt többször kifejezték, Adél az öngyilkosság szélére sodródott emiatt. És ő feleségének 15 éve, Adélnak négy esztendeje nem monogám partnere. Indulatosan szembeszáll, letorkol, nem ismerem e téren a férfiakat, mondja, a hűtlenség jót tesz a házasságnak, a férfi olyankor sokkal kedvesebb otthon, és nagylelkűbb, vesz drága ajándékokat. Igenis! Higgyem el, hogy a felesége vele boldogan élt, sosem tudott a félrelépésekről, csak Adélról. Azt felelem szárazon, elhinném, amit mond, ha a házassága sikerült volna. De nem ez történt, és amúgy is a boldog feleségekből ritkán válik alkoholistá, még ritkábban rúgják ki dúsgazdag férjüket, gyerekeik édesapját.

Nagyon dühös rám, fájdalmas keresés ez, és lesz még nehezebb. Természetesen nem egyszerre zúdul Gábor fejére minden, ahogyan itt sűrítve leírom.

3) A túlzó túrés oka lehet a *kisebbrendűségi érzés*. A magabiztosnak mutakozó felnőtt Gáborban máig él a szegény sorsú, klottgatyás, külvárosi kisfiú. Ma is „meghatódik”, amiért a nívósabb körből származó nők vele kapcsolatot teremtenek, és ezt kissé kényszeresen kompenzálja. Csak-hogy vegye már észre: túlfizet, pénzzel is és türelemmel is.

– Nem igaz! Egyszerűen szeretek adni, boldog vagyok, ha segíthetek. És nem várok viszonzást ezért! – mondja diadalmasan. Az az érzésem, most erkölcsi diadalra számít, „lepipál” ezzel a magasabb rendű „szeretek adni” szöveggel. Meg kellene tüzetesen vizsgálni – mondom – hogy az önzetlennek látszó szeretet mikor lehet nagyon is önző. Mert az önző bármi ajándékra hajlandó, hogy foglyát megtartsa. Csecsebecséket vásárol neki, cserébe elveszi a szabadságát, a személyes függetlenségét. Dédelgethetünk valakit alattvalóként, mert rettegünk, hogy elmenekül tőlünk.

– Csecsebecse? Egy BMW csecsebecse? – mordul.

– Nem lehet mértéktelenül elnéző a szeretet. Maga bizony túl engedékeny, mondhatni balek, és magát zsarolják.

Legyint, fütyül rám, az van az arcára írva, ez csak amolyan szövegelés és szócséplés.

Mégis meggondolkoztatja ez a beszélgetés, mert a következő alkalomkor ömlik belőle a szó, olyan példákat sorol jelen életéből, amelyek a zsarolhatóságát mutatják. „Zsarolóinak” négy köre van: a gyerekei, Adél, Erzsébet és üzleti vállalatában az alkalmazottai.

– Én meg tűröm a követelésüket meg a pocskék viselkedésüket, mert *mindig marhára jó fiú akarnék lenni* mindenkinél!

JÓ FIÚ LESZEK! – ezt kellett kiabálniuk a földön kúszva, mikor az apa rugdosta őket, amikor Gábor félelmében bepisilt. Végigbeszéljük, melyik körben miért akar jó fiú lenni, és mi lenne, ha nem lenne az adott körben jó fiú, mi ebből a „nyereség” és mi a „veszteség”. Legközelebbi talál-

kozásunkra feladatot kap, azt kell meggondolnia: 1) kik azok a személyek, a rokonok, barátok, szerelmek és munkatársak közül, akik többször visszaéltek már segítőkészségével, 2) kik azok, akik őt kizárólag önmagáért szeretik, 3) kik azok, akik őt előreviszik szellemi, lelki, anyagi téren, és sosem „húzzák le”. Ezeknek a kérdéseknek a megbeszélésére, amit pedig fontosnak tartottam volna, nem kerül sor, mert a heves szenvedések időszaka következik, ami ebben az esetben nem kedvez a lassú, csendes megbeszéléseknek.

Sötét időszak

Talán túl hevesen kavartam fel Gábor gyerekkori megaláztatásait, és hűvösebben reagáltam ezekre, mint kellett volna. Ezekhez adódik Adél egyre gyorsabb távolléte. Tény, hogy Gábor lelkileg kissé felpuhul, ahogyan ökölvívónyelven mondják, „megroggyan”. Már nem laknak Adéllal együtt a szép, új házban, a gyerekek minősíthetetlenül viselkedtek Adéllal, az meg visszaköltözött saját lakásába. A BMW-t elvitte és vígan használja. A diplomáját megszerezte, remek állása van az egyik kereskedelmi televíziónál, munkatársai dinamikus, szabad, fiatal fiúk. Gábor féltékeny, pánikba esik, könyörög, Adél vátrakoztatja és a randevúik időpontját „lebegteti”. Szerepcere történt. Gábor ijedten szaladgál Adél anyjához, az asszony nem vigasztalja. Gyerekeinek könyörög, telefonáljanak Adélnak, kérjék meg, jöjjön vissza, ha még szereti az apjukat, és ők sosem lesznek rosszak. A gyerekek engedelmesek, de Adél halogat.

– Már telefonszeretkezésre sem hajlandó velem – mondja Gábor panaszosan. Mint megtudom: mostanában kikönyörögte, legalább a telefonba mondjon neki Adél „izgalmas szövegeket”, miközben Gábor onanizál.

Arra kér, beszéljem rá Adélt, térjen hozzá vissza, őt pedig biztassam, hogy ez a szerelem még lehet olyan szép, amilyen volt. Megemlítem, ez a „szép szerelem” Adélt az

öngyilkosság szélére sodorta. Emlékeztetem arra a régi jelenetre, amikor Gábor a családjával a tengerhez indult, már benn ültek mind a Mercedesben, a kocsit lassan kigördült, Adél meg zokogva rohant az autó után... (Ebben az időben Erzsébet még nem tudott kapcsolatukról, Adél német nyelvet tanítani járt hozzájuk, és megkérték, hogy távollétükben vigyázzon otthonukra.)

– Csakhogy ez a mostani Adél – mondom Gábornak – nem a régi, csacsi kislány, akivel bármit meg lehetett csinálni.

Ekkoriban különös szöveget találok telefonom üzenet-rögzítőjén. Suttogó férfihang obszcén mondatokat mond, izgatottan, dühösen, gyűlölködve beszél. A hang lefojtott és hisztérikus. Nevemet belekeveri a szövegbe, tehát nem lehet mellékapcsolás, nekem szánták a pornográf mondatot. Az ezt követő foglalkozásunkon Gábor nem jelenik meg, maga helyett Adélt küldi azzal az üzenettel, hogy rajta úgysem lehet segíteni. Egyiküknek sem említem meg az obszcén telefonüzenetet.

Adél nyugodt, lelkesen beszél munkájáról, büszke a feladataira. Felnőtt ember lett. Gábor már a terhére van, a férfi mindig leskelődik utána, hol a munkahelye, hol a lakása előtt figyeli. Megpendítem, elképzelhető-e valaha is ennek a kapcsolatnak az újjáéledése. Azt mondja, szánja Gábort, ha valami miatt visszatérne hozzá, az csak a szánalom lenne. Súlytalanul megemlíti, van valaki a munkahelyén, aki nagyon tetszik neki.

Még ezen az estén Gábor izgatottan telefonál, erőszakosan faggat, mindent tudni akar Adélról. Nem mondok neki semmit.

Anima-elárasztottság

A férfiak tudattalanjában rejtőzve él a „női” elem: az *anima*. A férfitestben kisebbségben lévő női gének pszichés képviselője.

A élet és a lélek lehelete, örökletes imágó. Származása a nőről szerzett összes múltbeli tapasztalás, a nőről alkotott faji képletek összessége. Az anima kivételül arra a nőre, akit a férfi megszeret, szívszorítóan megjelenik benne. Ám ha a férfit az anima elárasztja, megszállja, akkor veszélyes sodrás keletkezik, a férfi úgy érzi, nincs saját élete, és ha a nő elhagyja, az maga a megsemmisülés. Mintha az anima kiszívna ilyenkor minden erőt, és ha valami kiegyenlítődség, józan szabályozás nem történik, akkor az anima-elárasztottság nemcsak feldúlja, hanem tönkre is teheti a férfit.

Gábor hangja elcsuklik, teste remeg, fuldoklik. Adélnek igenis vissza kell térnie hozzá, ezt ismétli eszelősen. De ha visszatér, nem folytathatja azt az életmódot, amit mostanában kialakított magának, Gábor ezt fenyegetően, dühödten mondja. Adél ugyanis késő délutánig dolgozik, utána fiatal kollégáival sörözni és vacsorázni megy. Gábort nem hívja. Adél munkahelyén hamarosan bál lesz, a lány megtiltotta Gábornak, hogy elkísérje. A férfi ennek ellenére kifizeti a méregdrága báli ruhát a belvárosban, amit Adél választ magának.

– Gyönyörű benne! – lelkesedik Gábor, miközben reménykedik, hátha mégis elkísérheti a kislányt a bálba. Mint amikor a kamaszok megtiltják a szülőknek, hogy bulikba kísérjék vagy érte menjenek – ugyanakkor várják a szülők gondoskodását és ajándékait. Szigorúbban is minősíthetünk: ez a bálruha-vásár tulajdonképp Adél testi szolgáltatásának megfizetése, mert a lány néha még megjelenik Gábor szép, új házában, ilyenkor szexuális kapcsolatuk is van.

Foglalkozásainkon Gábor figyelme beszűkül, alig lehet vele beszélni, az anima-elárasztottság értelmi színvonalát lerontja, észlelésének tárgyilagosságát akadályozza. Azt akarja, éltessem benne a reményt, ezt nem teszem, és érzem: egyre jobban gyűlöl. Szupervizorom, dr. S. F. ta-

nácsa szerint most intenzívebben kell vele dolgozni, sűrítsem találkozásainkat, mondja, és szólítsam fel Gábort, hogy terápiás céllal mondjon, kiabáljon rám rosszakat, minél nagyobb gorombaságokat, ha ezt megteszi, akkor dicsérjem érte. Megfogadom dr. S. F. tanácsát, többször is felszólítom erre, hiába, ez instrukciótól Gábor majdnem elsírja magát, és képtelen gorombaságokat vágni a szemembe. Kérem, álmait írja fel és hozza el. Még egy feladata van – ami szinte várakozáson felül jótékony hatású lesz –, mindennap kétszer félórát egyedül kell töltenie, ez idő alatt gondolatban újra át kell élnie azokat a kellemes, szép élményeket, amiket ettől a kapcsolattól kapott, és *ezeket le kell írnia*. Ha már mindent végiggondolt és leírt, akkor kezdje az egészet előlről.

Végre Adél tisztán kimondja, nem akarja már Gábort, szakítanak, sírnak, de még nem gyűlölködnek. Ez majd később következik.

– Elengedtem, – mondja Gábor elég nyugodtan –, a BMW-t még nála hagytam.

Mikor megtörténik az elbocsátás, a végső szeretkezés alkalmával Adélnak orgazmusa lett. Sajátos és logikus reakció, már nincs szükség a tudattalan bosszúra.

Nyolc hónap szenvedés

Gábor hozza álmait, csupa anima-figura, de mintha az álmodó nem kedvelné őket. A kétszer félórás elvonulást és gondolkodást megteszi, diktafonba mondja az élményeket. Elhozott egy magnótekercset, érthetően, értelmesen, jól beszél.

Az erős, nagy szenvedés alatt alvászavarai vannak, gyomra fáj, legalább tíz kilót fogy, néha elsírja magát, rettentően izzad, nappal is, éjjel annyira, hogy ágyneműt és pizsamát kell cserélnie, mintha a tudattalan test és zsigerek így szeretnék eltávolítani a keserűséget, a csalódottság és kudarc mérgeit. A tapadás és leválás küzdelmében nem

bírja nem látni Adélt. Az utcán les rá, de Adél és új szerelme észreveszik. A lány lakása közelében a földön rendszerint ott üldögél egy koldus. Gábor behívja a Mercedesbe, elviszi néhány sarokkal távolabb, magára veszi annak gönceit, előre fizet ötezer forintot és a koldus helyét elfoglalva figyeli Adél kapuját. A diktafonba órákon át mondja a múlt jó élményeit, ír is, sokszor éjszakákon át.

Karácsony táján, a téli napforduló idején Gábor arról számol be, hogy két hét alatt tíz nővel szeretkezett. Volt közöttük gyönyörű luxusprostituált, előre kifizetve küldte ajándéku Gábor egyik üzletfele. Volt „fehérmájú” dzsúdós-lány, aztán üzletének alkalmazottai, válófélben lévő felesége, és régebbi nőismerősök. Alkalmazottai közül két fiatal lány születésnapján állít be, ajándéku hozzák testüket a főnöknek. Ez a „bajnokság” megnyugtatja, eltereli figyelmét Adélról, azt mondja, már nem tudja elképzelni vele a kapcsolatot. Korántsem a tíz nő miatt, hanem mert koldusi támaszpontjáról többször látta, amint Adél és barátja fölmennek a lakásba, nyilván már testi kapcsolatuk van.

De a teljes kiábrándulás és szakítás a szép bölcsész-lánnyal akkor történik, amikor Gábor – kilépni akarván a balekságból és a kizsákmányolhatóságból – visszakéri a BMW-t. Adél minősíthetetlen stílusban követelődzik, száz ezreket kér, mert a ház építésekor segített a burkolóanyagok és egyéb kiválasztásánál. Fenyegetőzik, hogy az adóhatóságoknál feljeleníti a férfit, az pedig kilátásba helyezi, hogy Adél meztelen fotóit sokszorosítja, és szétküldi a városban. Még néhány ilyen veszekedés után a fájdalmas kiábrándulás megtörténik. Közben Gábor válópere befejeződik, az utolsó tárgyaláson a bíró előtt Gábor megköszöni feleségének, hogy férje lehetett, Erzsébet sír.

Az a gyönyörű konstruktivitás!

Imponál, ahogyan Gábor a „megroggyanás” után be-leerősít, feltámad, újít, akár a tehetséges ökölvívó. Nem-

csak egyszerűen túljut a holtponton – ez az a rémisztő szakasz a versenyek közben, mikor úgy érzi az ember, most meghal, nincs tovább, elfogyott minden szikrányi ereje, alig lát, alig hall, se levegője, se semmi, csak a kín, csak a kín, miközben tovább teszi a dolgát, és egyszer csak valahonnan a mélyből a tartalék energiák felszabadulnak, test és lélek új erőre kap – Gábor ezt az energiát pompás célok kitűzésére fordítja. Többféle elhatározásáról beszél. Úgy dönt, gyermekeit magas értelmiségi életre fogja felkészíteni. Ennek érdekében máris nekifog berendezni új házának alsó szintjén egy hatalmas, faburkolatos könyvtárat, amilyeneket amerikai filmekben látott milliomosok házaiban. Tőlem gyakorlatiasan és azonnal értékes könyvek címlistáit kéri, és folyóiratok címeit, amiket a nagyon művelt emberek olvasnak. Ezeket most megrendeli, hogy gyerekeinek keze ügyében legyenek. Könyvtáros szakemberhez irányítom, és lelkesedem ötletéért.

Másik elhatározása: a sok tekergés után végre komoly nővel komoly kapcsolat kialakítása. A szex most nem hiányzik olyan nagyon, mondja, és megkísérli kivárni egy szép szerelem kialakulását valakivel. Az a kérése: mondjam el röviden, pontokba szedve, mit kellene neki csinálnia, hogy igazán jó és harmonikus legyen majdani szerelmi kapcsolata.

Közel egy esztendeje figyelem, hallgatom beszámolóit a két fontos nőről és hármuk kapcsolati kudarcáról. Úgy látom, hogy ez a szexuális atléta *voltaképp nem ért a nőkhöz*. 1) Nem észleli a másik hőfok-igényét, csakis az önmagáét, huzamosan és követelődzve rájuk erőlteti a maga dinamikus, erőteljes, magas hőfokát. Ezzel a partnereket idővel kimeríti, túlterheli és idegesíti, amit Gábor nem ért, hiszen ő csak „jót akar”. Saját fizikai teljesítményeinek bővületében él, alkalmi, futó partnerei bizonyára ezért dicséretik, így megerősítik benne az önmagáról kialakított „jó férfi az ágyban” képet. A számára fontos nőket is (fizikai,

szexuális és pénzbeli) teljesítményeivel akarja elbűvölni, ettől lesz vesztes, mert nem észleli, hogy azok elsősorban nem ezeket várják tőle. Nagyon megüti, amikor egyszer azt mondom neki, Erzsébet alkoholizálását azzal magyarázom, hogy Gábor mellett több mint tíz éven át *lelkileg éhezett*. 2) Valójában Gábor nem is a nőt szereti, hanem saját teljesítményét, amit megmutathat nekik, mint a gyerek az anyának, az elsődleges anima-figurának, és még ennél is inkább szereti a *saját hatalmát fölöttük*. A hatalom fontos számára, ennek megszerzésére sok energiát fordít, és ez munkájában sikeressé teszi. Ám a tartósan intim kapcsolataiban nem. A tudattalan hatalmi és dominanciaharcok itt kudarcot hoznak. Feleségével nem párhuzamosan fejlődnek, Gábor karriert csinál, Erzsébet lemarad – furcsán élhette meg férje felfutását, aki nála képzetlenebb és műveletlenebb. A feleség élete Gábor mellett ellaposodik – nem lévén saját igénye, saját elképzelése, saját terve. Mindezt az ürességet talán tudattanul a férjén „veri le”, őt okolhatja.

Arra a kérdésemre: vajon származik-e valami jó abból, hogy az Adél-kapcsolatnak vége, Gábor azt válaszolja, igen! Mégpedig vállalatának önállósága. Adél ugyanis saját tőkével be akart szállni Gábor üzletébe. Ez a kijelentés mintha arra utalna, hogy a számára fontos nőekkel nem veszi szívesen a paritásos viszonyt az üzleti életben sem. A komisz kritikájukat, szidalmaikat eltűri, de a hozzá közeli nők sorsát *ő, a férfi akarja meghatározni*. Erzsébet esetében így történt.

Sok mindent tapasztaltam Gábor kudarcában és megújulási lehetőségeiben, de a „miképp kell egy komoly nővel komoly és harmonikus kapcsolatra szert tenni” vonalán nem igazán tudunk azonos sínre kerülni. Mást vár, mint amit én mondani tudok: a kölcsönös, mély bizalom, a kölcsönös támaszkodás, az egymás átláthatósága, mindezekhez a testi monogámia fontossága – mindezeket jelentéktelen-

nek hiszi, mintha tudattalanul is tiltakozna, és úgy tartja: „... azért egy kis hűtlenség csak jót tehet a házasságnak!” Bárhonnan közelítünk e témához, mindegyre lesiklunk róla, átsiklunk más tartalmakra. A tudattalan jellegzetes mozgása ez az ágas-bogas-kanyarulatós-labirintusos-átsiklásos közelítés (az analízis gondolkodásmódja ilyen, mint az alkotómunkáé is), mintha egy szigetet úsznánk körbe-körbe, a körök szűkülnek, és jó esetben elérjük a szigetet. Gáborral folytatott munkánkban nem érjük el, hanem egy másik szigetet megközelítését kezdjük preferálni: az érvényesülés és viselkedés területét.

A harmadik elhatározása: le akar szokni arról, hogy mindenkinél „jó fiú” legyen, olykor jó szándékú balek. Észrevette, mennyi fölös energiát emészt fel ez az önkéntelen törekvése, törleszkedése. Ő pedig az energiáit üzleti érvényesülése érdekében koncentrálni szeretné. Új üzletrészt alakít ki, új gépet vásárol. Tele van feladatokkal, és bár sportolás közben elcsúszik, lábát töri, járógépsszel biceg felhalmozott teendői után – és igyekszik nem gondolni Adélra. De rendszerint vele álmodik, álmában a lány kedves, védelmet kér tőle egy másik, durva férfi miatt. Gábor biztatja, meg fogja védeni. Értelmezésem szerint a három álombeli figura Gábor három lélekrésze: Adél arcát viseli Gábor animája, akire vigyázni kell, az álombeli Gábor az animusa, ő maga, az a durva férfi pedig akitől védeni kellene az animát, az Gábor árnyéka, személyiségének tudattalan sötét fele. Megbeszéljük, hogy a lábtöréseknek nemcsak oka van – sport közben egy rossz mozdulat –, hanem tudattalan célunk is lehet vele, mi több, ha jól figyelünk, még kedvező hozamát is észrevehetjük. Az álmok egyensúlyt mutatnak, a személyiség részei egymás iránti gyengédségére utalnak, a férfi-rész az erős, védelmet adó, a női rész a gyengédséget és védelmet váró – a sötét, durva résszel szemben.

Témáink a továbbiakban átsiklottak asszertivitás gyakorlatokra.

Összefoglalás

Gábor

Hátrányos helyzetben, műveletlen környezetben nevelkedik, apja alkoholizál, családját brutalizálja, szeméremérzéke gyenge, erős nemiséggel él. Anya szigorú, szidja és bántalmazza, de támaszadó. Gábor erőteljes fiatal szakmunkás lesz, feleségül veszi a nála műveltebb, képzetesebb és tíz évvel idősebb Erzsébetet. Majd a Kommunista Ifjúsági Szövetség munkatársa lesz, az állami vagyonprivatizálás során tőkéhez jut, amit sok munkával igen sikeresen használ.

Amikor Adéllal találkozik, már gazdag, sikeres vállalkozó, házassága kiüresedett, felesége alkoholizál. Két gyermekük van, hozzájuk jár Adél nyelvtanárként. Erzsébet kezdetben nem tud vagy nem vesz tudomást Adél és Gábor szerelméről. Később Adél megszakítja ezt a munkát.

Gábor éveken keresztül mellékutcának tekinti a szerelmi kapcsolatot, kifelé nem vállalja Adélt és az ekkor még naiv, lelkileg tehetetlen lány siránkozását, sőt az öngyilkosság szélére sodródását nem veszi komolyan. A maga részéről ezt a szerelmi háromszöget rendjén valónak tartja, életét így teljesnek és kellemesnek érzi. Igaz, a szeretett nők érzelmi kielégítetlenségben szenvednek, frusztráltságukat Gáborra öntik. Gábor derűsen tűri a számára két fontos nő bánatását, lekezelését, szidalmazását. Valószínűleg a gyerekkori túrés, nyers bánásmód és az anyai szidalmazások megszakása mellett Gábor jó pszichikai önvédő késztetéseinek hatása ez. Nem észleli a szeretett nők bánásmódjának nívtatlanságát, sem saját maga megalázottságát. Hárító viselkedése mögött lehet kisebbségi érzés és büntudat is, hiszen mindkét nőhöz éveken keresztül hűtlen, olykor hazudozó.

A terápiát azzal a céllal kezdjük, hogy Gábor tisztábban lássa, értse: miért mennek tönkre kapcsolatai a számára fontos nőkkel. Az ő bevallott célja emellett az is, hogy rendbe hozzuk kapcsolatát Adéllal, hiszen ekkor már a lány kifelé húzódik a kapcsolatból.

Gábor a terápia során kénytelen igen sokszor szembenézni a történetek sötét „hozamaival”: felesége alkoholista lett, a gyerekek tanácstalanok és szenvednek, Adél egyre távolodik tőle. Az apai brutalitásnak, a gyerekkor folyamatos, mély megalázottságának felelevenítése, újbóli átélése mintha átütne védekezésének – olykor cinikus – páncélját. Ehhez járul Adél elhidegülése és a lány új életformája a fiatal kortársak között, sikeresnek ígérkező szakmájában. Ezek Gábort „megroggyantják”. A leválás során erősen szenved. Fizikailag is. Többféle szomatikus tünetet produkál, és lábát törí. Mentálisan átmenetileg beszűkül, regressziós tüneteket mutat, gyakran sír. Az anima-elárasztottság sodrába kerül. Szimbolikus képe akkori keserves állapotának: amint ott ül a földön, a járdán, az utcai koldustól kölcsönzött göncökben, fiatal, volt szeretőjének ablakával szemben és leselkedik.

Az anima-elárasztottságból az első kiemelkedést az írás segíti elő, de ami igazán kiemeli a tisztító sodrásból, az *saját konstruktív természete* és több területen felébredő ambíciói: saját gyermekeinek igényes nevelése, a régebbieknél színvonalasabb férfi–nő kapcsolat keresése, üzleti lehetőségeinek bővítése, önnevelésének, asszertivitásának fejlesztése.

Gábor fejlődéstörténete arra a hopi indián teremtésmítoszra emlékeztet, mely szerint az emberek valamikor a Föld sokrétű mélységeiben éltek, a sötétben. Itt az asszonyok viselkedése időről időre elkezdett furcsává, túrhetetlenné válni. Ilyenkor a férfiak egy szinttel feljebb furakodtak, az asszonyok meg utánuk, és helyreállt a rend. Hanem kis idő múltán az asszonyok megint idegesítően kezdtek viselkedni, és a férfiak újból nekiveselkedtek, feljebb haladtak. Így ment ez egészen addig, amíg valamennyien föl nem jutottunk a napfényre.

MOHÁS LÍVIA

gy. Nándi műve

4 Oszkó Gábor
Bongó Ferenc

GI A REND(S)ŐRE

– Nem, nem, köszönöm! – háritotta el Barna adjunktus kínálását Gergő, a költő. Karcsú, madárcontú alak. Oly tüzes és légies, mint a versei, amelyekben a kopott, útszéli szavak csengtek-bongtak, s fényes képekké alakultak, ahogy a közönséges homok válik csengő üveggé. Barna adjunktus legalább egy csöppecskét szeretett volna belediktálni a maga erjesztette-főzte eperpálinkájából, mert a mű, az mű. Már ha igazi. Akkor nem számít, hogy mesztere miféle anyagból varázsolta lelkes lénnyé. – Egy csöppecskét, sem, mert engem mindig megfog a rendőr.

– Szegénykém! – Szépasszony teát töltött vendégének.

– Képzeld el – Gergő egyik kezével rögtön megragadta a csészealjat, másikkal a csészét, hogy a kupicát semelyik kezébe ne nyomhassa bele Barna adjunktus. – A minap meghallgattam a Szélkiáltó együttest, és közben megittam egy üveg sört. Vagy jó két óra múlva ültem kocsiba. A rendőrök leintettek, s szondájuk kimutatta azt a semmike italt. Közölték, hogy tömérdek büntetés következik, szabálysértési eljárás, fél év jogosítvány-elvonás, pszichológiai csoportterápia, priusz, korbácsolás, kurtavas. Nem lehetne? Kérdeztem óvatosan. Mit nem lehetne? Kérdezték ők is óvatosan. Már e nélkül a sok hercehurca – Lehetetlen, mondták, ez a rend. Majd körülnéztek, s bevontak autójukba. Eleinte azt hittem, hogy menten hurcolnak vérvételre, fogdába, amikor hirtelen nyájasak lettek, olyannyira, hogy kölcsönös tegeződésre váltottunk. Hogy én hogyan gondolom. Hát úgy,

hogy odaadnám az összes pénzemet. Mennyi az, kérdezték, no, csak úgy a példa kedvéért. Nézem a tárcámat: négyezer. Mit képzelsz, barátom, ez minimum százezres ügy. Annyi pénzem nekem se égen, se földön. Nekünk sincs pajtás, otthon meg asszony, gyerek, itt meg az iszonyú kockázat. Hát, otthon talán akad még tízezrem. Messze laksz? Elvittek. Nem laktam messze, de talán messzire is elvittek volna – államköltségen. A ház előtt lelkemre kötötték, hogy fussak oda-vissza, addig az igazolványomra vigyáznak. Ha valaki kérdezné, miért futkorászom, mi közöm hozzájuk, feleljem, hogy bizonyos papírjaim itthon maradtak, azért kellett fölszaladnom. Senkinek ne telefonáljak, mert lássam be, a kockázat óriási, nekik gyerekeik vannak, az asszony gyesen, az ellenőrzés mostanában irgalmatlan. Futottam, nem telefonáltam, odaadtam a tízezresemet. Visszavigyünk a kocsidhoz, kérdezte könnyebbült sóhajjal a főnökebbik. Ugyan már, Tibi, intette le a másik, hiszen ivott!

K: Ozark Gábor

^{C_n} A KÖR NÉGYSZÖGESÍTÉSE

A kör négyszögesítése az abszurdum, a lehetetlenség szinonimája az arisztotelészi azonosság-ellentét logika szerint. Mert valami vagy ez, vagy az. Vagy kör, vagy négyzet. És tényleg így van, amennyiben a kérdést merőben geometriai szempontból vizsgáljuk. De lehetséges-e valamit egyetlen dimenzióban, összefüggéseitől elkülönítve vizsgálni? Lehetséges, sőt, ez ma elterjedt gyakorlat, ezért kapunk folyton egyetlen dimenzióba lapított válaszokat. Közben persze jól tudjuk, hogy minden mindennel összefügg, térben, időben, anyagban, szellemben, ezért még tán az is megeshet, hogy a kör meg a négyzet valahol találkozik. Tűzzünk gombostűre egy kartonpapírból kivágott négyzetet és pörgessük meg: a négyzet kört fog rajzolni elénk.

*

A kör négyszögesítése a hagyomány analógiás logikája szerint, amit máig őriz a népi, művészi és gyermeki gondolkodás, nemhogy nem képtelenség, hanem természetes. Például mindenki látja, hogy a Nap kerek, ugyanakkor leggyakoribb ábrázolása a svasztika, a horgaskereszt, ez a négyes, négyszögletes idom. Azért van ez így, mert a Nap az istenség égiteste, az isteni szellem száma pedig a teljességet jelentő négy – gondoljunk a négy elemre, a négy égtájra, a körbeforgó esztendő négy évszakára. A körbe írt kereszt: az egységes tér-idő jele, amit nem a 20. század fe-

dezett föl, a hagyomány ősidők óta ismerte. Egyáltalán nem véletlen, hogy a középkori Krisztus-képeken a glória éppen a körbe írt kereszt.

Az óra számlapja kör, benne a négy negyed kereszt, egyszerre idő és tér. Ami fönt van, az van lent is. Az ünnepek megfelelnek egymásnak az év túloldalán. A négy napforduló a kerek esztendő négy sarka. Lent áll Keresztelő Szent János, a Megváltó előfutára és Péter-Pál, az első két pápa, vagyis az Egyház ünnepe, Fönt a Karácsony és János apostol. Jobbról-balról Gábor és Mihály arkangyalok őrzik az év másik két sarkát, a tavaszi és az őszi napfordulót. A kisebb ünnepek is megfelelnek egymásnak az esztendő átellenes pontjain. „A toronyba zárt Szent Borbála a két-ablakú toronyra egy harmadikat is vágat, hogy a Szentháromságra emlékeztesse. Borbála napjával, december 4.-vel szemközt, az esztendő túloldalán van Szentháromság vasárnapja, a Pünkösöd utáni első vasárnap” – írja Molnár V. József. Ugyanő idézi az *Érdy Kódexet*, miszerint Szent Miklós, ennek az ünnepnek a másik átellenese, az eretnekeknek úgy magyarázta a Szentháromság titkát, hogy fölvetett, s megütött egy téglát, „ottan tűz származék belőle és víz, marada csak sár az ő kezében. És mondá: íme látod, hogy miképpen három állat vagyon e teremtett állatban és egy téglá, azonképpen három személyek vannak és egy istenség ő állatjában, az Szentháromságban.”

*

Arisztotelész logikája zárt, pontos fogalmakkal dolgozik, szigorúan azonosít és kizár. Mondhatjuk: igazoltat. Aki nem felel meg, azt kidobja. Az analógiás logika megvi-

Kegyelemi tanácskozási jegyzőkönyv.

Készült Budapesten 1957 június 20. napján gyilkosság és más bűntettek miatt Tóth Ilona és tsaai ellen indított bűnügyben a Legfelsőbb Bíróság Népbírósága Tanácsa által a halálraítélt vádlottak tekintetében megtartott kegyelmi tanácskozáson.

Jelen vannak:

Dr.Radó Zoltán
a tanács elnöke

Dr.Radó Ilona
a legfőbb ügyész képviselője.

Biró Mihály
Dudás János
Fehér Kálmán
Maróti Károly
népbírák

Dr-Borbély János bíró
tanácsjegyző
Dr.Szikora Ernő
tanácsjegyző

Tanács elnöke a tanácskozást megnyitja és ismerteti elítéltek kegyelmi kérelmét.

Legfőbb ügyész képviselője: Tóth Ilona, Gyöngyösi Miklós, Gönczi Ferenc, és Kovács Ferenc vádlottakat kegyelemre nem tartja méltónak, ezek tekintetében a kegyelmi kérelem elutasítását indítványozza. Obersovszky Gyula és Gáli József elítélteket ajánlja kegyelemre, mert ezek az államrend elleni bűntetten felül más bűntettet, emberélet elleni bűntettet nem követtek el.

Legfőbb ügyész képviselője elhagyja a szót.
Népbírák elítélteket egyhanguan nem ajánlják kegyelemre, Tóth Ilona, Gyöngyösi Miklós, és Gönczi Ferenc elítélteket azért, mert cselekményüket rendkívül brutálisással követték el, Obersovszky Gyula és Gáli József elítélteket azért nem mert szervezők és vezetők voltak a bűntettesben is. Kovács Ferenc ugyancsak cselekményeinek súlyánál fogva nem tartják kegyelemre méltónak.

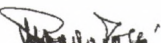
Tanács elnöke Obersovszky Gyula, Gáli József és Kovács Ferenc elítélteket kegyelemre méltónak találja, hivatkozással a tanácskozási jegyzőkönyvben megjelölt indokaira.

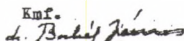
Tóth Ilona Gyöngyösi Miklós és Gönczi Ferenc elítélteket kegyelemre nem ajánlja.

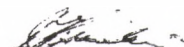
Tanács elnöke megállapítja, hogy Tóth Ilona, Gyöngyösi Miklós és Gönczi Ferenc elítélteket a Népbírósági Tanács egyhanguan nem ajánlja kegyelemre, míg Obersovszky Gyula, Gáli József és Kovács Ferenc elítélteket 4:1 arányban nem ajánlja kegyelemre.

Népbírák álláspontja szerint, amennyiben kegyelemről lehetne szó, az leginkább Tóth Ilonát illetné meg.

Tanács elnöke a tanácskozást berekeszti.

& tanács elnöke

Kmf.

tanácsjegyző

tanácsjegyző

lágító képeket mutat: ez és ez olyan, mint. A magyar nyelv e tekintetben roppant szerencsés, mert képesége még eleven.

Az aranyról tudjuk, hogy az isteninek, a tökéletesnek a féme. Ismerünk aranykezű mestereket, *Aranyembert Jókai* regényéből, aranyos néniket és bácsikat, aranykort, aranszájúakat és aranszívűeket, közmondást: Beszélni ezüst, hallgatni arany. Mert csak a hallgatás tud tökéletes lenni. Talán ennyi példából is kitészik már, hogy az analógiás logika nem bizonyít, hanem az alapminőség – példánkban az arany – az állítás közepén ragyog, mint a tűz, és a fogalmak köréje sereglenek, átvilágítódnak, megtelnek arannyal. Ez a kör korlátlanul tágítható, mert nyitott, és más analógiás körökkel összekapcsolható. Belépve eljuthatunk az egész mindenséggel való azonosságig. A kör és a négyzet egységig.

*

Az analógiás logika a bölcsesség, a szív, a szeretet, a kör. Az arisztotelészi az ész, a tudás, az ismeret, a négyszög. Közismert, hogy Arisztotelész arab közvetítéssel tért vissza Európába, ámde sem az iszlámra, sem a többi ázsiai kultúrára nem hatott annyira, mint az európaira. Belőle eredt a középkori skolasztika, Istennek és a világnak a tudományos megközelítése, az egyetem, az inkvizíció, a reformáció, az ipari és a társadalmi forradalmak sora, az egyén, a tömegkultúra és a demokrácia – az egész modern világ. Arisztotelész legnagyobb tanítványa *Aquinói Szent Tamás* volt. A róla elnevezett filozófiai irányzat, a tomizmus, máig eleven. Hatalmas műve, a *Summa teologiae*, befejezetlen. Miért? 1273. Szent Miklós napján a miséről hazamehetett hosszas hallgatás után így szólt: „Non possum” – nem bírok dolgozni. Nem írt, nem diktált többé, nem is beszélt egész télen át. Titkárának könyörgésére végül ezt

mondta: „Eljött írásomnak vége. Minden, amit eddig írtam és tanítottam, olyannak tűnik föl szememben, mint a pelyva, ahhoz képest, amit megláttam, s amit kinyilatkoztattak előttem.” A következő év márciusában, anélkül, hogy különösebb betegségbe esett volna, meghalt. Befejezte az életet, akár az írást. Halálos ágyán még egyszer megszólalt: az *Énekek éneke* szerelmespárjának, valamint Istennek és a hívő léleknek az analógiás kapcsolatát fejtegette.

Vajon mit látott a leglogikusabb európai elme, hogy művét félbehagyta, és pelyvának nevezte? Nem mondta el, mert ahhoz tudós helyett költőnek kellett volna lennie. De üzent: az *Énekek énekével*. Talán meghallották szavát *Heisenbergék*, amikor az atomi világ megértésében elakadtak. Ekkor félretették Arisztotelészt, és visszanyúltak Platónhoz, hogy az ő idea-analógiái révén megérthessék: az elektronok testecskeként és hullámként is viselkednek. Körok és négyszögek.

Nézzünk egy társadalmi példát. Közideál a szabadság, a demokrácia, a verseny és hasonlók. Hanem mire jutnak az eszmék az ellentét-logika csapásán? Az utóbbi három évszázad történelme az egyenlők és az egyenlőbbek küzdelmének története. Előbb-utóbb minden országban és rendszerben hatalomra jut egy társaság, amely – az egyenlőség legmélyebb tiszteletének folyamatos kinyilvánítása mellett – azonnal előírja a többieknek, hogy merre hány centi. 1996 januárjában, a World Economic Forum davosi kongresszusán, amelyet minden évben megrendeznek, és amelyen a világ tényleges urai a legkülönfélébb országok államfőivel, miniszterelnökeivel és egyéb befolyásos politikusaival együtt vesznek részt, az államférfiak egyetlen mukk nélkül vették tudomásul, amit a Deutsche Bundesbank akkori elnöke, *Hans Tietmeyer* mondott nekik: „Mostantól önök a pénzpiacok ellenőrzése alatt állnak.” Az ellentétekben való gondolkodás nem tűr több du-

dást egy csárdában. Végkövetkeztetése mindig a hatalmi törekvés, és ha másság-tiszteletet emleget, nyitottságot, demokráciát, az rendszerint szélhámia.

*

Miért kedvez az egyenlőség az egyenlőbbek uralmának? *Eckehart* mester szerint az „Egyenlőség az egység megrablása, ahol egyenlőség van, ott nincs egység, mert az egyenlőség a különbözőségeket elnyomja.” Márpedig a különbözőség az összes lények alapvonása; így elvesztése valójában szabadságvesztés. Pontosan ugyanerről beszél a legnagyobb és máig korszerű magyar állambölcsező, *Szent István* is: „Mert amiként különb-különb tájakról és tartományokból jönnek a vendégek, úgy különb-különb nyelvet és szokást, különb-különb példát és fegyvert hoznak magukkal, s mindez az országot díszíti, az udvar fényét emeli, s a külföldieket a pöfeszkedéstől elrettenti. Mert az egynyelvű és egyszokású nép gyöngé és esendő.” Az erős közösségnek nem egyenlővé kell tennie tagjait, hiszen ez természetellenes volna, ráadásul képtelenség. Ugyanis nem vagyunk egyenlők, ezt mindenki tudja, aki meri tudni. Személyek vagyunk, akik különböző képességekkel születtünk, tehetségünk, sorsunk sajátos kapcsolatokat, törekvéseket alakított ki bennünk. Lényünk sajátossága éppen különbözőségeink végtelen sora, ami egyetlenné tesz bennünket. Az absztrakt számok lehetnek egyenlők, de aminek tulajdonsága, tehát minősége van, annak nincsen megfelelője a teremtésben. Ennélfogva egyenlőség helyett, csakis egységben kapcsolódhatunk össze, olyanban, amely mindannyiunk értékeit befogadja.

Megfigyelhetjük, hogy mindenütt, ahol az egyenlőség eszméje belerágtta magát a társadalom szövetébe, ott a személy és a közösség megszűnőben van, helyét az egyén és a tömeg foglalja el, amit könnyű igába hajtani.

*

Arisztotelésznek nyilvánvalóan igaza van, eszünk a dolgokat azonosságuknál és ellentétüknél fogva ragadja meg, e nélkül se megnevezni, se megkülönböztetni nem tudnánk őket: mindent összetévesztenénk. Az analógiának szintén igaza van, nélküle sem Isten, sem ember, sem a szépség, sem a szeretet, sem az elektron nem érhető.

Jakob Böhme tett kísérletet a kör négyszögesítésére, az analógiás és az azonosság–ellentét logika összekapcsolására. Vagyis a helyes gondolkodásra. Abból indult ki, hogy minden ellentétesnek látszó dologban van valami közös: a sokban ott a kevés, a születésben a halál, a halálban a születés, a bukásban a diadal. *Inqualierennek*, közös, kölcsönös áthatásnak nevezte ezt a jelenséget, amely az ellentétben fölismeri az azonosságot, az azonosságban az ellentétet. Ám ez kevés: gondolatainkat össze kell kapcsolni az életünkkel. S ha ez megtörténik, ha a gondolat tettekben valósul meg, és egymást áthatják, akkor az élet létté érik, s meglátjuk, azt, amit Szent Tamás, az angyali doktor látott. Ezen a ponton az okosság átlép a bölcsességbe. A bölcs pedig *Lázár Ervin* négyszögletes kerek erdejében él, ahol jót tanul a gonosztól, türelmet az izgásgástól, szeretetet a haragtól.

CZAKÓ GÁBOR

Cu HOGYAN ÉPÜL A SZAKADÉK

Händel Vízizenéje, Pascallal. Talán ez kell időnként, nem a minden korban beinduló agymosási kísérletek. Megpróbálom összefüggőbben kifejtetni, mire gondoltam néhány szöveg újraolvasása közepette. Ahogy elraktározódnak, hát bizony oda is préselődnek, kövesednek a dolgok. Ahogy létrejön passzív szókincs, úgy lappang kiben-kiben (magának az emberiségnek az eszméleteiben is) ami kész, kipróbált, bevett. Pascal is „régí vívmány”, egy-egy újratálalkozáskor nem azt érdemes körüljárni, hogy miért kerül, mint borostyánkődarabba a régi bogár, az akvárium sok dioptriája mögé egy-egy ilyen örök életű cethal, benne a maga Jónásával, hanem hogy mennyire megalázóan hasonlónak érzi magát a kikapcsolhatatlanul morfondírozó, izgága gondolkodó ember egy afféle bumfordi figurához, aki a közeg hangulatában, egy múzeumban, vasárnap délután fél három előtt öt perccel patetikusan betöri a tárló vastag üvegét, s a lila bársonyról felragadja Byron handsárját. A háttérben halkán, peckesen Vivaldi muzsikált vagy valami bolero sétált, most pedig berontanak a riasztókészülékek...

Az „itt szép lehetsz, de okos nem” korában csakis ilyen groteszk hatást (Páskándi azt mondaná rá: abszurdoid) érhet el minden nem szabályozott, ömlesztett, hívatlan, se évfordulóhoz, se könyvhetezéshez nem kapcsolódó ömlengés-kitörés. Itt körül már új s új hun (vagy huntalan) legendakovácsok, szövegkovácsok (magyarul „compilátorok”) árulják áfás spanyolviaszkészítményeiket. Elég nagy a piacuk. Fogynak. A kor ínyencdedési szokásai, gasztronóm tempói nem segítenek egyértelművé tenni, hogy a zselé nem borostyánkő, és valószínűleg, nem csak azért, mert az idő hiányzik a receptjéből.

Nos visszatérve Pascalhoz, „Mítől van az, hogy a sánta ember nem bosszant fel bennünket, holott a sántító elme felingerel?” – adja fel (a százezerből) az egyik leckét. Ki nem esne annak csapdájába, hogy szellemi erőnlétének bizonyítéka, ha erre könnyedén válaszol, felismerve benne a duplacsavart, a Möbius-szalagot. Így esik aztán, hogy Pascalnak az utódai is elődeivé válnak, a következtetések új premisszaként mutatkoznak, mint későbbi koronás fők, főurak apródkori fázisáról a portrék. Megjegyzendő hogy nemcsak ettől marad elbűvölően barokk és tetőtől talpig franciá-

san feudális. És egyáltalán nem idegen tőle sem a montaigne-i felfedezés, legfennebb az „újabb” (?) használható megfogalmazása az, hogy a valószínűt csupán a megszokás alapján különböztetjük meg a valószínűtlentől. Ebben a vonatkozásban az emberrel kapcsolatos „valószínűségek” iszonyatos és káprázatos elszaporodásához még csak be se kellett kapcsolni holmi virtuális valóságelmélet és gyakorlat teniszlabda-adogatóját.

Pascal és korunk – ha a zárójel, záróvonal zárványának ezt a bő harmad évezredet vesszük –, itt is van a szépséges bizonyíték, hogy milyen gyorsan (lassan, tempósan, alaposan, nem kívánt törlendő) változott át a világ, mialatt a számunkra legfontosabb, a bennünket igazán érintő: az elemző szerkezet, ez a hordozható, már a kozmoszban is megsétáltatott kis frigyláda nem változik. Attól még, hogy egy hülyegyerek is bravúrosan feltöri a Pentagon micsoda-kódját, Damoklész kardja még kinn függ a ruhatárban, gazdája az előbb ment be egy tárgyalóterembe. Aktatáskájában nem a Pascal-kortárs Hugo Grotius vagy a kicsit későbbi osztályelső Jefferson politikai-kézimunka-olimpián díjazott dolgozatai lapulnak tárgyalási alapként, elvként, hanem egy sokkal régebbi, hétszázhetvenhét próbás csiki-csuki megoldás, az az időtlen érvényű Benes–Brennus-féle „Vae victis”.

„Mert az igazságot nem tudták megtalálni, megtalálták helyette az erőt” – zárul Pascalnál a 297-ik. De ebbe többször belevág, hogy még az egyes demokráciaapológiák is beleszisszennek e tyúkszemirtásba: „Miért követjük a többséget? Azért mert több igazsága van? Nem, hanem mert több az ereje”. (301). „A többségben levők nem kívánnak egyebet, csak hogy követhessenek.” (302). „A világnak az erő, és nem a közmeggyőződés a királya!” (303). „Írni azok ellen, akik túlságosan belemerültek a tudományokba”(76)?

Ó ha Bacon és Descartes megéri, mily bőven letek volna benne is módszer-rendszerező szenvedélyükhöz új szempontot, támpontot és példaanyagot. Abban is, amiben már rájuk is cáfol és licitál. Sőt saját magára is. „Gondolataimat rendszer nélkül és talán nem szándéktalan rendetlenségben vetem papírra, mert ez a valódi rend, amelyik éppen a rendszertelenséggel juttatja érvényre szándékomat. Túlságosan tisztelném témámat, ha szép rendben adnám elő, hiszen éppen azt akarom bebizonyítani, hogy nem fér vele össze.”

Túlságosan tiszteli. Ez egyik legfőbb érzelmi erőforrása. Aszkéta szenvedők hajtóereje. A tisztánlátás drogja.

„Az igazságtalanság teteje, hogy nyomorunk önhittséggel párosul.” (214). De hát mi más telik ilyen gyarló lénytől? „Akkor vagyunk az igazság birtokában, ha azt gondoljuk valamiről, amit Isten.” (72.)

Mert az élet tulajdonképpen nem is olyan „mély”. Minden előképzettség nélkül élni lehet. Átúszni, mint a belepottyant majomnak, macskának az árvizet. Ezért talán felfogni, megérteni sem olyan emberfeletti, mint terjesztik róla. Olyanok is, akik nem érik fel ésszel, s olyanok is, akik titkolózásba vagy csak titokzatosságba burkolózva próbálnak magasabb fizetési osztályba jutni. Időnként kiderül, hogy a pénz sem akkora, aminek állítják, számolják, mérik, hiszen a világgazdaságnak csak huszonöt százaléka származik termelésből, a többi tőzsdei ügylet, manipuláció, szemfényvesztés, bűvészet.

„Milyen nagy természeténél fogva! Milyen alantas fogyatékoságai miatt.” (365.)

Pascal, a megragadható százezer voltos szalmaszál. A Biblia szerzőinek képzeletét meghaladó, Noé előtti áram- és erőforrások felől terelő, szerelő, anygali megingathatatlanságú falusi villanyszerelő, a harmincadik század szürkeállománya irányába. S főleg: őt a test mocsarainak miazmái már nem zsarolhatják; „mindentudása” nem holmi internetekről tölthető le, fel és össze. Ellenkezőleg: övé a feltalálás egyik apostol-glóriája. Kis feltaláló korában megszerkesztette a „mekintos” neandervölgyi fázisát. A matematikai gondolkodás kis Altamirája annak a gyermekszobának, kamaszkéglínek a húlt helye. Kiiktathatatlan, mint egy benediktiner likőr ősfórmula vagy trappista sajtrecept, hiszen az igazságkeresés ízérzékét egyenes ágon Szókratész nagyapától örökölte. A bürökpohár-áldomás se hiányzott mellőle. S egy „matrac-sír” is tartozott hozzá. De micsoda kortársai voltak! Tessék megnézni a „Grande siecle” szakmai telefontkönyvét.

A vermet, melybe az olvasó, töprengő utókor beleeshet, ha úgy vesszük, nem is egyetlen bizonyos hátrányos helyzetű személy ásta másnak, építette, kövezte, bélelte, fedte be csapdává. Mindössze más ÉN-ek, alanyok, egyedek, személyek, entitások által kizárólag nagyjából, csak hozzávetőlegesen felhasználható technológiával, szakértelemmel: a zseniális szenvedéssel.

Ide jöhet egy kis Vízizene.

Mivel minden Pascal-szentencia mögött is egész (leégett) alexandriai könyvtárak komprimálódtak, őt (őket) olvasván, a legdivatosabb-fellengzősebb dolgot visszük végbe: tovább építjük (vagy ássuk) az olvasatok olvasatának kínai falát (vagy szakadékát). Magunkban. Aminek finalitása nem az, hogy megint mennyi szép, új, kész „Gondolatok”-permutációt-variációt-kombinációt viszünk a sírba. Hanem hogy amiből merítnek, kút, meder, medence, újabb emberiségek, lám az soha ki nem fogy mégsem. Az ilyen kút nem is lehetett megannyi, akár emberiségnyi Pascalé sem. Hiszen nem is a földbe, a Földbe, nem egyedül és nem csakis a Terrába van mélyesztve, ásva.

(Pascal: *Gondolatok*. Pödör László fordítása. LAZI Kiadó Szeged, 2000)

LÁSZLÓFFY ALADÁR

ik: Gróh György

X809

A VILÁG MINT SZABADSÁG ÉS VÉGZET

Kyrimate len

Azt már három évtizede tudjuk, hogy Szilágyi István írta meg a korszak egyik, ha éppen nem a legjobb regényét. A Kő hull apadó kútba azonban olyan kiugró értékű alkotás, amely miatt a szerzőből könnyen egykönyves író lehet. Olyanformán persze, mint Ottlíkból, (akinek főművén túli írásait az olvasók és a szakma jószerevével csak azért forgatják, mert az *Iskola a határon* szerzője írta őket.) Pedig, bármekkora ugrás is volt, mondjuk, az *Üllő, dobszó, harang* után a *Kő hull...*, Szilágyi írói teljesítménye sem egyetlen kötet. A vázolt helyzeten az 1990-es nagyregény, az *Agancsbozót* nem változtatott. Nehezen olvasható, darabos, fárasztó, hatalmas, nagy-szerű könyv – de nélküli az átütőerőt, nem csak ábrázol valami szörnyűséget, nem csak kifejezi a diktatúra korának irracionalitását, szürkességét, hanem magán is viseli annak hatását. A *Hollóidő* más. A *Kő hull...* ugyan továbbra is meghaladhatatlan (nemcsak alkotójának, hanem a kortárs íróknak általában), de a *Hollóidő* után Szilágyi már az előző, egyébként hízelgőnek szánt értelemben sem egykönyves szerző. Ez a regény úgy különbözik alapvetően írója korábbi reprezentatív műveitől, hogy az azokban kipróbált írói eszközöket, nyelvet, szerkesztésmódot, történetépitést folytatja, látásmódja, gondolatisága szervesen kapcsolódik a már megismerthez.

A *Hollóidő* anyaga több ismeretrétegből ötvöződik. A hódoltság (=végvári harcok) kora nem új elem: Tinódi és krónikástársai, Heltai, Zrínyi, Balassi, Pázmány, az erdélyi emlékiratszerzők, Jókai, Mikszáth, Gárdonyi, Herczeg Ferenc, Krúdy, Móricz és annyian mások könyvtárnyi műve áll példának. A sor végén ott van Mézöly Miklós vagy Háy János is. Azt mondhatnánk hát, hogy a hódoltság történelmi élménye az egyik meghatározó eleme a magyar történelmi tudatnak – de olyasmi, aminek elfelejtését öntudatlanul is lelki feladatának tartjuk. És beleakadunk abba a paradoxonba, hogy fölmérjük: nagyon is fontos tudnunk, hogy mi az, amit el akarunk felejteni.

Szilágyi szövegszerkesztésének sajátossága, hogy előre mindent elárul, és mégis mindent titokban tart. Mert azt nem mondja meg, hogy milyen kérdésekre válaszol. Jólatszerű jelzések sora: utalások még ismeretlen történésekre. Mint Nostradamusnál: az eseménynek végzetszerűen be kell következni, hogy megtudjuk, mire vonatkozott a jövőndőlés. Szerkesztési eszköz lenne, művészi fogás? Több annál: efféle eszköz, csak nagyobb dolgoknak alárendelten. Inkább filozófiai, mint poétikai lelemény. Ennyit ér a tudás: a világ menetét aligha befolyásolja. De picinyke esélyt ad: az élet folytonosságát szembe lehet szegezni a pusztulás folytonosságával.

Az első oldalakon megismerünk majd minden fontosabb szereplőt, bemérhetjük a regény égtájit. Beszállásolhatjuk magunk a hódoltsági mezővároskába, Revekre, otthonosak lehetünk Terebi Lukács tiszteletes úr háza táján, megismerhetjük házának szobáit, lakóit, kapunk szürreális képet a padláson raktározott tömördek koporsóról, galambok verekedéséről. Minden valóságos és minden jelképpé is válik, tapintható és álomszerű, mítosz és realitás összeépül – ahogyan a valóságban is: csak az igazán érdekes, aminek van metafizikai távlata. De minek nincs?

Megjelennek sorra: a deák, a gyermektelenül is matriarcha szerepet betöltő Baga Rozál, a naiv ártatlansággal, gyermeklányként szerelemre éhezett kese-Kata, a tiszteletes sokadik asszonya, a zavart-bolondos-boszorkányos Hódy Ágó, a hatalmat megtestesítő „szaretető” vojvoda, és a titokzatos (itt amúgy senki és semmi!) Fortuna Illés. Itt van a hódoltsági mezőváros bírója, helytartója, mesteremberei, asszonyai, itt vannak az állatok, lovak, barmok, és Terebi úr kertjének öreg sombokra tövén a szürkehátú gyík, aki

hagyja magát meglesni a deák által, de rögtön eltűnik, ha a sárga szemű, iromba madár közelít.

Elhangzik a célzás Fortuna Illés hajdú kapcsolataira: „kóborló”, mondja rá Baga Rozál, a hajdúkat hívják ma így – figyelmezteti a deák, akit Tentásként is emlegetnek, a tiszteletes „apródja”, s aki-nek szinte a regény végéig nem tudjuk a valódi nevét. Vagy korábban nincs is neve? Idővel kiderül, hogy Fortuna úr fia. Anyjába pedig egykor Terebi is szerelmes volt, s ezért egy kicsit a magáé-nak érzi. (Aztán, Terebi lányától megszületik az ő gyermeke is: az együvé kívánczó gének, mint Kós Károly *Varjú nemzetségé*-ben, egy későbbi generációban találkoznak.) Végül is megjelenik három nemzedék: akár egy szokványos családregevényben. Csak éppen más a generációk közti szerepmegosztás. Mindegyiknek egyetlen feladata van: megmaradni, amibe az utód hagyása is bele-értendő.

Az olvasó kezdetben még nem tudhatja, hogy a lassan előhöm-pölygetett történet tempója sokáig nem változik. Honnan tud-hatná, hogy Szilágyi tudatosan veszi vissza a tempót: vontatottan, szinte olvasóriasztóan lassan indul. Nyersebben szólva: untat. De azzal a méltósággal, ahogyan az óceán egyforma hullámai követik egymást. Annak számára, akinek a szemlélődésben megélhető, de nem definiálható tudattartalmak nem sokat jelentenek, mindez át-rágandó penzum. Várakozás. Pedig a történet éppen ez: a vára-kozás.

Ezért bonyolódik olyan hosszan az első rész, majd kétharmad-nyi terjedelemben. A bagosi bég elraboltat a templomból vagy húsz reveki polgárt, akiket aztán, súlyos aranyakért, meglehető-sen gyorsan kiváltanak. De Terebi Lukács tiszteletes váltságdíjá-ról nem esik szó. Egy fazék arany – mondják, de hogy mekkora le-gyen az a fazék, azt nem lehet tudni. Ijesztgetik őket, ahogyan az szokás volt, a fogoly kínzásával, hogy igyekezzenek. De hogy mi-vel kellene buzgólkodniuk, azt nem mondják meg nekik. Lassan kiderül: a bég olasz kancellárjának kellene Terebi úr könyve: a va-gyont érő nürnbergi Világkrónika.

A hódoltsági lét: torzult lét. Nem jó rá emlékezni. Szilágyi azon-ban megteremt egy olyan világot, ami fikciónak számít. A *Kő hull...* óta arra törekszik, hogy ne közvetlen élményeit, ne a maga (és családja) megélt világát, hanem egy olyan fikciót mintázzon meg, amely a személyes közeghez hasonlóan plasztikus, átjár-

ható, önálló tere, ideje, geográfiája stb. van. *Újra* fölépítse a valóság egy, korábban ismeretlen, talán nem is létezett modelljét. Amihez kiindulópont mégsem lehet más, mint az a valóság, amelynek létezése személyes élménye.

Ezért olyan valóságosak, szinte közhelyesek, áthallásosak a hódoltsági ember speciális bajai. „Két gazda közt gazdátlanok” – így Szilágyi. És hány *lerománózott* erdélyi magyar érezte azt a megaláztatottságot, amit a gyanakvással nézett, *letöröközött* revek legények. És megélt valóságként értekezhet a magyarokra telepített (török) közigazgatás szorongásáról, félelméről, gyanakvásáról. Azokéről, akik maguk is ki vannak szolgáltatva a nekik kiszolgáltatottnak. Akiknek meg elemi érdekük, hogy baja ne essék annak, akit a polkba kívánnak. Valós élményfedezete van hát a történet nem egy elemének, minek is titkolná az író? Pedig azt gondolja, amit Tentás, aki kitalált történeteivel ámítja hallgatóit, s arra gondol, hogy a valóról is beszámol. De aztán nem teszi: „hisz amit látott, miért mondaná?” Végül is azért mesél, mert szeret mesélni.

Az első rész legfontosabb helyszíne egy valamikori kolostor épülete, egy magabízóbb, rendezettebb mederben mozgó kor vizuális idézete. Láthatjuk szinte: U alakú épület, a kertek felé szinte nyitott. Észrevétlenül ki- s be lehet járni. A kaput nem szokás zárni, pedig van valahol kulcsa. Amúgy – éppen a nyitottság miatt – minek is? De még ha zárt lenne az épület: ezen a vidéken nincsenek tolvajok. Aki jön: sokadmagával, karddal. Lehet az török, lehet hajdú. Más tétekhez szokott népség, mint akik ellen egy kulcsra zárt kapu védelmet jelent.

Szilágyi öntörvényűen bánik az információkkal. Nem akar mindent tudni, elhárítja magától az írói onnipotencia hagyományos módját. Ez persze azt jelenti, hogy még zsarnokiban onnipotens. És ugyanígy játszik a narráció szintjeivel. Észrevétlenül csúsznak át az írói kommentárok is a teremtett hősök közlései egymásba. Így aztán nem tudhatjuk, hogy hogyan áll maga a mesélő a történet ismeretével. Ez már az első részben is így van. Az ettől írói megoldásokban, tempóban, szerkesztésben élesen különböző második részben aztán még összetettebbé válik a mesemondás. Az ifjak egyike kezdi, ebbe a szövegbe ékelődik néhány anonim töredék – vélhetőleg Tentás jegyzeteiből. Aztán az ifjak közül mintha egy másik folytatná. Mindegy. „Ám ilyenformán minden, ami bennünket körülvesz, okául szegődhet annak,

ami elkövetkezik, holott lehet, véletlenek tánca és ölelkezése az egész.” Csakhogy a táncnak szigorú rendje van, s az ölelés is törvény. Mík tehát a véletlenek? S ha véletlen, aminek van rendje, akkor vannak *véletlenebb* dolgok is?

Általában az, hogy a másikról ki mennyit tud, és mit tart fontosnak, itt nem túl fontos. Oly esendő minden, hogy akár végleg el is hagyható. (Nem tudunk meg semmi közelebbit például Revek pusztulásáról. Igazából azt sem, hogy mindenestül vége lett. De lehetséges, hogy – ha porrá égették is – az utolsó szálig mindenki elpusztult volna, vagy rabként a Birodalomba került? S nem méltatlanság az olvasóval szemben, hogy semmit sem tudhat azok sorsáról, akikkel a könyv háromnegyed részéig az idejét töltötte?)

Szilágyi hősei – mint mindig – hús-vér alakok, mégis jelképpé sűrűsödnek-öldődnek. Terebi Lukács – tudhatjuk, valahai harcos prédikátor, a regényben már csak „vén pap”, aki hatalmasra hívva, előregedve is magasabb kulturális szintet jelent – mindig a megegyezést-kiegyezést keresi. Az „arcára ítélt képtelen mosolygás a revekiek szerint akkor is ott áradt a vén pap képén, amikor Berveczék megzavarták az istentiszteletet, de tova azután is, amikor a katonák elkezdtek lerángatni a szószékről, hogy kötözve elvigyék.” Tentás, a fokozatosan sorsához találó „apród”, „deák”, aki megoldani véli a Terebi kiszabadításának feladatát, és úgy lát-szik, mintha ő szabadítaná a mezővárosra a végzetet. Az ő vízióinak megvalósulása jelenti az igazi, tér és idő fölé nőző drámát. Fortuna Illés, a titokzatos, akiről talán a legtöbbet tudhatunk meg, aki mintha mindent kézben tartana, aki titokzatosan jelenik meg és tűnik el. Ördögszekér-életű kóborló, sodorják is rendszeren a viharok – de mégis mintha ő mozgatná azokat.

Mágia nélkül üres lenne a világ – Szilágyi regényeiből nehezen hiányozhat. Tentásnál könnyen áll: nézésétől elkerülük a célt a lándzsák, elalszik a tűz, vagy meggyullad, ha arra van szükség, s eldurran a pisztolyban a lőpor, füstölni kezd a széna, eltörik – igaz, már túlságosan későn – a Fortunát leütő hajdú morda-puskája, tekintetével gurítani-terelni képes a koponyákat: a regény záró jelenetében azok megindulnak, vissza a holttestekhez, amelyekről levágták őket. Hódy Ágó lyukas kövön át feji a tejet, egy bagollyal cimborál, látja, hogy a könyvből előmászó betűk végtelen sorban vonulnak egy gyermekét tartó Máriát ábrázoló festményre, hogy elpusztítsák. Nem is téved sokat: könyvből (igaz, egy másikból,

a Krónikából) lesz az a bonyodalom, ami közvetlen oka Revek megsemmisülésének. Habent sua fata libelli? A könyv sorsa Revek? Vagy Reveké a könyv? Egyáltalán, miként kerül a végekre ez a maga idején is ritkaságnak számító darab?

És hogy éppen a Krónika. Európa története és városai, mennyi fametszetes ábrázolásán maga az akkor ismert világ. Láthatja a pogány: van még hódítanivaló. Láthatják a legények: van még hova menni. A könyvért cserébe kapják Terebi Lukácsot. Megváltják rajta az életét. Tudhatjuk aztán: nem váltották meg, sőt. Ha marad fogságban, a törökök embereiért talán kicserélték volna. De mivel közben Tentás titokban megszabadította, a fölöslegessé vált túsokkal végeztek a hajdúk. (Akikről még beszélni sem volt szabad. Hát még cimborálni velük. Amit nagyjából be is tartottak, csak a csordák tereléséhez alkalmazták őket. Meg Fortuna Illés tartott velük kapcsolatot bizonyára, igaz, ő nem sokat adott a törökök tiltásaira, igazi nyeret használt, ami tiltott volt a magyaroknak. És lassacskán kiderül, hogy egy csudát volt ő iskolamester. A hódoltságon kívüli Részek (Partium) nagyurai nevetéséges hazugságnak tartják, mikor a legények erről számolnak be. Mai fogalmaink szerint a titkosszolgálat magas rangú tisztjének mondanánk, aki a megszállt területeken gyűjt információt, és alkalmasint a hajdúkapcsolatok egyik kulcsszerepet betöltő összekötője. Ezt azonban Reveken senki sem tudja. És Terebit mintha a Fortuna-hajdú kapcsolat miatt hurcolnák el. Vagy csak úgy. Vagy már eleve a Krónikáért?

Abban is csak majdnem lehetünk biztosak, hogy Revek aligha maradhatott volna meg. Ha nem a vojvoda, az emin és a nazúrok legyilkolása (=hajdúkkal cimborálás, =halálos vétek) miatti helyi megtorlás viszi el, akkor azok a fölújuló harcok, amelyeknek már a legények is részesei, s amelyek mögött Európa és a Birodalom mozdulása áll. S azok oly oda nem figyélssel tipornak le holmi Revekeket, mint az úton járó ember a hangyát.

Csak találgathatjuk, hogy Fortuna ezt tudta-e, de vélhetően igen (különben ő se hívta volna oda a hajdúkat). Az ott élők azonban nem gondoltak ilyesmire. De hát az ember ilyen: amíg él, nem gondolja, hogy nem lesz ez mindig így. Hódy Ágó azonban érzi: meg fogunk mind halni – mondja, szorongó belenyugvásal. És amiatt aggodalmaskodik, pedig jobb volna ez akár reménynek is, hogy Fortuna el fogja tőle venni a gyerekét. (Ahogyan el-

lopta egykor a kisgyermek Tentást a dajkától.) S ezt a rabságában az időben eltévedt Terebi tiszteletes szavai nyomán kombinálja ki. De hogy abban mennyi a tévedés, s mennyire az önmaguk ismétlésébe tévedt eseményeket fedezi föl, nem tudhatjuk. És nem is sokat számít, különösen nem a végzet beteljesedésének távlatában.

Revek sorsáról akkor kapjuk az első jelzést, amikor a fiúkkal útnak induló Tentás visszafordul. Nem látja a városkát, de érzi, hogy vége. Sóbálvánnyá nem válik, de rettenete vele marad. Nem sokkal később összegabalyodni látszik tudatában a vízió és a valóság: vagy maga a valóság lesz vízióvá? Mint az apokalipszis pillanatában, amikor feltáruznak a legvégső titkok? És azt is tudjuk, hogy a reveki ifjakat Fortuna már „az árvák”-ként ajánlja be udvari szolgálatba.

Kipusztultunk, mint a magyarok: ezt érzi Tentás. Ó, szegény Ady, aki elsőként öntötte szavakba ezt a magyar sors-élményt: hogy ő az utolsó magyar. Ami kísértett régen, már Herder előtt. Utána persze divatként szinte Szilágyi többször leírja, szép archaizmus-sal: „szülötte táj”. Ami a szülőföldet, a felnevelő tájat jelenti, s főként jelentette volt. Szigorúan véve a mai magyarban mégis az az első jelentése, hogy a valaki által megszült táj: nagyon is megfelel ez a posztmodern esztétikának. Hogy tehát a táj az ember által nyeri el végső jelentését, s ha az odahagyja, akkor elvész. Mit is mondott Zrínyi? „Elfussunk? nincs hová, sohun másutt Magyarországot meg nem találjuk, senki a maga országából barátságunkért ki nem mégyen, hogy minket helyheztesen belé: az mi nemes szabadságunk az ég alatt sohun nincs, hanem Pannoniában.” És hozzá teszi: „Hic vobis vel vicendum vel moriendum est.” Vagyis: „itt győznötök vagy halnotok kell”. (Keményebb időkben még nem „élni vagy halni” kellett...) S még elrettentésül, hogy valami igazán vad képtelenséget mondjon, ezt is az olvasó elé löki: „Úgy hallom, Brazíliában elég puszta ország vagyon; kérjünk spanyol királytul egy tartományt, csináljunk egy coloniát”. És Zrínyi azt mondja, hogy ne így legyen, ahhoz háború kell. A háborúhoz meg az, hogy a király is kedvet kapjon a hadakozáshoz: amihez itt a háromezer fejből építendő két piramisnak kell elkészülnie. E sikert látva Kálói Farkas országbíró ezt ismétlgeti: „Van Isten”, „lesz háború”. Meglehetősen furcsa istenbizonyíték, különösen a fejkéből rakott gúlával a háttérben.

Mert mindenütt halál van a *Hollóidőben*. (Mi inkább a Gondviselés hiányának bizonyítékát látjuk ebben. Mintha levette volna a szemét Isten azokról, akik itt élnek. Vitázik is erről a tiszteletes meg Fortuna úr eleget.) A cinterem földje zsúfolásig tele csontokkal, a valahai klastrom padlása koporsóval. Meghal Hódy Ágó első gyermeke, darab ideig úgy tartogatja, pólyálja, mintha élne, aztán a padlás egyik koporsójába kerül, s vissza a padlásra, mert az átfagyott földre nem tudják eltemetni. A bagosi várban kamppóra akasztva ölnek meg egy rabot, csorog belőle vér és ami a beleiben volt. (A csatateret is majd vér borítja, és mindaz a mocsokság, ami a kettéhasított emberekből kifolyt...) Értésülünk róla, hogy a Fortunát, papot és családját ölni küldő Botács tárnokmester is vérpadon végzi: „Amikor feje a tönkről alábukott, arcáról lefordult a kendő, szeme nyitva volt, a távolba meredt.”

Camus a halálbüntetés elleni röpiratában idézi egy orvos beszámolóját a lefejezés fiziológiájáról. Íme: „A vér feltör, amint átmetszik a carotist, majd megalvad. Az izmok összerándulnak, fibrillációjuk megdöbbenő, a belek hullámzanak, a szív szabálytalanul, tökéletlenül, különösen ver. A száj időnként szörnyű fintorra húzódik. A leválasztott fejen a szem rezzenéstelen, tág pupillákkal, szerencsére nem néz, nincs benne semmi zavaros, opálos fény, ami a hullákra jellemző, de nincs benne mozgás sem, áttetszősége élő, merevsége halálos. Mindez percekig, sőt órákig eltarthat, egészséges alanyok esetében: a halál nem áll be azonnal.”

Vannak vallomások, mely szerint a levágott fej válaszolt, amikor kiejtették a nevét. Egy pap arról számol be, hogy amikor a hóhérsegéd fölemelte a levágott fejet, „láthattuk az elítélt rám függesztett, könyörgő, bocsánatért esdeklő tekintetét. Ösztönösen keresztet vetettünk, hogy megáldjuk a fejet, ekkor a szemhéj megrebbent, a tekintet megszelídült, kifejező maradt, de lassan a semmibe veszett...”. Ezek után kicsit akár meg is nyugodhatunk: a regényben nem élő embereknek, hanem halottaknak vágják le a fejét.

A lefejezés és a halál közti idő, amiről az orvosok beszámolnak, nem kiterjedése, hanem *ténye* által fontos számunkra. Azzal, hogy

TÓTH ILONA KIVÉGZÉSÉRŐL ➤
FELVETT JEGYZŐKÖNYV
(1957. JÚNIUS 27.)

Budapesti fővárosi bíróság

NBt. III. 5019/1957/97. e szám.

J e g y z ő k ö n y v

készült a gyilkosság stb. büntette miatt Tóth Ilona és tsai ellen indított hűnygyhen a halálbüntetésre ítélt Tóth Ilona I. r. vádlott halálbüntetésének végrehajtásáról 1957. évi június 27. napján.

Jelen vannak:

dr. Zalai Miklós
a tanács elnöke

Balogh János
belső

I. r. Tóth Ilona

dr. Sökegyi János
ügyész

Enics Mihály

dr. Tihanyi Miklós
az orsz. bünt. parancsnoka

dr. Balogh János
jegyző

Filöp István
belső nyelvi

dr. Fáber, Viktor
orvosszakértő

dr. Szabó, Endre
az orsz. bünt. orvos

A tanács elnöke megállapítja, hogy a meghívottak megjelentek. A halálraítéltet elővezettetik, majd ismerteti a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Népbírói Tanácsának . . . . . számú az I. r. vádlottra vonatkozó ítélet rendelkező részét, továbbá a Legfelsőbb Bíróság Tanácsának a kegyelem tárgyában hozott Tanács az elítéltet kegyelemre nem ajánlotta.

A tanács elnöke kijelenti, hogy ezek után I. r. Tóth Ilona elítéltet a halálbüntetés végrehajtása végett átadja a békónak.

A békó kötelességét azonnal teljesíti.

A kivégzés megkezdésének időpontja:

I. r. Tóth Ilona elítélténél: . . . 6. 37 . . . . .

Az orvosok a halál bekövetkezését:

I. r. Tóth Ilona elítélténél . . . 6. 48 . . . -kor megállapítják.

Ezután a kivégzett holtteste 30 percen keresztül a bitófán függ.

A tanács elnöke a 30 perc eltelte után elrendeli az újabb orvosi megvizsgálását, majd elrendeli a holttestnek a bitófáról való levételét.

van. Mert némi absztrakcióval azt is mondhatjuk, ez a rövidke idő létezésünk metaforája: életidőnknek a végtelen idő távlatában szinte nincs értelmezhető kiterjedése.

S a hódoltság állapotának elfogadása nem azt jelenti-e, hogy a meghódított rész le van már választva az egésztől? Még lát a nyitva maradt szem, eljuttatja az információkat a még működő agynak, de az már nincs hova küldjön parancsot...

Pedig az igazi romlás csak később jön, a második rész csatamezején. A háromezer levágott emberfőből építendő piramisokhoz a török halott ehhez nem elegendő: hogy a király vezére kedvet kapjon a harchoz, magyarok fejével kell pótolni számukat. A gúlákba épül, utolsó szolgálatként két áldozatul esett revekí legény feje is. Hogy Fortuna mester feje legyen majd a korona az építményen. Ő tanította meg Tentást, hogyan kell megtervezni egy efféle gúlát. No nem pontosan ezt, „hanem hogy ami dolog fölvetődik, azon mindig gondolkozni kell.”

Az első részben még van arca a halálnak, amely a második részben majdhogynem személytelenedik. Nincs idő a fájdalomra, már nem fájhat külön minden halál. Arctalanná válik, illetve a világ arca a halál, már nem sajognak a sebek külön, a lélek didereg. Amikor a legények meg akarják keresni és eltemetni két meghalt társukat, „a várnagy értetlenül, már-már neheztelően” néz rájuk. „*Ha most a tábor elkezdene temetni halottait, és mindeniknek külön sírt ásna, ennek három nap sem érnék a végére.*” – mondja. A háborúnak más törvényei vannak. Nem tudjuk, végül sor került-e a temetésre. Talán igen, a legények keresték társaikat, s meg is találhatták, másként honnan tudná a haza levelet író Bajna kapitány, hogy „ezek feje se vala”?

„Befed ez kék ég, ha nem fed koporsó / Óram tisztességes, csak légyen utolsó / Akár farkas, akár emésszen meg holló / Mindenütt ég felül s a föld lészen alsó.” – így Zrínyi, akinél több holtat költő nemigen látott. A halál az egyetlen témája a gondolkodásnak, nélküle művészet sem lenne. Csak a halál ad távlatot. De a nemzethalál? A távlatához utókor is kell...

Szilágyi művészetének meghatározó eleme a nyelvteremtés, sokféle értelemben. A nyelvteremtés jelent stílus-teremtést: más magyar nyelven ír *A kő hull...*-ban, másként az *Agancsbozótban*, másként a *Hollóidőben*. Itt archaizál, az emlékiratok, fennmaradt levelezések nyelvi világát idézően fogalmaz, szóhasználat, mon-

datszerkesztése arra utal vissza. S hozzá a mívesség egyéni leleményei, képei, metaforái, jelzői, költői sűrítettsege, fölszárnyalásai.

És a jelrendszer, amely önálló „nyelvvé” válik. A gesztusok, fordulatok olyan rendszer részei, amelyeket egy film esetében vizuális jelrendszernek, vizuális nyelvnek nevezhetnénk: mit jelent az ölelkezés, mit a vér, a víz, a levágott fejek-koponyák, a kard, az ürités, a fejeket tartalmazó bőrszakok, az írás, ha kézzel történik, ha könyvben kiadott, nyomtatott szövegről van szó. Mennyire jelenti a könyv birtoklása a benne foglaltak birtoklását, hogyan félnek a „hajdú” szó kiejtésétől a törökök, mintha a verbális megjelenítés valósággá válhatna (és milyen igazuk van!). A jelrendszer részévé válnak a valóságos természeti elemek: a tölgyesben a magányos hársfa, a sombokor, a kenderföld, amely virágport, a mandulás, amely virágszirmokat havaz.

Jelentése van az új ruhának, éppúgy szerkezeti elemet választ el Tentás újonnan csináltatott ruhája, mint a legények átöltözése: más státusba is kerülnek, mindkét esetben az új öltözet jelenti a „nagykorúvá” válást. A fürdésnek, tisztálkodásnak megvan a maga rituális jelentése is: Baga Rozál szenvedélyes fürdető, dézsája-vize tisztulást jelent, de egyúttal erotikus jelentése is van, sőt ösztönös anyaságát is finoman kifejezi. De Fortuna is ráneveli az ifjakat a tisztálkodásra: a járványoktól fenyegetett világban ez életet menthet. (Maga nem öblíti véres fejét a vályúba, mert onnan többé nem inna a ló.)

Gazdagon rétegezve megjelennek más jelrendszerek elemei: ószövetségi utalásként is értelmezhető a kosár a talált gyerekekkel (Mózes), a kereszténységhez kapcsolódik a galamb, kenyér, bor, hal, bárány, totemizmust idéző a róka, medve, bagoly, ló, a meghatározhatatlanul általános lenn (a pincében laknak a legények) és a magasság (onnan a torony felső emeletére kerülnek). Önálló jelentést kap a gyík, egy közelebből meg nem határozott ragadozó madár stb. A nyelvteremtés tehát többet jelent a szuggesztív, kitűnően formált, összetéveszthetetlenül eredeti írói nyelv kialakításánál.

Szilágyi egyik trükkje, hogy miközben műveiben és műveivel mítoszt épít, kizárja az egyértelmű olvasat lehetőségét. Regényei nem egyszerűsíthetők valamilyen definiálható üzenetre. Ahogyan Szendy Ilka alakjának, történetének értelmezésekor elképzelhetetlen pl. a bűnös-áldozat, a bűn-bűnhődés, egyén és közösség ütkö-

zése, bezártság–kitörés, úr–szolga stb. dimenziókban való elemzés: az író tudatosan lezárja a mű egészének fölbontására irányuló esetleges értelmezési kísérletek útját. (Amitől persze szülehetnek ilyenek: de relevanciájuk feltétele, hogy definiálják a vizsgálat lezűkítésének szempontjait, ami közvetve a mű komplexitásának, felbonthatatlanságának elismerése illetve bizonyítéka.)

A regényteremtő írói modell tehát szinte naprakészen teljesíti a posztmodern kor esztétikai-kritikai elvárásainak egyik legfontosabbikát. Eközben a mű referencialitása sem vonható kétségbe. A regény hiteles történelmi értelemben (hódoltság), és hiteles saját kora élményeinek bemutatásában is (kisebbségi sors, kiszolgáltatottság, tehetetlenség, elhagyottság, elbizonytalanodottság stb.)

Megrendítően mutat be egy történelem teremtette modellt: az önmagát újratermelő iszonyatét, benne a véletlennek kiszolgáltatott embert, akit az irracionális tényezők uralkodása sem akadályozhat meg abban, hogy megőrizze hitét a saját cselekedeteiben. S mindezen túl elevenek maradnak a végső absztrakciók: az egyetemes humánus, az élet fenntartás nélküli tisztelete, a kiszolgáltatottak múlthatlan életszomja, küzdelmük a megmaradásért, a végzet kifürkészhetetlensége, a történelem uralma az egyes ember fölött, szeretet és a szépség legyőzhetetlensége, a halál iszonyatával való együttélés abszurditása stb. És az egész együtt végül mégiscsak azt mondja, hogy az élet sokkal nagyobb szabású dolog annál, mintsem elmondható volna.

(Szilágyi István: *Hollóidő, Bp., Magvető, 2001.*)

GRÓH GÁSPÁR

U: Smei De'eer

XDOG

MONOLÓG, KETTESBEN

– Itt mindennek olyan szarszaga van! – fakadt ki állítólag utolsó börtöneveinek egyik beszélőjén az idősebb pályatárs, Déry Tibor, holott kora és írói tekintélye mellett kapcsolataira is számíthatott odabent. Amikor Bodor Ádám a Securitate fogságába esik, kevesen tudnak róla. Az IKESZ (Illegális Kommunistaellenes Szervezet) létrehozása miatt fogják le 17 esztendőskorában, s hogy nem vész oda, alighanem csak szüleinek köszönheti. Bár apja is hosszú ideje ül, a család tekintélye még szilárd. Akad jóindulatú őr és nemes lelkű támogató a reá mért büntetés könnyítéséhez, leakudá-

B Bodor Ádám A börtön napja
Aimé Lyeer's

sához. Pártját fogja a nehéz életű kelet-európaiak két támasza: a sors bona meg az ismeretség. Mert létünk nélkülözhetetlen feltétele itt a személyes kapcsolat, és sóvárgásunk iránta legyűri a kíváncsiságot, sőt, az igazság megismerésének vágyát is. Utóbb már a diktatúra foglya sem érdeklődik a reá épített besúgók iránt, a história tényeinél fontosabbnak ítéli szívbelijeiehez fűződő jó viszonyának sértetlen őrzését: *„hadd maradjon meg nekem a múltam, egykori baráti környezetem azokban a tündöklő színekben, amelyekben máig is beragyogja az emlékezetem”*. Ha várja egyáltalán, legföljebb a Fortuna kegyétől remélheti, hogy átforgassa jóba a sanyargató sok rosszat, és éltetővé varázsolja pusztító körülményeit.

Akkortájt csak gyanítható irodalmi fogékonyságát is e peremvidéki fonák szerencse juttatja érvényre. Hirtelen felnötté érik a rab-ságban, melynek hatása nem korlátozódik egyedül a személyiség fejlődésére. Nemhogy kiszikkasztanak a Szamosújváron töltött évek, éppen ellenkezőleg, fundamentális élményévé lesznek, s alkotó képzeletének tápláló forrásául szolgálnak. Amint megfosztják szabadságának maradékaitól, különösen érzékenyvé válik, tudatosul szemlélete, és ritka ábrázolóképessegre tesz szert. Tüstént felfigyel például a mindent átlengő szagra, s jól megjegyjezi magának. A fogság számára több vezérmotívumnál, de még formateremtő erőnél is, tömény benyomássá sűrűsödött összegzése mindannak, amit a világ ezen – és hasonló – fertályain tapasztalhat. Élményei bevilágítják az előtte nyíló keskeny sávot, eloszlatják a homályos határvonalak elérhetetlen messzesége iránt táplált illuzióit, és a szorongásokkal, félelmekkel, gyötrelmekkel teli, kérérlhetetlen valóságra figyelmeztetik. Hatásuk nyomasztóbb, mint az elviselhető volna, és fenyegetőbb annál, semhogy szűrés és átalakítás nélkül megidézhető lenne. Noha az alkotás anyagául szolgálnak és kijelölik nézőpontját, mégsem bukkanhatnak elő a maguk közvetlenségében, csupán képzelettől átgyúrtan jelenhetnek meg, de akkor is csak kihagyásokkal.

A *börtön szagában* Bodor Ádám egyszerre ad számot régióink és saját históriájáról, továbbá írói elképzeléseiről, illetve egyes műveinek keletkezéstörténetéről és alkotáslélektani háttéréről. Miután tisztában van azzal, hogy *„az örökös panaszkodás nem indít meg senkit”*, megbékélése a személyes sorssal, valamint munkájának követelményei az álom felé hajlítják elbeszélését, ahol az általános rettenés gerjesztette és minduntalan visszafojtott érzések, indulatok fel-

színre törhetnek a cenzúrázott emlékezet résein. Minél sűrűbb az elnémulás, annál nagyobb tér jut olvasói élményeinknek, tapasztalatainknak, vagyis újraalkotó képzeletünknek, és egyre inkább sajátunkénak érezzük szavát. Bodor Ádám berzenkedik tudós kritikusanak örökös forráskutatásától, úgy tartja, semmi köze Márquez és társai mágikus realizmusához, mint ahogy nem kér az egyébként kitűntető ráfogásból sem, hogy ti. Kafka ihlette volna. A világ majmolja a prágait, nem ő.

Idegenkedik a posztmodern irodalmi eszményektől is, írói aranyalapjának tekinti a személyes tapasztalatokat, esze ágában sincs regényt írnia gyermekéveiről, vagy börtönélményeiről. Elzárkózik a közvetlen tényszerűség korkívánalmától, hűvös idegenkedése mellett kitartani azonban mégsem képes, mintegy külső segítséggel – a szinte alibiszerűen kérdező, szerény és visszafogott Balla Zsófia jóvoltából –, „interjú fedésben” szemelget élményeiből. Olyan látszatot kelt, mintha sorsáról, reflexióiról, világról és személyes elgondolásairól szólva megválnék szépírói igényeitől, s literátori teljesítmény helyett beérné az „oral history” mesélőjének szerepével. Holott dialógusa – „egy korábbi rádióinterjú változata” – nagy műgonddal készült, veretes próza. Élőbeszédyszerűségére csupán néhány találóan elhelyezett jelzés utal, a szerző érezhetően fontosnak tartja ugyanis a beszélgetés jellegének őrzését, mivel annak révén lophatja vissza szépírói vállalkozásainak jeles eszközeit: az asszociációs képzettársításokat, illetve a sokat sejtető gondolati ugrásokat. Senki sem kérheti számon rajta, hogy emlékezete miként működik, hová, merre tér, milyen irányba fordul és hol lukad ki, egy tudatosan vezetett, szisztematikusan felépített önéletrajznál viszont követelmény a hézagmentes múltidézés, és számtalan kevéssé izgalmas, vagy éppen túlságosan felkavaró élmény lajstromozása. Emlékezői szuverenitása sértelen marad mind életanyaga, mind gondolatai és a belőlük nyilvánosságra hozott töredékek felett, írói munkája során megszokott teremtő hatalma sem szenved csorbát.

Keserves sorsunk idézése közben bővöletes és szorongató megfigyelésekkel traktál. „Gondok, sérelmek, veszteségek nélkül az élet mérhetetlenül silány” – emlékeztet Kundera summázatára, és hasonló derűlátással szól szűkebb régióinkról: „... nem is bírom elképzelni, miféle fene nagy boldogság vár majd erre a földre nélkülünk. Inkább úgy érzem, amikor ünnepélyesen bejelentik, hogy az utolsó idegen is túl van a határon,

a beígért dáridó elmarad, az üres templomok közé s az ottmaradottakra a döbbenet kietlen csendje ereszkedik.” Dermesztő józansága és állításainak varázsos megfogalmazása közt akkora a feszültség, hogy az érzékeny olvasó nem vonhatja ki magát hatása alól. Rezignált, olykor keserű bölcsesség az övé, goromba tapasztalatok fonnyasztották ennyire bizakodásnélkülivé. Míg sorra veszi közép-kelet-európai töprengéseink valamennyi nagyobb témáját, más vigasszal nem szolgál, mint a dacos helytállás példájával, a szívósan folytatott alkotással.

Múltunkról és jelenünkről alkotott határozott nézetei tanúsága szerint a belletrista kedvéért egy Adyra emlékeztető, tüzes szavú publicistát fojt el magában. Írói szerepfelfogásának engedve még a lehetőségét is kerüli, hogy megnevezze a közélet szereplőit vagy a közszájon forgó ideáikat: *„engem ma is zavarba ejt a konkrét állásfoglalás – vallja –, amikor elsődlegesen politikai, nem pedig erkölcsi és esztétikai üzenete van az írásnak”*. Csalfa tévképzetekben viszont nem hisz, és effélékkel másokat sem hiteget. Pontos megfigyeléseket tesz ugyanakkor gondolkodásunk szárazságáról és a hamis általánosítások iránti hajlandóságunkról: *„a diktatúra a maga nehezekeivel egyszerűen elnyomta, elfedte a nemzetképünket, másfajta bajainkat, ezért az egyszerűség kedvéért mindent a kommunizmus számlájára írtunk. Most azután a feudális örökség – úgy látszik, nem volt elég idő kinőni – továbbra is itt nyomaszt a mindennapokban”*.

Nemegyszer háborog közállapotaink, intézményrendszerünk primitívségén és töprengéseink siralmas hiábavalóságán. Úgy tartja, különféle redemptiós elgondolások helyett inkább helyeztünk konszolidálására, körülményeink és biztonságunk javítására kellene törekednünk, mivel csak a jóléttől és nyugalomtól kaphatunk inspirációt az – ebben a soknemzetiségű, eltérő kultúrákat felvonultató térségben nélkülözhetetlen – nyitottságra, figyelemre és megértésre. Mérsékelt szabadelvűségének klasszikus ismérve a türelem, de olykor elhagyja őt is. Ingerült szóláson kapjuk, amikor délibábos álmokat cáfol, vagy pimasz önfelmentéseken zsémbel. Gondolkodás-földrajzi érvelése amennyire megdöbbentő, annyira érdekes: *„ami készségeinket, adottságainkat illeti, nekem kis hazámról, kellős közepén ezzel a hol belvízzel, hol aszályal sújtott, kilátástalan, apatikus lapályal és a kiapadhatatlan bazmegezéssel, Svájc a legeslegutolsó hely, ami eszembe jut”*. De nem feledkezik meg a társadalomtörténeti argumentumról sem: *„a polgárság, amely*

még úgy-ahogy birtokában volt az önvédelem gyakorlatának, jószerevével kipusztult, még mielőtt az emlékezetét jó kezekben tudhatta volna". Hasonlóként mordul fel egy-egy kollaboráns utólagos magyarázkodása hallatán: „eljárván királyi vadászatokra is, később azzal mentegődött, hogy a golyók csak úgy süvítettek el a füle mellett, minthogy a főúri vadászok állandóan őt célozták... Mi is oldhatná fel e kép mérhetetlen cinizmusát? Megvallom, rám a legsötétebb időkben sem lövöldöztek a cimboráim, úgy látszik, nem kerültem megbízhatatlan társaságba... létezett az elnyomás minden szakaszában mód arra, hogy egy morális lény a hatalom valamennyi csábításának ellent álljon. Anélkül, hogy ezzel halálos fenyegetésnek tette volna ki magát”.

Minden heroizálástól mentes, kimért hangú beszámolója a hanyattatásokról csakugyan megrendítő. Pedig hozzátörtünk már, hogy alkotóink zömének személyes életútja az újabb időkben ritkán kínálkozik mintául. Ami példa gyanánt szolgálhatna: a számottevő, az érdekes inkább műveikben sűrűsödik, és ugyancsak meghökkent, ha egy szellemi függetlenségét áldozatok árán is őrzeni kész polgár emelkedik szólásra, és hűvös fölénnyel: *„nehogy már közös titkaink legyenek!”* kommentálja a Securitate zaklatásait, szervezési kísérleteit. Szívósan nyomozza és kérlelhetetlenül elibénk tárja gondolkodásának motívumait, cselekedeteinek rúgóit. Nem hallgat az örökletes meghatározottságokról – mint amilyen a család, az apai tradíciók –, valamint a körülmények befolyásáról. Nem stilizál föl semmit, amivel érdemeit növelhetné utólag, és – úgy tűnik – nem takargatja azt sem, ami esetleg apaszthatna ázsióján. Szól a peremre szorultság és a kisebbségi lét velejáróiról, a nyomorúságról, az állandó kiszolgáltatottságról, az örökös szorongásról, továbbá az alkalmi könnyebbülést hozó rendszeres ívászatokról. Léthelyzetének és a közállapotoknak ábrázolása azonban csak keret az alkotói önértelmezéshez, egy írói szemlélet formálódásának bemutatásához (amivel igazolja a látszólag spontán formálódó beszélgetés gondos irodalmi szerkesztettségét, kimunkáltságát is). A börtönélmény nála kelet-európai abszurditással súlyosbított, és ábrázolása már emblematikus, hiszen saját, elkobzott és fogdává alakított házában kezdi el rabéletet. Számot vet fogságának következményeivel, és róluk tárgyszerűen vall is: *„talán nem könnyen érthető, hogy én a börtönnel, és azáltal, hogy a hatalom mintegy leírt, törölt lehetséges partnerei sorából, megváltottam a jogot a szabadságra, a tisztességre”.*

Noha a határokon innen és túl aligha vádolhatóak kritikusai udvariatlan hidegséggel, mellőzéssel – amint erről a kötethez csatolt imponáló nemzetközi bibliográfia is meggyőző –, tudja, hogy csak abban lehet biztos, amit maga végez el. Ugy hiszi, életműve helyes értelmezésének kulcsa a saját kezében van, és az ő dolga, hogy korigálja a tévedéseket, félreértéseket, illetve fölvázzoljon egy autentikus Bodor-képet. A korábban elkülönült szerepek ilyen-évenként keveredése és egybeomlása kortünet. Amióta fenntartásokkal élünk a hagyományos munkamegosztás során keletkezett elemzésekkel, ítéletekkel szemben, ha csak lehet, botcsinálta producerré, írásaink népszerűsítőjévé, önmagunk hírhasonájává és monográfusává lépünk elő. Taszít ez, másfelől csábító: kevés regény és elbeszélés vetélkedhet az igaz történetként élénk kerülő visszaemlékezésekkel, pályarajzokkal. Mintha a legvadabb meséken túl csupán a közvetlen szólás vonzaná az olvasót, és a gondolatairól, elképzeléseiről álarcosan valló, nem önletrajzi írónak főhet a feje: miként tegyen eleget óhajának. Előfordul, hogy az irodalmi oeuvre-nél hirtelen súlyosabbnak, fontosabbnak érezzük a naplózó elmélkedések sorát (valahogy úgy, ahogyan *Ég és föld* című kötetében Márai írja Renard-ról), ám ez nem túlságosan gyakori. Holott igencsak szomjazunk a hiteles személyiségek szavára, haszonnal mégsem forgathatjuk az újabb keletű szépprózai művek többségét, azokban legföljebb az elkafkaisodott világ kaotikus lármájára ismerünk. A közkeletű értekezések és blikkfangos elmélkedések meg fáradtak, esetlenek, kopottak és súlytalanok, ritkán tanúskodnak figyelmes látásról, egyéni észjárásról. Így azután frissítően hat, amikor agyonsanyargatott irodalmi életünk megalázott, elnyomorodott, hitelüket veszített figuráinak tömegéből karakterisztikus alkotók magasodnak fel – kivált ha gerinces emberek is. Bennük a jobbik sors választásának eshetőségét, a tartás mintáit és a szabadság-hit őrzőit tisztelhetjük.

(Bodor Ádám: A börtön szaga, válaszok Balla Zsófia kérdéseire Magvető, Budapest, 2001)

SNEÉ PÉTER

Aw
**KIUTAK A MAGYAR NÉPESEDÉSI
 TRAGÉDIÁBÓL**

A 20. századi magyarországi történettudomány markáns alakjának, az iskolateremtő Szabó Istvánnak egyik legjelentősebb, összefoglaló jellegű munkája, az 1941-ben megjelent (1945, de különösen 1948 után alaptalanul sokat támadott) *A magyarság élet-rajza* című műve. Ez szolgált példaképül és ösztönzésül a jeles tanítvány Für Lajos közel félezer oldalas, nagy népességtörténeti munkájának megírásához, melyet – bevallottan – a nagyközönségnek, s azon belül főleg a fiatalságnak szánt.

Szabó István történeti nagyságának és számszerű adatokban is kifejezésre jutó hitelességének jellemzésére említésre érdemes, hogy már az 1930-as évek végén sem tudta elfogadni a hivatalos történetírásban a 19. század végétől Acsády Ignác nyomán (*Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában* Budapest, 1896.) meggyökeresedett, az iskolai tankönyvekbe bekerült és a társadalmi közfelfogásban szinte napjainkig élő – s a nemzeti önsajnálataknak tápot adó – tételt, hogy Magyarország népessége a török uralom után a Mátyás király korabeli 4 millióról 2,5 millióra fogyatkozott.

Az agrártörténész, a magyar nép sorsa-jövője miatt joggal aggodó és felelősséget érző – a politikai közéletben is korábban szerepet vállalt – Für Lajos a magyarországi történeti demográfiai irodalom számszerű becslésekben korántsem szűkölködő java alkotásainak alapos ismeretében részletesen tájékoztat munkájában arról a (gyakori és nagyarányú) bizonytalanságról, amely népességtörténetünk századait jellemzi.

A honfoglalók számát 70 ezer és 1,3 millió közötti főre becsülte a kérdéssel foglalkozó több mint tucatnyi kutató, az itt talált népességet pedig 150 ezer és 1 millió fő közti lélekre. A tatárok előtti népességszám tekintetében 1,2–2,2 millió fő között mozognak az értékek, és az emberveszteség arányait 10–15%-tól 40%-ot meghaladóra is becsülték.

Nem kevésbé széles határok – 2,2–5 millió – között helyezkednek el a népességbecslések a Mohács előtti időkre is. Ilyen nagyszámú és -arányú bizonytalansági tényező ismeretében Für Lajos fenntartás nélkül elfogadja azt az arányt, amely 75–80%-ra teszi a magyarság részesedését az össznépességen belül – figyelmen kí-

Für Lajos könyve

vül hagyva, hogy újabb kutatások szerint az itt talált népesség száma nagyobb, sőt többszöröse volt a honfoglalóknak.

A török hódoltsággal három részre szakadt ország népességének alakulásáról az utóbbi évtizedekben megélt kutatások (Dávid Zoltán, Dávid Géza, Pállfy Géza, Zimányi Vera stb.) jelentős népességmozgásról tanúskodnak. A 18. század elején az ország lakosságát – elvetve a korábbi 2,5–2,6 milliós feltételezést – leginkább 4 millió, vagy azt némileg meghaladó lélekre teszik, de akad 5 millió körüli becslés is.

A következő évtizedek azonban, a 18. század nagyobb része újkori népességünk talán legkevésbé felkutatott korszaka, a rendelkezésre álló egyházi és egyéb források feldolgozatlansága miatt. Pedig az egyházlátogatási („Canonica visitatio”-s) jegyzőkönyvek már a 18. század első felétől is részletesen tájékoztatnak egyes vidékek településeinek lakosságáról és annak vallási-etnikai összetételéről; számos egyházközségben már a 18. századtól vezetett felekezeti anyakönyvek bejegyzései konkrét támpontul szolgálhatnak a természetes szaporodás mértékéről, és nem csupán elméleti, alternatív feltételezésekre kellene hagyatkozni. Jórészt feldolgozatlan a jeles osztrák statisztikus K. Czoernig (1855) részletes levéltári kutatásokra támaszkodó, német nyelvű munkája is a magyarországi betelepülésekről.

A népesség számának meghatározásául bázisként ily módon csak a század vége felé (1784–85-ben), II. József uralkodása alatt az egész Habsburg Birodalom területén végrehajtott katonai jellegű népszámlálás eredményei szolgálnak, ez azonban – a zsidó lakosság kivételével – nem tartalmaz sem vallási, sem etnikai megoszlási adatokat. Különböző leíró statisztikai munkákból annyi ismeretes, hogy a magyarság aránya az összlakosságon belül 40% alatt volt.

A szabadságharc bukása után az osztrák szervek által 1850-ben végrehajtott népszámlálás 36,5%-ban állapítja meg a magyarság részesedését az össznépességből. Hat évtized múlva, 1910-ben ez az arány 54,5%-ra ugrott. A nem magyar anyanyelvű lakosság az első világháborúig kisebbségbe szorult, lélekszámban a magyar népesség megkétszereződött: közel 5 millióról 10 millióra növekedett – részben az asszimiláció eredményeképpen. Für Lajos hangsúlyozza: ez természetes asszimiláció, a *magyarosodás*, és elveti a *magyarosítás* gondolatát. Pedig az igazsághoz tartozik, hogy –

↓

egyebek közt – az iskolapolitikának is volt szerepe az asszimiláció folyamatában: az 1910-es években az ország 15 ezer népiskolájának több mint 80%-a magyar tannyelvű lett. Megszűnt a német tanítási nyelvű iskolák fele, a szlovák és ruszin nyelvűeknek nagyobb része. A szlovákság napjainkig különösen sérelmesnek tartja, hogy a közel kétfélmillió kisebbségnek nem volt egyetlen köznépiszkolája sem.

A 19. században, a nemzetállamok megvalósítására irányuló törekvések korában ez persze korántsem volt ritka jelenség – különösen a nagy nyugat-európai államokkal összehasonlításban. Franciaországban a 19. század derekán a lakosság nagyobb része még különböző etnikumok (bretonok, baszkok, provanszálók stb.) és tájak nyelvét beszélte, a századfordulón pedig az egész országban már egységes francia nyelven folyt a tanítás. A brit szigeteken az ír nép elvesztette anyanyelvét, Skócia és Wales népének is csak töredéke tudta kelta nyelvét megőrizni. Igaz, hogy van ellenpélda is: a Habsburg Birodalom osztrák térfelén a német nyelvű lakosság hasonló arányú kisebbségben volt 1850-ben, mint a történeti Magyarországon a magyar, és 1910-ben a német nyelvű népesség aránya valamelyest csökkent, számbelileg erősödtek az egyéb (túlnyomórészt szláv) népcsoportok.

A magyarságnak a kiegyezést követő fél évszázadban elért jelentős térnyerése után a 20. században a hosszú stagnálás korszaka következett. Az első világháborúig 10 millióra növekedett lélekszámú magyarság a Kárpát-medencében a század végéig alig lépte túl ezt a határt, és reális számítások szerint a következőkben inkább alá kerül. A két világháború és annak embervesztesége, az 1956-os forradalmat követő megtorlás és tömeges menekülés áll a háttérben. Für Lajos mindenekelött ezekkel a *politikai jellegű* tényezőkkel és lélektani hatásukkal hozza összefüggésbe a népesség számának alakulásában bekövetkezett negatív változásokat. A népesség számának alakulása azonban elsődlegesen inkább *biológiai-genetikai* folyamatok eredménye, a társadalom tagjaiban rejlő fajfenntartó erő fokának: meglétének vagy fogyatkozásának jele, Schopenhauer kifejezésével: „a faj akarata”-nak a megnyilvánulása.

Für Lajos könyvéből is kiderül: Magyarország területén a születések gyakorisága, az ezer lakosra jutó születések száma általában a 19. század vége felé kezdett csökkenni. A folyamat odáig jutott,

hogy Európában először Magyarországon csökkent a női termékenység, a megszületett gyermekek száma addig, hogy már nem volt elégséges a népesség „újratermeléséhez”. A népesség életkorának meghosszabbodása azonban az 1970-es évek végéig kitolta a lélekszám fogyását, és a halálozások száma csak 1980 novemberétől haladta meg – gyorsuló ütemben – a születéseket. Magyarországon ez korábban kezdődött meg, mint Ausztria kivételével a környező országokban és az európai országok többségében.

A születéskorlátozás azonban egyes vidékeken, népcsoportoknál már a 18. század végén megkezdődött, amint ezt egyházi anyakönyvi adatokra támaszkodó, szórványos családrekonstrukciós vizsgálatok és népmozgalmi elemzések bizonyítják. Ugyanakkor akadnak települések, ahol még a 20. század vége felé is mutatkozott némi születési többlet. Helytörténeti és regionális kutatások feltárhatnák, miként jutott el az ország népesedése a mai tragikusnak mondható helyzetig. Ki kellene használni a 18. és 19. századi egyházi anyakönyvek bejegyzésein kívül többek között a hivatalos statisztikai szolgálat – egyedülállóan gazdag, de messzemenően kiaknázatlan – publikált adatanyagát.

Für Lajos több fejezetet szentel könyvében azoknak a méltánytalanságoknak és atrocitásoknak a részletezésére, amelyek a világháborúk után a szomszédos államok uralma alá került, többmillió magyarországot érték, és számításokat végez arra nézve, hogy az idegen uralom – továbbgyűrűző hatásaiban – milyen mértékű veszteséget jelentett a magyar népesség számára. Figyelmen kívül hagyja azt a természetes asszimilációt, amely az első világháborúig a magyarság sorait gyarapította. Felrója azonban jelentős rétegek nemzeti identitásváltását – „metamorfózisát” –, melynek eredményeképpen az 1910. évi népszámláláskor magukat magyar anyanyelvűeknek valló személyek új államba kerülésük után szép számban – különösen a felföldi (szlovákiai) városokban – már a többségi nemzethez tartozóként szerepelnek. Ez a kettős nemzeti tudat, különösen egyes házasságok esetén könnyen magyarázható, természetes következménynek tekinthető, gyakori jelenség. Széchenyi István sem hitt a nyelvi magyarosítás sikerében, minthogy „a szó-lás még korántsem érzés, a nyelvnek pergése korántsem dobogása még a szívnek és ekképp a magyarul beszélő, sőt legékesebben szóló is, korántsem magyar még.” Ezzel kapcsolatban nem árt talán megemlíteni azt az elég gyakori ténytet, hogy a nemzeti kisebbsé-

gek aránya (sőt abszolút száma is) az államalkotó többségi nemzettel szemben csökkenni szokott. A kisebbségi politikában, és általában a szabadságjogok érvényesülése területén gyakran példaképpen emlegetett Skandináviában, Finnország területén az őslakos svéd nemzetiségűek száma az 1940. évi 354 ezerről 1985-ig 300 ezer alá esett, arányuk pedig 9,5%-ról 6,2%-ra. De ez az arány 1880-ban, kb. a jelenlegi lélekszáma mellett még 14,3% volt! Kanadában 1986-ig 24%-ra mérséklődött a francia anyanyelvűeknek négy évtizeddel korábban még 29%-os aránya. S lehetne a példákat tovább sorolni.

A magyarországi születéskorlátozás vészes terjedésére, arányaira már az 1920-as években kezdték felhívni a figyelmet a népsorsáért aggódó írók, lelkészek, orvosok, statisztikusok stb. Voltak, akik erkölcsi, világnézeti, vallási okokkal, a kényelem, luxus előtérbe helyezésével, vagy éppenséggel a protestáns vallással hozták összefüggésbe az egykezést és annak terjedését, statisztikai adatokat (is) felsorakoztatva, hogy a protestáns lakosság születési gyakorisága nemcsak Magyarországon, hanem az európai országokban általában alacsonyabb a katolikusokénál. Mások gazdasági-anyagi okokra vezették vissza a születéskorlátozást. Szerepet tulajdonítottak örökletes biológiai, kulturális tényezőknek is. Fülep Lajos, az egykori egyetemi tanár, egy kis baranyai falu református lelképásztora az egykerendszert erkölcsi jelenségnek tekintette, és „durva, naiv materializmus”-nak az erkölcsi hanyatlás gazdasági okokkal való magyarázatát. Illyés Gyula „jajkiáltás”-a ugyancsak a gondolkodásmódban, az egész társadalom életrendjében látta a bajok okát.

A második világháború után a népesedési kérdések lekerültek a napirendről. A háború alatti súlyos emberveszteségekről is csak jó négy évtized múlva, az 1980-as évek végén jelent meg a valóságot talán legjobban közelítő, alapos részletkutatásokra támaszkodó munka. (Kár, hogy Für Lajos igazán gazdag bibliográfiájából kimaradt Stark Tamás tanulmánya a Történettudományi Intézet kiadásában.)

Közben az 1960-as évek elejére az élveszületési arány Magyarországon a legalacsonyabbra süllyedt, és világrekordot állított fel az ország a születéskorlátozás legdrasztikusabb változatában, az egészséget is veszélyeztető művi vetélések (abortuszok) számában, amely az 1970-es évekig jelentősen meghaladta az élve-

születéseket, és mintegy 5 millió magyar élet pusztulásával járt együtt.

A népesedés helyzetével foglalkozó újabb irodalom rámutat a demográfiai magatartás összetettségére, társadalmi beágyazottságára és a gondolkodásmód, a gyermekáldásról vallott felfogás jelentőségére. A nemrégiben elhunyt Andorka Rudolf megállapítása szerint a népesség egyszerű reprodukcióját sem biztosító alacsony gyermekszámnak hosszabb távon igen káros hatásai vannak a közösség életére. Egy társadalom akkor mond igent a jövőre, ha elfogadja az új életet. Az emberi létnek ugyanis vitathatatlan alapértéke az élet, amely megelőzi a birtoklást.

Végül is van-e és milyen kiút lehetséges a 21. században a magyar népesedés jelenlegi tragikus helyzetéből? Für Lajos megvizsgálja a Zrínyi Miklós nyomán „Íme kiáltok...” címmel írt, erős nemzeti érzésekkel fűtött és kossuthi idézetekkel megtűzdelt fejezetben a „gyökeres határmódosítások” gondolatát. A történelmi tendenciák és az Európai Unió megvalósítására irányuló törekvések ismeretében az államhatárok jelentősége a jövőben várhatóan csökkenni fog, nem szólva az esetleges határmódosítások nemzetközi jogilag is súlyos következményeiről. Nehezen képzelhető el, hogy a határmódosítások hatására megváltozna a magyar lakosság demográfiai magatartása, növekedne gyermekvállalási kedve, gyakoribbá válna a legalább háromgyermekes családtípus, csökkenne az öngyilkosságok száma, amiben a magyarság ugyancsak élen jár Európában már a trianoni béke előtti évtizedektől. Összegzésképpen: gyökeresen megváltozna-e az a pesszimista gondolkodásmód, amellyel a magyarság elhíresült Európában?

Reálisabb kivezető út lehetne – Für Lajos szavaival – az a „magával ragadó, ellenállhatatlan erejű *belső megújulás*, ami megállítaná ... a hanyatlást, visszafordítaná a növekvő apátiát.” Für Lajos azonban ezt „irracionális”-nak, „vágyalom”-nak, „már-már transzcendens gyökerű ... isteni csodá”-nak tartja. Pedig ez a lelki megújulás éppenséggel a józan ész követelménye lenne, korántsem irracionális valami, csupán tartalmaz olyan elemeket, amelyek figyelembe veszik az utilitarista értelmén kívül az érzelemvilág – a személyiség szerkezet másik felének a – hangját is. És a matematikus Pascal a szív filozófiáját vallotta, melynek érveit a ráció nem mindig tudja megérteni.

A belső megújulás alapjában véve erkölcsi jellegű és egyben intellektuális követelmény is. Megújulni akkor tudunk, ha fel- és megismerjük magunkban azokat a tulajdonságokat, gondolkodásmódot és magatartásformákat, melyeket helytelennek ítélünk, és újjal, helyesebbel kell(ene) felcserélnünk. Ha az életben minden rossznak az okát *rajtunk kívül álló* körülményekben (intézményekben, emberekben vagy azok meghatározott csoportjában) látjuk – mint általában a felvilágosodás kora óta –, akkor nincs miért megújulnunk, mert mi, egyénileg és közösségileg egyaránt tökéletesek vagyunk.

Kossuth Lajos patetikusan „leborult a nemzet nagysága előtt”, Széchenyi István pedig rámutatott a „magyar parlag” hibáira, fogyatékoságaira, melyekkel szakítani kell, megteremtve a gazdasági és szellemi előrehaladás intézményes és erkölcsi feltételeit. Annak tudata, hogy megújulva a korábbinál helyesebb útra lépünk, hitet és reményt kölcsönöz abban, hogy a jövő meghozza számunkra a kedvező eredményeket. A Für Lajos által irracionális vágyalomnak tartott belső megújulás lehet az *egyetlen* kivezető út a jelenlegi népesedési helyzetből.

Ez nem képtelenség.

Európai példák tanúsága szerint Franciaország népessége a 19. század derekától folyamatos bevándorlás ellenére is 40 millió körül stagnált a második világháborúig. Hatékony kormányzati anyagi ösztönzések eredményeképpen (is) az ország lakossága az 1960-as évek végére 50 millióra emelkedett, az évszázad végén pedig megközelíti a 60 milliót. Hollandia népessége a 20. században a trianoni Magyarország alig több mint harmadnyi területén 5 millióról több mint megháromszorozódott. Lengyelország pedig – amely a második világháborúban a Szovjetunió és Németország után kiemelkedően a legnagyobb (6 milliányi) népességvesztésedet szenvedte el – egységes nemzeti élni akarással fél évszázad alatt 24 millióról 38 millióra növelte lélekszámát.

Annak ellenére, hogy a népességfogyás a 20. század végére Európában eléggé általánossá vált, mégsem teljesen illuzórikus vágyalom a magyar népesség tartós hanyatlásának megállítása és visszafordítása, ha egységes társadalmi akarat áll mögötte, ha a fajfenntartó ösztönhöz kellő érzelmi, erkölcsi és lelki erők társulnak, s ha a család és gyermek a politika részéről elégséges anyagi és jogi, intézményes támogatásban részesül. A *hit a jövőben* célra-

vezetőbb lehet, mint a hatalmukból kiesett múltból való meddő keseregés.

(Fűr Lajos: Magyar sors a Kárpát-medencében Népesedésünk évszázadai 896–2000. Kairosz Kiadó, Budapest 2001.)

KÁPOLNAI IVÁN

K: Tóth Klára

x 791 dokumentumfilm

A CSODÁK MEGTÖRTÉNNEK

h. filmkészítő

„A politika mély erő az életben, a személyi sorsnak emberfelettire tágitott térfogata. De vannak csendes idők, mikor a személyi sors hangsúlyozottabb s a politika lappangóbb, színtelenebb.” – írta *Naplójába* Márai Sándor 1946-ban. Valószínűleg az ilyen „csendes idők” utáni vágyakozást jelzi, hogy a kilencvenes évek agyonpolitizált világában a történelmi és politikai érzékenységéről híres magyar dokumentumfilm-gyártás egyre gyakrabban fordul a műfaj által sokáig megközelíthetetlennek hitt privát szféra felé.

A februári filmszemlén a dokumentumfilm kategória fődíját Almási Tamás *Sejtjeink* című filmje kapta. A siker – ahogy mondani szokás – borítékolható volt, hiszen Almási az elmúlt években már két briliáns filmet is készített az emberi sorsok, az érzelmek valóságáról. (*Szívügyeim* 1996., *Szerelem első hallásra* 1999.) A *Szívügyeim* egy szívátültetésre váró, majd a műtétben életét veszítő férfi és orvosai heroikus küzdelmét mutatja be. A szerelem első hallásra pedig egy vak férfi és egy látó asszony szerelmének története. Elsőre siker-, sőt giccsyanús téma, de a rendező elkerüli az érzélgősség buktatóit. Az érzelmek valóságát, dialektikáját, összetettségét, ellentmondásosságát láttatja. Két, a rájuk mért megpróbáltatásoktól nem mindennapi ember kapcsolatának olykor iszonyatos nehézségeit, egészében talán fel sem tárható mélységeit igyekszik felmutatni a derű, a boldogság percei mellett. Puritánul, eszköztelenül, és olyan katartikus erővel, hogy a néző nem kerülheti meg az önvizsgálatot, mit tenne, mennyire lenne képes hasonló helyzetben.

Új filmjében, a *Sejtjeinkben* Almási az élet legintimebb területére, a házasság, a szerelem, a fogantatás gyönyörűsége-gyötrelmes világába követ három házaspárt. A harmincas éveikben járó házaspárok, amikor megismerjük őket a filmben, már túl vannak

életük egyik nehéz szakaszán, a reménykedés hosszú évein, amikor mindennél jobban szerették volna, hogy gyermekük születessen, „rendesen”, mint mindenki másnak. Beletörődtek, hogy nincs más esélyük, s most a lombikbébiprogramtól remélik a természetes úton nem sikerült gyermekáldást. Azóta, hogy 1978-ban megszületett az első lombikbébi, már több mint egymillió gyermek született mesterséges megtermékenyítés útján. Magyarországon is nagy jelentősége van a módszernek, hiszen minden tizedik házaspár illetve élettársi kapcsolat meddő. Bár a meddőséggel kapcsolatos előítéleteket csak nagyon finoman érinti a film, de azért az kiderül, hogy akinek nem lehet gyereke, arra kimondva-kimondatlanul mégis valami stigma kerül. „Egyre jobban kilógok a családból is, mintha vádolódnának, hogy neked nem lehet gyereked.” – fogalmazza meg ezzel kapcsolatos érzéseit egy fiatalasszony. Átéljük a három fiatal pár kálváriáját, s valami megismételhetetlen közelségbe kerülünk velük, hiszen legbensőbb gondolataikat osztják meg velünk. Két és fél évig forgatta a filmet a rendező, addig szinte együtt élt a szereplő családokkal. Kísérte őket újra és újra a kórházba, az újabb és újabb beültetésekre, leste velük a hőmérőt, hogy belázasodik-e a torokgyulladását kapott fiatalasszony, hiszen a beültetett petesejtre egy hőemelkedés is végzetes lehet. A filmben beigazolódik a mondás, miszerint az emberek két dologért képesek mindent megtenni, hogy legyen, illetve ne legyen gyerekük. Itt a gyerek utáni vágyat, küzdelmet látjuk. A reménykedéssel váltakozó kétségbeesés, ahogy a sikertelen beültetések után erőt vesz rajtuk az elég, nem csinálom tovább érzése, hogy azután valamelyikükben mindig felülkerekedjen az erő, az újrakezdés vágya – mindez szokatlanul erős érzelmi töltést ad a filmnek. A filmet nézve a néző vagy sír vagy nevet, vagy a körmét rája a szereplőkkel az eredményre várva, de egy pillanatra sem szűnik meg együtt lélegezni a szereplőkkel. S aztán a szülések, és a boldogságba vegyülő tragédia, hogy orvosi hanyagság miatt egy a terhességért éveig küszködő, egészséges ikreket kihordó anyának csak az egyik gyermeke születik élve. Nincs az az amerikai szuperprodukció, ami jobban rabul ejti a nézőt, mint a három pár küzdelme a gyermekért.

Almásai rendkívüli érzékenységét, empátiáját dicséri, hogy a film indirekten, mégis erőteljesen mutatja be, hogy a gyermektelenség, majd a lombikbébiprogramban való részvételhez szükséges testi-

lelki erőfeszítés hogyan teszi próbára a házastársi kapcsolatot. Különös, hogy míg természetes úton lehet gyermeket foganni és kihordani lélekben egyedül is, addig a mesterséges megtermékenyítéshez igazi társ kell, jóllehet úgy tűnhet, hogy itt a technikai feltételek a dominánsabbak. És sajnos igaz, hogy olyan apróságokon, mint a tenyésztőedény kellő hőfokon tartott alja és a manipuláció közben néhány tizedfokkal lehűlő felszín közötti hőmérséklet-különbség elég lehet ahhoz, hogy a megtermékenyítés elmaradjon, vagy a majdani embrió csökkent életképességű legyen. Az évről évre látványos technikai fejlődés következtében a szakemberek szerint nemsokára kivédhető lesz a mesterséges megtermékenyítéskor igen gyakori, majdnem ötvenszázalékos ikerterhesség is, hiszen a biztonságosabb technikai megoldások miatt, már nem lesz szükség több embrió beültetésére.

A filmből ki is derül, hogy nemcsak az orvos, de az aszisztensek, laboránsok hihetetlenül precíz, felelősségteljes munkájára van szükség. Ez igazi csapatmunka, ráadásul minden résztvevőnek kicsit pszichológusnak is kell lennie, hogy tartsa a lelket a párokban egy-egy sikertelen beültetés után, hogy legyen erejük az újrakezdéshez. S ez nem könnyű, hiszen legtöbbször –mint a filmben is elhangzik – nincs rá válasz, hogy egy beültetés esetleg miért nem sikerül. Az első nyolc próbálkozás szakmailag ugyanolyan esélyt jelent, más jellegű probléma, hogy a társadalombiztosítás jelenleg csak öt próbálkozást támogat, pedig a lombikbébi programban való részvétel anyagilag is próbára teszi a házaspárokat, és meglehetősen le is szűkíti a vállalkozók számát.

„A csodák nem velünk történnek” – mondja egy elkeseredett pillanatában Györgyi, akit az isten is arra teremtett, hogy gyerekekkel foglalkozzon. Talán ő kerül legközelebb hozzánk, mert neki nem sikerül. S amikor már végleg elsirattuk, s csak abban bízzunk, hogy ez az asszony ki fogja bírni, és saját gyerek nélkül is képes lesz teljes életet élni, a vége főcím feliratából értesülhetünk, hogy természetes úton terhes lett és feltehetően boldog anya. A csodák mégis megtörténnek.

A film szemlélete egyébként is Szécsi Margit gyönyörű versét idézi. „Úgy néztem magamra mindig, / ahogy csodára nézni illik. / csodára, az ember fiára, / szemeire, nyírott hajára.” / Az emberi érzelmek hihetetlenül széles skáláját mutatja, sőt élteti meg a nézőkkel a film. Sarkítottan dramatikusan szerkesztett film a Sejtjeink,

hiszen majd minden jelenetben eldől valami, ami a szereplők számára sorsfontosságú. Még a mellékmondatok is drámákat hordoznak. Amikor Koncz doktor úr az ötödik sikertelen próbálkozás után azt mondja Györgyiéknek, „menjenek haza, pihenjenek, éljenek egy kicsit”, abban benne van, hogy akik a gyermekáldásért a mesterséges megtermékenyítésre is vállalkoznak, az esetek többségében heroikus vállalkozásba kezdenek, aminek nem sok köze van az úgymond „normális” élethez. Igaz, hogy Almási Tamásnál többnyire már a témaválasztásban benne van a siker lehetősége, de azért ez kevés volna empátia, alázat, munkabírás és tehetség nélkül.

Filmjének rendezője és operatőre is egyben s ezt nyilván az indokolja, hogy ilyen intim közelségbe kerülni emberekkel, ennyire részévé válni az életüknek csak egy mini stábbal lehet.

TÓTH KLÁRA

K: Melz Kelecin Színház / Nemzeti

Elj: 1. máj. Gy

SZÍNHÁZAVATÁS – MADÁCH TRAGÉDIÁJA

Közl: Madách tml

Lángol a bizánci máglya. Testre simuló mezben táncosok hajladoznak a különös, létrákból összerótt tálcolmányon. Amint a rőt fény bevilágítja lángnyelvszerűen mozduló karjukat, lábukat, gúlává áll össze a testük, mintha máglya lobogna a színpadkép hátterében. Elöl a pátriárka prédikál, szór ítéletet az eretnekek fejére. Amúgy – gyermek keresztesekre utaló – modern katonaruhába kényszerített, szemlátomást manipulált gyermekcsapatok masíroznak fölfelé a meredélyen. Rokokó ruhás, fej nélküli arisztokraták táncolnak menüettet a hatalmas guillotine mellett, vérvörös fényben. Vizuális metaforák sokasága váltja egymást a frissen fölvavatott Nemzeti Színház Madách-előadásán Szikora János rendezésében.

Az Európa legkorszerűbb színpadtechnikájával ellátott új teátrum soha nem látott lehetőségeket kínál a látványeffektusok megoldásához. Messzemenően segítette ebben a rendezőt Milorad Krstić látványtervező, aki nemcsak hangsúlyos, jellegzetes díszlet-elemre épülő színpadképeket kreált, hanem (a Roczkov Stúdióval karöltve) megejtően szép és kifejező háttérvetítéseket, animációs grafikát is készített. A föl-fölvillantott képek fontos képzettársításo-

kat váltanak ki a nézőből, a madáchi gondolatok mára utaló vizuális asszociációit teremtik meg, ami Szikora koncepciójának is egyik alappillére. A rendező kérlelhetetlen logikával alakítja ki a darab filozófiai rendszerét nyomon követő látomását és építi föl áttekinthető és könnyen felfogható Tragédia-vízióját. A látvány-ötleteket – ritka kivételtől eltekintve – szigorú szelektálással, azaz, indokoltan, a történelmi-gondolati, meg a színpadi szituáció vizuális alátámasztására használja. Nem válik öncélúvá az a mindig kockázatos rendezői eszköz sem, amikor anakronizmusok sokaságát veti be a hatalmas előadásfolyamba: épp erősíti illetve ellenpontozza a darab filozofikumát, amikor korunk asszociációs körébe vonja a dráma költemény eseményeit.

Eredeti, szuggesztív képzelőerőre valló víziók láncolata ejti rabul a nézőt. Az előadás sodrását, minden bizonnyal, az arányos időközönként, kellő visszafogottsággal, illetve nyomatékkal „bevetett” statisztéria mozgatása is fokozza. Juronics Tamás koreográfus a Szegedi Kortárs Balett táncosainak expresszív közreműködésével csak annyi teret és időt vesz el, amennyi a Madách-univerzum vizuális alátámasztásához, megidézéséhez szükséges. Hasonlóan a mozgás- és akciórendező Pintér Tamás munkájához, aki a rendezői „jelrendszerrel” egyensúlyban alakítja ki a jelenetről jelenetre, színről színre változó mozgáskompozíciót. A jelmeztervező Tresz Zsuzsannával együtt megannyi lenyűgözően festői színpadi látomást kínálnak. Ráadásul mértéktartóan, a legtöbb esetben puritán nagyvonalúsággal.

A teremtés művét magasztaló angyalok karának hozsannáját – friss fuvallat gyanánt – buksijukat a színpad peremén, mintegy a „felhők mögül” kidugva, göndör fürtös kislányok kórusa énekl. (Bubnó Tamás Énekes Iskolájának kislányai.) Márta István szellemen és invenciózusan idézi meg a zenetörténeti korszakok jellegzetes dallamait, egy-egy közismert frázisát, a gregoriántól a Lili Marleenig, Bachtól Mahlerig. A jelenetek atmoszférájához illő, saját kompozícióival köti át a korokat jelző zenei momentumokat.

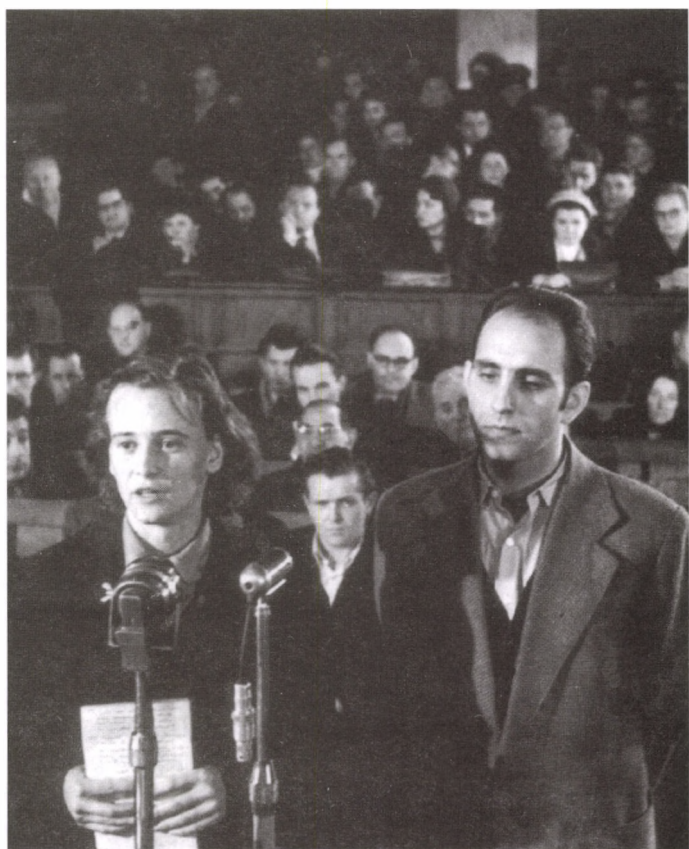
Félelmetes mennydörgés jelzi az Úr szavát, akinek hangja ezúttal nem szólal meg – annyira univerzális és megfoghatatlan, hogy csak az érzéssel mérhető. Helyette a háttérkulisszán gomolygó betűkavalkádból rajzolódik ki a szövege. A Paradicsom „méhében” az első emberpárral, mint óriási, áttetsző kék „buborék”

gördül a színre, előtérben a tudás fájának gyümölcsöt kínáló csontváz-figurája, túloldalt pedig a halhatatlanság asszonyi mezbe öltözött, mozdulatlan „élőfája”. Sokatmondó metaforák a puritán színpadon. Mennydörgés figyelmezteti a bűnbeesetteket a Paradicsomból való kiűzetésre. Következő pillanatban Ádámot és Évát már tucat-kabátviseletben, a metró mozgólépcsőjén pillantjuk meg, a munkától megfáradt tömegben. Szikora a mába villantja a kiűzetés átkos következményeit. S egyúttal jelzi: Madách elárvult hőseit korunk kisembereiben keresi.

Emblematikus vizuális jegyek jelenítik meg – végeláthatatlanul – az ember bolyongását a történelem útvesztőiben, szenvedéstörténetét a bűnbeesés pillanatától, Ádám álmának darabbéli stációit. A római színben rabszolgák sokaságának vállán tartott óriási asztallapon dőzsölnek az urak és kéjhölgyek, ahonnan, a pestis kitörésekor, a lap megbillenésével az árokba – azaz, az enyészet gödrébe – hullanak: a színpad megnyílik és elnyeli őket. Amiként a szörnyű járvány csíkos ruhába bújtatott, holokausz-asszociációt keltő áldozatait is a tömegsírba lökik a szín jobb oldalára betaszított óriás talicskáról.

Az egyiptomi színben kampóra akasztott rabszolgák hörögnek, amíg a mindenható fáraó-Ádám a rabnő Évával enyeleg, akit épp kínhalált halt párja mellől ragad el az uralkodó... Kepler több méter magas csillagvizsgáló tornyában álló távcsöve elé színes bolygók óriás korongja siklik egyre-másra a vetített háttérkulisszán. A prágai szín az előadás egyik legszebb képi kompozíciója. Amint tengelye körül megfordul a torony, a tudomány metaforájaként hatalmas könyvespolcfa magasodik elénk, míg jobboldalt, a sejtelmes éji fényben, a kerti zöldsövény mentén, az udvaroncok élük léha életüket, köztük Éva-Borbálával, aki férjét, a tudós csillagászt épp fölszarvazza.

A neokapitalizmus tobzódik a londoni színben. Korunk silány fogyasztói világát jeleníti meg Szikora, amikor egy többszintes bevásárlóközpont helyszínére helyezi, ahogyan maga Madách is saját korát idézte meg itt. Való igaz, a karácsonyi csúcsforgalom őrült kavalkádjának érzékeltetésével az eredeti ötletek közé erőtlen, közhely-szinten fogalmazott fogások is vegyülnek. Tömegcikk-fogyasztói világunk kliséi egy az egyben kerülnek át a színpadra, az átlagszerelésükben csípőjüket rázogató csajoktól a rágógumizó, nyegle Éváig. Annál találóbbs viszont a Mikulás-

TÓTH ILONA ÉS OBERSOVSZKY GYULA
AZ 1957. MÁRCIUS 4-I NYILVÁNOS TÁRGYALÁSON.

jelmezbe öltöztetett Ádám és Lucifer sétáltatása a pláza járókelői között, a „minden eladó” jelszava alatt zajló, általános (ki)árusítás (a bővliké és a lelkeké), a szereplők „shoppingolása” a három emelet magas, háromszintes butiksonon. A zsvbvásár, a maira „át-szerelt” képi világ, a Jingle bellst dajnáló, angyalkaruhás gyermek-kórus átmaszírozása a színen, a rappelő „kintornás”, olcsó hordozható magnójával, a videotékás „bábjátékos”, megannyi eleven mozaikja, ellenpólusa annak a tragikus fordulatba átcsapó madáchi színnek, melynek végén, az – itt puritánra csupasztított – híres haláltáncjelenetben rendre mindannyian a sírba hullanak.

Örök dilemma: szabad-e az eszmék viadalát, tézisek és antitézisek szigorúan szabott vonulatát húzásokkal megcsonkítani? Az ember tragédiájának 4117 sorát már az ősbemutató rendezője, Paulay Ede is 2560-ra kurtította. Pusztán a szereplők merő bölcseletben fogant szövegére kell összpontosítani, vagy épp ellenkezőleg, a látvány nyelvére fordítani és dramaturgiáját megerősíteni? A Tragédia-produkciók akkor közelítették meg leginkább a végtelennek tetsző Madách-kozmoszt, ha mindkét imperatívuszuknak eleget próbáltak tenni. Akkor is, ha a lehetetlent ostromolták.

Az előadást természetszerűen a három főszereplőnek kell a válán vinnie. Az ideák, tézisek és antitézisek lépcsőfokain fölhágva, egymást ellentételező korokon át cipelik hátukon Madách eszméit, a lét örök ellentmondásait firtató gondolatait. Rendkívüli felelősséget ró hát a rendezőre a szereposztás. Ez azonban felemásra sikerült. A Nemzeti Színház avató előadásának nagy revelációja Alföldi Róbert sokszínű, mondatról mondatra pontosan értelmezett, eredeti egyéniséggé formált Lucifere. Nem a mefisztóit, a sátánit ragadja meg eleven alakításában, hanem a szavaival, kísértő gondolataival könnyen bánó, szkeptikus értelmiségit. A tagadás szelleme, emitt, a maga hosszú, szőke tincseivel, lágyan omló bőrköpenyegével, rugalmas és kifejező színpadi mozgásával, lezser humorával és társasági fesztelenségével – a „bukott angyalt” prezentálja. Lázadása is inkább kamaszos játékoság, dac és nagyot akarás, aminek a mélyén ott rejlik a kitzasztított, megbüntetett, hajdanvolt angyal lénye.

Sajnos elhibázott Szarvas József kiszemelése az Ádám-szerepre. A markáns karakterszínész nem leli helyét a ráruházott, nagyformátumú, nagy ívű Madách-hős lelki-szellemi köntösében. Nem szűk neki, hanem elvész benne. Szövegmondása monoton és ár-

nyalatlan (való igaz, a főpróbától a premierig valamelyest javult), játéka pedig darabos, merev. S ami a legfájóbb, híján van az egyéniségnek. Lírai szépségű, érzelmileg színes és elmélyült szövegmondást mindössze az Úr-jelenet Ikarosz-alteregőt asszociáló Ádámjának monológjában tapasztalunk. Átütőbb és átéltebb, ihletettebb játékot reméltünk Éva szerepében a jelenetek többségében fakónak bizonyuló Pap Verától is. Hiába érzékeljük, hogy Szikora fel fogásában a két főszereplő alakjában a mindenkori kisember jelenik meg, ábrázolni azonban akkor is kell. Nem hősi pátosszal, hanem a színész kifejező eszközeivel. A hétköznapiság megjelenítése a színpadon pedig nem azonos az utcán szembejövő járókelőével. Az is igaz, hogy az új színház technikai lehetőségeivel, az előadás megannyi látvány- és egyéb effektusával ismerkedő, együttélésre kényszerülő szereplők összpontosítását – kivált, most a bemutatón még – sok minden megterheli.

Az epizód szerepekben néhány nagyformátumú színész világos szövegértelmezése, célratörő gesztusa megemeli az adott jelenetet: a három arkangyal, Raksányi Gellért, Bitskey Tibor, Bodrogi Gyula, a falanszterben a megkeseredett Luther, Plátó, Michelangelo képernyőre vetített óriás arcmása sokatmondó, egyszerű mimikájával, aforizma-tömörségű mondatával megrendíti a nézőt. Berek Kati mitikus erejű Föld szelleme, Básti Juli élvetegen éneklő, ringatózó Hippiája a dögvész csókjával az ajkán riadtan tér meg, Hirtling István elegáns és egyenes tartású Márki a guillotine alatt, romlott Catullus a római színben, Székhelyi József racionális, rideg falanszteri Tudós, Sztárek Andrea az ördöggel bujálkodó, vérbő és jó humorú Helene, Demeter András apokaliptikus erővel harsogja Péter apostol vészjósló igéit Márta István nagy ívű, félelmetes atmoszférájú áriájára.

A vizionált, álombéli történelem súlya alatt görnyedő, számkivetett, első emberpár egymásra utaltsága lírai erővel jelenik meg az utolsó képben. Amint győz felette Éva anyasága, s amint – az elmaradt zárómondat, az „Ember küzdj, és bízva bízzál” helyett – ragyogó fényben fürdő vízszugár tör föl a földből – és a forrás gejzírzuhataga tisztára mossa az (előrevetített, megszenvedett) múlt szennyét a meztelen emberpárról, Ádám öngyilkossági szándéka nyomban visszájára fordul.

METZ KATALIN

Gm

FERDESÉGEK, FERDÍTÉSEK

A ki járt Bulgáriában (de tán az is, aki nem), tudja: a bólogatás, vagyis a fej vertikális irányban való billentése, amely más vidékeken mindközönségesen azt jelenti, hogy „igen”, ott a tagadás kifejezése. Viszont a horizontális irányban történő fejszóválás ottanság az igenlés jele – máshol pedig azt jelenti: nem. Mindezt a Bulgáriába indulók szíves figyelmébe ajánlják az idegenvezetők, de erre néhány csalódás árán maga is rájöhet. Azért a feltételes mód, mert az élet, mint tudjuk, bonyolult, és a legritkább esetben alakulnak a dolgok akár a legnagyobb gonddal előre eltervezett képletek szerint. Tudni való ugyanis, hogy teljesen zárt rendszerek legfeljebb a spekuláció szintjén léteznek. Ezt a rendszert például már maga a jó szándékú figyelmeztetés is megzavarja. Már e szinten több eshetőség következik.

A „nulladik variáns” szerint az utas megfélejtkezik a figyelmeztetésről, s félreérti a jelzést. A következő, tekintsük elsőnek, maga a tervezhető alapforma: utas kérdez, bolgár bólogat vagy csóvál, utas a kód szerint dekódol. Csakhogy az elemi udvariasság már a jelbeszéd szintjén is megköveteli a közlés visszaigazolását: az utas tehát bólint. Vagy csóvál. A bolgár csodálkozik vagy egyetért. Egyébként mindegy: mert az nem derül ki, hogy az utas anyanyelvi közegének megfelelően vagy a helyi szokások szerint csóvál vagy bólint.

Természetesen, nemcsak az utas tud a fejmozgás üzenetek inkompatibilitásáról, hanem a a bolgár is, aki számára a jelenség ugyancsak ismert. Ezért már eleve oly módon bólint vagy csóvál, ahogyan azt Európa-szerre gyakorolják. A két fél kölcsönös alkalmazkodása végeredményben lehetetlenné teszi a jelzés értelmezését, s ennek eredményeként igen mókás társasjáték alakul ki. Egyebek közt már pusztán ezért megéri Bulgáriába utazni.

De hasonló játékra itthon is sort keríthetünk. A Dunántúl egy részén a zöldbabot még néhány éve is cukorborsónak nevezte a népnyelv. Ezért csak először csodálkoztunk, amikor szigligeti szomszédasszonyunk cukorborsót kínált megvételre, s egy kosár gyönyörű zöldbabnak örülhettünk. Máskor zöldbabot ajánlott: kaptunk zöldborsót. Később azonban, részben a mi csodálkozásunk nyomán is, megtudta, hogy terményeit máshol másképpen hívják. Azután is ajánlott zöldbabot és cukorborsót, és kaptunk is

az előre nyelvhasználati szokás
kibontakozás

tőle zöldbabot és cukorborsót is. Hol közkeletű, hol helyi névén: mindkettőnek örültünk, de föladtuk azt a reményünket, hogy valaha is előre bizonyosak legyünk, mit is hoz majd kosarában. Mert hol öröklött ismeretei, hol a hozzánk való alkalmazkodás igyekezete szerint nevezte terményeit.

Az eltérő „nyelvhasználat” okozta félreértéseknek van egy közkeletűbb példája, aminek az oka talán mégsem általánosan ismert. A kutya és a macska örök háborúságának forrása sok szempontból hasonló: egyszerű kommunikációs zavar. Ha a kutya jó szándékát akarja kifejezni, csóválja a farkát, támadás előtt viszont egyenesen tartja. A macskánál viszont az egyenes faroktartás a nyugalom és a jóindulat jele, míg a csóválás figyelmeztetés: ha nem tágítasz, támadok.

Vagyis számtalan komikus vagy kínos helyzet forrása lehet eltérő jelrendszerek alkalmazása, elemeik kellő ismeret nélküli megjelenítése egyik másik szerkezetben. Hogy az így keletkező félreértések milyen következményekkel járnak, az megannyi körülménytől függ. Hogy ezek ne legyenek veszedelmesek, ahhoz elemi feltétel a jóindulat, amiben döntő szerepe van annak, hogy a felek tudomásul veszik: a másik – másik, tehát bármi egészen mást is jelenthet számára. És e különbözőzés tudatában meg akarják érteni egymást. (Megjegyzem, ez a mi kutyánk és macskánk számára nem jelentett megoldhatatlan leckét.)

Hogy mindez mitől kívánkozik ma egy belpolitikai helyzetkép bevezetőjébe? Talán már sejthető is: a közelmúlt szócsatái okán.

A „szócsata” kifejezés ezúttal nemcsak vitát jelent: a harc valóban szavakért, szavak okán zajlik. Ráadásul nemcsak itthon (erről már többször is esett itt szó), hanem ezúttal nemzetközi téren. Február végének egyik kiemelt közéleti polémiaja a Washington Post egyik, vélemény rovatban közölt cikke volt, mely szerint a magyar miniszterelnök retorikájában a hitleristák „Lebensraum” kifejezését újította fel. Hogy ez nem volt igaz, azt idehaza pontosan tudhatja bárki, és már csak azért is képtelenség, mert a magyar miniszterelnök természetesen magyarul, és nem németül beszél. (Nota bene: emlékszem arra, hogy a hetvenes évek végén egy olyan amerikai fiúval stoppoltam, akinek fölmenői még az első, az 1900-as évek elején zajlott nagy kivándorlási hullám idején érkeztek oda Magyarországról – hogy milyen anyanyelvűek voltak, azt a fiú nem tudta –, s azért küldték Budapestre (in memoriam

Osztrák–Magyar Monarchia), hogy megtanuljon németül, német nyelvi közegben. Így aztán én már semmin sem csodálkozom...)

A nyelvi különбözés, az eltérő jelrendszerek okozta kommunikációs zavarok akkor igazán súlyosak, ha valaki a maga érdekeinek, előítéleteinek, tévképzeteinek megfelelően eltökélten akarja is a félreértést. Ez esetben akkor, ha az életter kifejezést Lebensraumnak, s nem az élet terének akarja érteni.

A ferdítve fordítás, majd visszafordítás Karinthy által készített paródiája közismert, nyomon követhetjük benne, hogy az Ady-sorból (Jöttem a Gangesz partjairól...) hogyan keletkezik a Herz-féle szalámiban sokkal töményebb a só – kezdetű versike.

Ez a helyzet azonban korántsem humoros. Máig nem lett a múlté az a népi írók ellen évtizedeken át hangoztatott vád, amely szerint fasiszta infiltrációjukat az bizonyítja, hogy maga a „népi” kifejezés a „völkisch” szó szerinti megfelelője, tükörfordítása. A szavak megfelelése tény. Az ideológiai szerep azonban ettől még nem lett azonos, még csak hasonló sem.

A „népi” ebben az összefüggésben elsősorban parasztit jelölt. Ezt az értelmezését alátámasztja például az is, hogy Bartók is szívesen használta a „paraszt-dal” kifejezést a „népdal” helyett, ugyanakkor a „paraszt” szó pejoratív felhangja miatt az irodalmi-ideológiai-politikai nyelvben az eufemisztikusnak érzett „nép” – illetve annak különböző formái – terjedtek el. De mi lenne, ha egy másik tükörfordítás lehetőségével élve, a népit egyszerűen demokratának mondanánk?

Tudomásul kell vennünk, hogy a „népi” kifejezés tartalmát a tükörfordítások nem adják vissza. Nem, vagy igen nehezen fordítható németre, de angolra sem nagyon. A „populizmus” szó megfelelő formái jobb híján ugyan megteszik (ahogyan Borbándi Gyula is ezt kényszerül használni), de csak azért, mert elkerüli a negatív felhangokat. A parasztságra (annak polgárosodására, emancipációjára) figyelmező társadalomkép, a nálunk még élő népi kultúrára, értékeinek megőrzésére való érzékenység nehezen értelmezhető olyan kulturális közegben, ahol a paraszt már régen „polgár” vagy „farmer”, a folklór már régen elhalt, s legfeljebb a gyarmatbirodalmak egzotikus kincse. Hogy itt valami olyan áramlatról van szó, amelynek csak nagyon távoli párhuzamai fedezhetők fel a német vagy az angol nyelvterületen, arra nemcsak nekünk kellene figyelnünk, hanem politikai partnereinknek is. Nem az irántunk való ta-

pintatból, hanem a maguk jól felfogott érdekéből: ha nem kalkulálják be a régióknak életét meghatározó gondolatok, áramlatok finom különbségeit, az persze elsősorban nekünk rossz, de a nagyvonalú vagy csupán felszínes nagyhatalmak politikáját is kisiklatja.

De aligha érthető meg egyszerű tükörfordítással a ma közkeletű „nemzeti”, „nemzeti oldal” kifejezés. A fordításban a „nacionalizmus” értelemszerűen a nemzeti elkötelezettség megfelelője. A honi szóhasználatban viszont a kettő – nyelvileg meglepő és talán nem is indokolható módon – egyszerre van jelen, s bizonyos mértékig egymás ellenében. Ha azt mondja valaki, hogy ő nemzeti érzésű és elkötelezettségű, de nem nacionalista, akkor tudjuk, hogy mit mivel állít szembe. De lefordítva ez valahogy olyasféleképp hangozhat, hogy ő ugyan nacionalista, de nem nacionalista. Mit kezdhet ezzel, mondjuk, egy amerikai? Hiszen nem tudhatja, hogy itt egy olyan nyelvi háború emlékével találkozik, amit egykor a diktatúra nyert meg a szélsőbalnak – és a demokrácia nem foglalta vissza egykori nyelvi hadállását.

Mert nemcsak a messzeség jelent itt távolságot. A magyarországi képlet a régióban is kuriózum. A nemzeti oldal itt a jobbközép, a konzervatív, az antikommunista tömböt jelenti, amelynek szélén tagadhatatlanul ott vannak a „nacionalisták” is. A szűkebb régióban azonban a nacionalizmus – sokszor szélsőséges, sovén, kirekesztő, agresszív változataival – nem a jobb-, hanem a baloldal eszköztárának része, s főként nem a bal- és a jobboldal közötti vízválasztó. Arról nem is szólva, hogy Nyugaton a nemzeti érzés valóban az, ami: politikai oldalak fölötti, azokat összekötő, közösen vállalt érzület. (Lásd az Egyesült Államokat, 2001. szeptember 11. után. Hasonló nemzeti felbuzdulást „nacionalizmus, nacionalizmus” sikoltással a honi baloldal hisztérikusan utasítana vissza. Aligha csupán azért, mert csupa *különös ember* alkotja. Nem végzet ez, hanem négy évtizednyi ideológiai diktatúra következménye.)

Tévhit, hogy a kommunista diktatúra Magyarországon is a kezdetektől fogva csakis internacionalista szólammal operált, jöllehet sohasem a „nemzeti érdek” hatotta át gondolkodását. A korai kommunizmus nálunk is megkísérelte a nacionalizmus kártyájának kijátszását. Elsősorban azoknak a történelmi eseményeknek az ideológiai kihasználásával, amelyekben a hazafiságot és az osztályharcot (akár némi torzítás árán is) összekapcsolhatónak vélte.

Így születtek brosrák Damjanichról, akiből olyan magyar szabadsághős lett, akit példaként lehet a magyar katonák elé állítani akkor, amikor „déli határainkon új Jellasicsként fenekedtek a titóista hordák...”

Ennek a *bolsevik nacionalizmusnak* 1956 vetett végett. A forradalom, mint *nemzeti* felszabadító háború visszahatásaként a kádárista konszolidáció egyik legfőbb célpontja a nemzeti érzés lett. Az állampárt éberségének ismérve lett a nemzeti tudat bármely megnyilvánulása, a „magyarkodás” elleni harc. Olyan erősen bevődött ez a társadalom működésébe, hogy a rendszerváltás után is láthatóak a nyomai. Ebből adódóan a nemzeti érzés egészen a legutóbbi időkig a baloldali és a liberális erők célpontja maradt.

A választási kampányok specialitása, hogy a nemzeti szempont megjelenítésére ilyenkor a baloldal is vállalkozik. Igaz ugyan, hogy sok évtizedes beidegződései miatt csak mérsékelt hitellel. Idén viszont megkezdte a felzárkózást régióbeli rokonszervezeteihez. A Köztársaság téri pártház nemzetiszínű zászlódíszbe borult, s a párt vezetői a román kormányfővel megállapodást kötő miniszterelnökkel szemben hirtelen nemzeti jogvédővé váltak.

(Az is igaz, hogy bizonyos történelem és „nemzetmentes” nacionalizmusért valaha a pártállam sem ment a szomszédba. A kommunista párt és paranoid vezetője által nyomorba döntött románokkal, vagy a kommunista vezetés csődbe vitte gazdaság teljesítmény hiánya miatt seftelni kényszerülő, sztrájkharcot vívó lengyelekkel szemben a legalpárribb, zsigeri ellenszenvet, megvetést a magyar hatalom központilag szította, de ez a manőver aztán véget ért. Annyira azonban nem maradt nyomtalan, hogy egy 1995-ös felmérés szerint a szocialisták szavazótáborában a legerősebb a xenofóbia, a kirekesztő hajlam. Ennek felelevenítését célozta 2002 januárjában az a gyűlöletszító kampány, melyet az Orbán–Nastase megegyezést követően indítottak a baloldalon, és láthatóan nem is volt eredménytelen. Sikerében az is közrejátszott, hogy nem egyszerűen a konkurens munkaerővel fenyegették meg a legképzetlenebb magyar munkavállalókat, hanem *románokkal*, s így körükben a munkaerő-piaci pozícióvesztés miatti szorongás a közbiztonság romlásának kockázata miatti aggodalommal súlyosbodott. Ez a sajátos, baloldali nacionalizmus nélküli minden történelmi, nemzeti kötődést, tartalmat. Lényege kizárólagosan az idegenek elutasítása, lenézése, kirekesztése. Ez sem

azonos azonban az oly sokszor kárhozottat „idegengyűlölet”-tel, mert félelem és elutasítás ugyan van benne bőven, de nem jellemzi agresszív és tevőleges diszkriminatív hajlam. Ha azonban e csoport kétségtelenül negatív attitűdje a konkrét magatartásformákra való utalás, a Magyarországon tapasztalható etnikai béke körülményeinek említése nélkül válik vezéreszméjévé az itteni viszonyokat bemutató elemzésnek, a kép szükségszerűen hamis lesz. Pedig ez a jelenség korábban ismeretlen módon a régióban látható posztkommunista nacionalizmusok (Meciar, Iliescu) magyarországi megjelenésének fenyegetését idézi fel. E veszély azonban nem áll fent: a nemzeti tartalmaktól generációkon át irtózatra nevelt baloldal – minden ennek ellenkezőjére utaló jel ellenére – nem szándékozik, mert nem is tud erre az útra lépni.

Mindenesetre, ha valaki hevenyészve le akarná írni ezt a változást, igencsak súlyos szavakat kellene használnia. Mert ha komolyan vesszük a szocialisták retorikájának mostani nemzeti fordulatát, akkor ez fordításban már *nemzeti szocializmus*ként is megjelenhetne. Aminek nagyjából akkora lenne az igazságtartalma, mint azoknak a támadásoknak, amelyek Orbán Viktort a Lebensraum-ügyben érték.

Vagyis jó volna, hogyha az elemzők (úgy általában) elemeznének. A fordítók meg fordítanának, és nemcsak a szavakra, hanem a tartalmakra is ügyelnének. Kérdés persze, hogy egy washingtoni lapnak az-e a célja, hogy olvasóit hitelesen tájékoztassa, vagy csupán az, hogy olyan szöveget adjon közre, amelyik minden módosítás nélkül, közvetlenül beilleszthető világosan meghatározható pártok kampányanyagai közé.

GÁSPÁR G. JÁNOS

Ömetylés

U: Kabinovky Mihály
 Tengerre, Magyar 382 (437)

Ez év januárban hazánk és Horvátország kormányfőinek a tárgyalása nyomán közzétették, hogy a GANZ-Port cég tárházat épít Rijeka kikötőjében s egyúttal 33 évre megkapja annak használati jogát. E jelentős eseménynek, a sajtóban csak mérsékelt visszhangja volt: pedig ismét feloldódott egy Trianonban ránk kényszerített béklyó és enyhülhet a tengeri kikötőtől történt elzárásunk gazdasági hatása.

A Magyar - horvát kapcsolatokról

Rijeka, amikor még Magyarországhoz kötődött, az akkor túlnyomórészt olasz nemzetiségű lakossága miatt Fiume néven szerepelt. Már a rómaiak idején is jelentős volt, a középkorban a levantei kereskedelemben részes. Mária Terézia 1779-ben Magyarországhoz csatolta. Kereskedelmi jelentőségét az 1817–1820 között a Karszton át épített ún. „Lujza út” erősen növelte. Az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezést követően a hazánk és Horvátország közötti viszony rendezése révén Fiume város külön státust kapott. Ezt követően „*corpus separatum*”-ként tartozott a Magyar Szent Koronához. A várost külön kormányzó vezette. A nagy magyar címerben is önálló területi egységként mutatkozott.

Fiume felvirágzása összefügg a korszerű közlekedéssel. A vasútépítés technikailag még nem jutott a hegyi pályák megvalósíthatóságáig, amikor minden magyar politikus előtt nyilvánvalóvá vált, hogy a vasút a magyar gabona tengeri kikötőbe szállításának legalkalmasabb eszköze. 1827-ben egy Bodmer nevű vállalkozó függővasúttal kísérletezett és azt hirdette, hogy a fiumei kikötőig fogja azt vezetni. Mindössze a Kőbánya–Pest közti rövid szakasz épült meg, az is rövidesen csődbe ment. 1836-ban az első hazai vasúti törvényünk kijelölte a fő vonalakat, melyek nagyjából meggyeztek a korábbi 1825–1827 évi országgyűlésen megállapított közutak vonalvezetésével. Mindkettőben szerepelt a Karszton át Fiuméba vezető út, majd vasút.

Az 1836 évi XXV. törvényben a Zágráb–Fiume viszonylatot egy Sziszek–Károlyváros csatlakozás egészítette ki. Széchenyi István 1848-ban törvényerőre emelt híres közlekedési javaslatában, ismét szerepel a fiumei vonal, mégpedig a négy Pest-Budáról kiinduló fővonallal között. „Négy fővonallal kijelölése ajánlkozik mindek előtt, mint a magyar közlekedés alapja. T. i. egy vonal melly a cs. örökös tartományokkal, s vele Európának minden nyugati országaival kapcsolatba hozna; 2-ik melly *Pestrül saját tengerpartunkal ez által Olaszországgal s a tengerekkel csatolna össze*; 3-ik fővonallal melly fővárosunkat a kelettel hozná jövendőben összeköttetésbe; és 4-ik melly hasonló összeköttetést eszközölne Galicziával s az éjszakkal.”

Kossuth Lajos más véleményen volt. Ő a Fiumét Vukovárral összekötő vasutat párfogolta. Vukováron a dunai – és közvetve a tiszai – hajózás révén az egész magyar Alföldről összegyűjtött gabonatermést kellett vonatra rakodni és a tengerhez szállítani.

Széchenyi, említett javaslatában, a fő vasútvonalakkal kapcsolatban nyomban megjegyezte, hogy mellékvonalakkal kell a négy főirányt kiegészíteni, mert „az egész alföld, a haza legtermékenyebb térfölde a Tisza mind két partja, Miskolcztul Békés megyéig, minden vasúti összeköttetésen kívül esnék; itt pedig a vasúti összeköttetés legkönnyebb s legolcsóbb.” Kossuth nem vette figyelembe a folyami hajózás és a vasút közti átrakodás később várható kellemetlenségeit és költségeit. Széchenyi nagyobb távlatokban, s egy olyan országos vasúthálózatban gondolkodott, amelynek a fiumei vasút is egy része lett volna. Ez nem csökkentette, hanem fokozta jelentőségét. Azt jelentette, hogy Fiumét mindenhonnan el kellett és el is lehetett érni.

Igaz, erre még 1873-ig kellett várakozni: ekkor nyílt meg a Károlyváros–Fiume vasútvonal. A Karszton át vezetett. A hegység északi oldalán 16, a déli oldalon 25 ezrelékes emelkedéssel-lejtéssel, ami a hegyi vasutakon az akkori adhéziós gőzmozdonyos vontatásnál a maximumot jelentette. Ilyen lejtviszonyokkal építette meg Ghega a Semmeringen át Európa első hegyi vasútját (1854) és annak folytatásaként a Ljubljana–Trieszt közti szakaszt is, melyet Ferenc József császár 1857-ben avatott fel. A fiumei vasút tehát – politikai (abszolútizmus évei) és technikai ok miatt – jócskán késett, hiszen az 1868. évi horvát–magyar kiegyezést is meg kellett várni az építés megindításával, s a kivitelezést vállaló m. kir. Államvasutak is csak 1868-ban alakult meg, és egyik első létesítménye a Karszt vasút lett, immár helyettesítve a Lujza úton 1820 óta lebonyolódó közúti székérforgalmat.

A Bécs–Trieszt vasútvonalat a Rothschild bankház 1859-ben megvásárolta az osztrák államtól. Így alakult a Déli Vasút (amelyről nemrég szóltunk). A DV fejlesztette hálózatát, megépítette magyarországi vonalait is, így a Balaton délpárti Buda–Kanizsa vonalat és a krajnai Steinbrück (Zidani Most) felől a Száva-völgyben Zágrábon át Sziszekig, majd Zágrábtól Károlyvárosig (1865). A MÁV viszont 1870-ben Zákány (Gyékényes) felől érte el Zágrábot, s amikor elkészült a Karszt vasút is (1873), a közbeékelt Zágráb–Károlyváros szakaszon a Déli Vasút vonalát kellett használnia. Nem is szólva arról, hogy – az immár fővárossá egyesült – Budapest és Zákány (Gyékényes) között sem volt még állami vasútvonal. Csak 1889-ben került a MÁV (vagyis az állam) kezébe a Fiuméig vezető egész vasútvonal. Ez elsőrendű nemzeti érdek volt, mert a Déli Vas-

útnak a trieszti kikötőbe irányuló forgalma hatalmas konkurenciát jelentett Fiuménak. 1877-ben egyébként a társulati tulajdonban levő Lujza utat is megváltotta a magyar állam.

A kiegyezést követően megindult a fiumei kikötő kiépítése. Akkor, 1868-ban még csak a 61 m hosszú, egy előkelő fiumei patriciusról elnevezett Adamich-móló és mintegy 200 méter rakpart szolgálta a hajózást, melyet az ugyancsak még mindössze 250 méter hosszú Mária-Terézia hullámvédő gát védett. A MÁV-vonal becsatlakoztatásának idején indult meg a kikötő nagyszabású kiépítése, melyet a MÁV mérnökei terveztek és a francia Pasqual mérnök vizsgált felül. Az országgyűlés az 1871. XIX. tc-b en 13 millió Ft-ot biztosított az építkezésre. Ennek alapján épült 1871–1879 között a 170 méter hosszú Szapáry-rakpart, a 65 méteres Sanita-rakpart, a 150 méter hosszán a tengerbe nyúló Zichy-móló a tárházával együtt. Közel 1 km hosszán a hullámvédő gátat és a haditengerészeti akadémia előtt hadi-naszádkikötőt építettek.

A tengeri forgalom állandó növekedése az 1880-as években enél is nagyobb munkákat követelt. Hajnal Antal főmérnök tervei alapján 1888-ig kiépült a 250 méter hosszú Stefánia rakpart és a 200 méter hosszú Rudolf móló, majd a kikötő nyugati végén az olajkikötő (1883–1884) mely az ugyanakkor létesített finomítóhoz csatlakozott. A város előtti tengerpart keleti végében, közel a Fiumara folyó torkolatához épült a Baross Gáborról elnevezett terjedelmes fa-kikötő, melyet külön 400 méteres hullámtörő gát védett. 1894-ig kiépült még a kikötési lehetőségeket szinte megkétszerező, 350 m hosszú Ferenc Salvator rakpart a 120 méterrel a tengerbe nyúló Mária Valéria mólóval. Ekkor már a MÁV tulajdonában volt a Fiuméba vezető egész vasútvonal. A Rudolf mólón 1894-ben készült el az „elevátor”-nak nevezett hatalmas kikötői tárház, mely az ipari építés korabeli remekműve volt. Ezen kívül is több raktár épült. A város fontos ipartelepekkel gazdagodott: torpedógyár és hajógyár létesült, utóbbihoz úszódokkot csatlakoztattak. A Mária Terézia hullámtörő mólót újból bővítették. 1890-ben felépült a MÁV felvételi épülete. Ugyanebben az évben indult meg az elektromosáram-szolgáltatás. 1895 és 1900 között a Fiumara-torkolattól keletre feltöltötték a Brajdica-farakodó helyet, melyet a vonatok közvetlen becsatlakozása érdekében egy köríves alagútban a tengerszinthez lejtő csatlakozó vasútvonallal lehetett megközelíteni. A kikötőben a partot tovább is rendezték,

de a nagy építési munkák ekkor már befejeződtek. A kikötői tárházak és a szabad területek áruforgalma az első világháborút közvetlen megelőző évben közel 1 millió tonna volt (ennek 40%-át a cukor tette ki!) A kikötő egészének forgalma ennél jóval nagyobb volt: 31 381 hajóval (!) 6,9 millió össz-tonnatartalommal 2,1 millió tonna árut szállítottak egy év alatt. (Ez a trieszti kikötő forgalmának mintegy harmadát jelentette.)

Jelentős volt a tengerhajózás személyforgalma is. 1913. évben 1,7 millió utast számláltak. Ebből a Cunard-Line Fiume–New York járataival 28 ezer ember utazott Amerikába. Fiuméba naponta három gyorsvonat érkezett Budapestről, az egyiknek közvetlen hálókocsija Lawoczne-ből indult, ami a MÁV leghosszabb járata volt. Rövid ideig Nagyváradról is közlekedett Fiuméba közvetlen gyorsvonat.

Nemcsak Magyarországot érte a trianoni békeszerződéssel csapás, Fiume is elvesztette kereskedelmi hátterének nagy részét. Mert Fiume sorsa a Magyar Szent Koronától történt elszakítást követően zaklatottá vált. Először szabad várossá nyilvánították, majd az olasz nacionalisták, élükön a forradalmár-költő d' Annunzióval 1924-ben elérték, hogy Olaszországhoz csatolják. Helyesebben a város megosztott lett, a Fiumara folyó lett az 1929-től felvette a Jugoszlávia nevet viselő délszláv állam határa. A Baross Gábor kikötő-medence és a fa-rakhelyek a régi MÁV-vonalból kiágazó, íves hegyi alagúttal együtt Jugoszláviához tartoztak. Olaszországhoz a várost a Déli Vasútnak a Trieszt–Ljubljana vonalból San Pietro del Carso (Sankt Peter in Krain) állomáson kiágazó szárnya csatolta. Ma már kevesen emlékeznek rá, hogy ezen a vonalon alig húsz évig Róma–Fiume vonatok, illetve közvetlen kocsik közlekedtek. Amikor a második világháború után, Tito megszerezte Istriát, Fiume is – már Rijeka néven – Jugoszláviához, nevezetesen a szövetségi állam keretében Horvátországhoz került. Az 1991. évi szétválást követően az önálló Horvátországhoz tartozik. Ennek az országnak a legnagyobb kikötője.

A legújabb államközi szerződéssel magyar vállalkozásnak jutott építési lehetőség részben gyakorlati, de részben – a vázolt történelmi előzmények ismeretében – eszmei jelentőségű is. A 20. században szétzilált Közép-Európa részére a konszolidáció reményét kelti. A gazdasági prosperitás a városon kívül Horvátországnak, Magyarországnak és rajtuk keresztül Kelet-Közép-Európa

más régióinak is hasznára válhat. Ezért is nyilatkozott Orbán Viktor miniszterelnök a szerződés aláírását követő napon a magyar rádióknak arról, hogy sürgősen ki kell építeni a kikötőváros felé vezető autópályát, és korszerűsíteni kell a magyar szakaszon a gyékényesi vasútvonalat is.

A történelem gyakran ismétli magát. Mert a reményt keltő szerződéssel egy régi konkurenciaharc is feléledni látszik. Alig két éve nyitották meg a forgalomnak a szlovén–magyar vasútvonalat Muraszombat és Zalalövő között. Ennek építését 1990-ben kezdeményezték, amikor a cél még Horvátország kikerülése volt. Főleg azért, mert akkor Horvátország politikailag még instabilnak mutatkozott. A szlovén–magyar vasutat az európai V. korridorként (ezt az előkelő kifejezést a vonal nemzetközi jelentősége miatt használhatjuk) jelölték meg. Elsőrendűen a Koper és Trieszt kikötőkbe irányuló vasúti áruszállítás céljait kell szolgálnia. Ez hazánkon kívül elsősorban az ukrainai forgalmat is érinti. A rijekai kikötő és a koperi (illetve a szomszédos olasz Trieszt) közel egyforma távolságra fekszenek Budapesttől. A Déli Vasút és a MÁV között 120 éve dúló konkurenciaharc tehát most ismét feléledhet. A múlt századi versengéshez képest jelentős különbség, hogy mindkét viszonylat kikerüli Ausztriát és ezzel a Semmering vasutat, és hazánkon át vezet. Ez – bár építési kötelezettségeket is ró ránk – közlekedéspolitikai és gazdasági szempontból mindenképpen előnyös.

KUBINSZKY MIHÁLY

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Vol. XI. Nos. 3–4., April 2002, Budapest.

Editor-in-Chief: Gyula Kodolányi. Published by Magyar Szemle Foundation. Chairman: György Granasztói.

A Hundred and Twenty Years' Memory/Crossings. Editor's Note by Gyula Kodolányi.

VIKTOR ORBÁN, Prime Minister of Hungary. *The Man Whose Word Mattered.* Speech given at the launching of the Centennial Year of Gyula Illyés (1902–1983), Hungary's definitive man of letters in the 20th century.

ZOLTÁN ROCKENBAUER, Minister of National Cultural Heritage. *The Explorer of the Hungarian Nation.* Gyula Illyés scrutinized Hungarians like an impartial observer, being at home in Paris just as in his home country.

SÁNDOR ANDRÁS, poet, Washington and Budapest. *Hungarians in Europe, Europe in Hungary. On Zoltán Szabó.* An investigation of the idea of Hungarians as an imagined and (therefore) real community, as propounded by the major 20th century essayist Zoltán Szabó (1912–1984) who lived almost half his life in exile in London.

JÁNOS ZLINSZKY, Former Judge of the Hungarian Constitutional Court, Former Dean of the Faculty of Law, Pázmány Péter University, Budapest. *The Evolution of Our Historical Constitution.* Part I. Hungarian constitutionalism has its origins more than 1100 years back in history. The election of kings set Hungary apart from most of Europe in the Middle Ages, leading to an early development of the separation of powers, and a clash with Habsburg absolutist ideas from the 16th century on.

GÁBOR JOBBÁGYI. *The Silent Boot-Sole – Ilona Tóth, Martyr of the Faculty of Medicine,* Part II. 24-year-old Ilona Tóth, a graduating doctor who was healing the wounded of the 1956 Revolution at a Bu-

dapest hospital, was convicted of murder and executed by János Kádár's justice. In the examination and the trial false charges, false witnesses, physical torture and drugs were used to force a conviction. Gábor Jobbágyi reconstructs the process from secret documents.

FERENC HORKAY HÖRCHER, historian of ideas, Editor, *Heti Válasz*, Budapest. *Constitutional Order and Practical Wisdom*. Part II. Reviewing Attila Károly Molnár's monograph on Edmund Burke, the author offers a sweeping essay on the British conservative philosopher.

ATTILA SZEPESI, poet, editor, Budapest. *The Two Dresdens, The River Man, Hunnia's Tales*. Three pieces from the *Quodlibet* series of short essays on life and the imagination.

ATTILA NÉMETH, Vice President of the Society of Hungarian Psychiatrists, Budapest. *Gambling*. A brief survey of the pathology and therapy of gamblers, and the social phenomenon of wide-spread gambling which has appeared in the last ten years in Hungary.

LÍVIA MOHÁS, psychologist and novelist, Budapest. *On a Love Triangle*. Workshop Study. A student of humanities, her nouveau riche lover and his wife are the actors of this contemporary drama, where ultimately the uneducated self-made millionaire proves to be the only protagonist capable of mental progress.

GÁBOR CZAKÓ, novelist and essayist. *Police Story*. Piece from the Hungarian Horror Tales series of short grotesque stories, illustrated by Ferenc Banga, the designer of Magyar Szemle.

Circle and Quadrangle. Essay on the ancient relations and symbolism of the number four.

Books and Events

ALADÁR LÁSZLÓFFY. *Building a Chasm*. Contemporary impressions inspired by the essays of Blaise Pascal in the new Hungarian edition of *Pensées*. (*Gondolatok*. Transl. Pődör László. LAZI Kiadó, Szeged, 2000.)

GÁSPÁR GRÓH. *The World as Freedom and Fate*. On the new major work of Transylvanian novelist István Szilágyi, *Raven's Time*. (*Hollóidő*, Magvető, Budapest, 2001).

PÉTER SNEÉ. *Soliloquy, Between Two.* On a book of conversations with Transylvanian novelist Ádám Bodor, *The Smell of the Prison.* (*A börtön szaga – Válaszok Balla Zsófia kérdéseire*, Magvető, Budapest, 2001).

ISTVÁN KÁPOLNAL. *Solutions For the Hungarian Demographic Tragedy.* A review of a book of essays on historical demography in a political perspective by Lajos Für (*Magyar sors a Kárpát-medencében – Népesedésünk évszázadai*. Kairosz, Budapest, 2001).

KLÁRA TÓTH. *Wonders Do Happen.* Tamás Almási has made his second extraordinary film in two years, *Sejtjeink (Our Cells)*.

KATALIN METZ. Our theatre critic saw János Szikora's ideosyncratic production of *The Tragedy of Man* by Imre Madách, at the opening night of Hungary's new National Theatre building in Budapest.

JÁNOS G. GÁSPÁR wrote his domestic affairs column on a controversial article by Jackson Diehl in the Washington Post and its links with the election campaign of the Hungarian Left. How and to what extent do political terms translate – that is the conceptual problem raised by this article for the analyst.

MIHÁLY KUBINSZKY. *Hungary Heading for the Sea – The Port of Fiume and the Railway.* The recent agreement between Hungary and Croatia and Hungarian financial participation in the reconstruction of the Rijeka port renews Hungary's easy access to the Adriatic. The modernization of the Budapest–Rijeka railway is an inevitable part of the financial and technological package.

In this issue facsimile reproductions illustrate Gábor Jobbágyi's article. On the front cover: Gyula Illyés.

E SZÁMUNK SZERZŐI

ANDRÁS SÁNDOR (1934, Budapest): költő, szerkesztő. 1956-ban emigrált. A berkleyi Kaliforniai Egyetemen, a washingtoni Howard Egyetemen tanított, a washingtoni Arkanum című folyóirat kiadója és szerkesztője volt. Jelenleg Magyarországon él. F. m. *Mondolatok* (versek, 1981), *Heidegger és a szent* (1994), *Ikervilág* (1996), *Emberpassio* (válogatott és új versek), *Szerelem* (2000). József Attila-díj, 1999.

BANGA FERENC (1947, Újpest): grafikusművész. Munkácsy-díjas, a Miskolci Grafikai és a Salgótarjáni Rajzbien-nálé nagydíjasa, a rajzaiból készült film 1987-ben elnyerte a Hirosimai Animációs Világfesztivál első díját.

CZAKÓ GÁBOR (1942, Decs): író. József Attila-díj (1975), Kortárs-díj (1994). F. m.: *A szoba* (reg. 1970), *Emberkert* (elb. 1971), *Megváltó* (reg. 1975), *Sárkánymese* (reg. 1982), *Luca néni föltámadása* (reg. 1987), *77 magyar rémmese* (Banga Ferencsel 1988), *Angyalok* (reg. 1992), *Magyar–magyar nagyszótár* (1994), *Mi a helyzet? Gazdaságkor titkai* (esszék, 1995), *Világfasírt* (esszék, 1996), ... és *77 magyar rémmese* (Banga Ferencsel, 1997), *Pannon krétakör* (2001).

GÁSPÁR G. JÁNOS: könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

GRÓH GÁSPÁR (1953, Budapest): irodalomtörténész, kritikus, a MEH Stratégiai Elemzőközpont munkatársa, óráadó a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. A *Magyar Szemle* rovatvezetője. F. m.: *Egymásért vagyunk*. (Tanulmányok, kritikák, 2000.)

HORKAY HÖRCHER FERENC (1964, Budapest): eszmetörténész, költő. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsés-

szettudományi és Jogtudományi Karának tanára, a Heti Válasz főmunkatársa. F. m.: *Utazás Abbáziába* (esszék, 1996), *Fényudvar* (versek, 1996), *Préda* (2002).

JOBBÁGYI GÁBOR (1947, Budapest): jogász. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem intézetvezető egyetemi tanára. F. m.: *A méhmagzat életjoga, az abortuszlegalizáció konfliktusa* (1994), *Személyi jog* (1995), *Családi jog* (1997), „*Ez itt a vértanúk vére*” (1998), *Az élet és az igazság védelmében* (1998).

KÁPOLNAI IVÁN (1925, Mezőkövesd): statisztikus, jogtudós, közgazdász. 1964–1972 között az Építésgazdasági és Szervezési Intézet tudományos munkatársa, 1972-től 1984-es nyugdíjazásáig a Központi Statisztikai Hivatal főmunkatársa. Számos közgazdasági, történeti és statisztikai monografikus kötet, tanulmány és cikk szerzője.

KODOLÁNYI GYULA (1942, Budapest): költő, a Magyar Szemle főszerkesztője, 1971–1990: az ELTE tanára, 1990–1994: miniszterelnökségi államtitkár. F. m.: *A tenger és a szél szüntelen* (1981), *Szavak a szélbe* (szerk., ford. 1980), *Ökológiai kapcsolatok* (szerk. 1984), (1985), *Hatalmak* (1989), *A létezés hálói* (amerikai költők, ford., 1990), *Január* (1997), *Kentaur-szárnyak* (esszék, 1999), *Táncban a sötéttel* (összeűjtött versek 2002). József Attila-díj 2002.

KUBINSZKY MIHÁLY (1927, Sopron): építészmérnök. A Soproni Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára volt. 1992: Ybl-díj, 1996: Prof emeritus cím.

LÁSZLÓFFY ALADÁR (1937, Torda): költő, író. 1962 óta jelennek meg verses és esszékötetei, novellagyűjteményei. A Magyar Művészeti Akadémia tagja. Legutóbb megjelent kötetei: *Szélmalom-leltár* (esszék, 1999): *Báronyok és Borgiák* (versek, 2000), *Csudaóra* (2000).

METZ KATALIN (Marosvásárhely): színikritikus. A Kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen szerzett diplomát. 1987-ben települt át Magyarországra, a Magyar Nemzet munkatársa. F. m.: *Forgószeiben. Harag György, a rendező-mágus* (1998).

MOHÁS LÍVIA (1928, Bogács): pszichológus, író. F. m.: *Az oroszlanos kert* (regény, 1981), *Zuhog, zuhog a hó* (regény, 1983), *Rókaavadászat* (regény, 1985), *Ki tudja mi a siker?* (1986), *Imre és Irén* (regény, 1987), *Kölyök a júdásfa alatt* (regény, 1988), *Álmodj, krokodil!* (regény, 1990), *Író olvasónapló* (1995), *Theodora* (regény, 1995), *Iustitianus* (regény, 2000), *A változó idő* (2001).

NÉMETH ATTILA (1954, Budapest): pszichiáter, addiktológus szakorvos, az orvostudományok kandidátusa, 1998-tól a Magyar Pszichiátriai Társaság alelnöke.

ORBÁN VIKTOR (1963, Székesfehérvár): 1998-tól a Magyar Köztársaság miniszterelnöke.

ROCKENBAUER ZOLTÁN (1960, Győr): etnológus. 1999-től a nemzeti kulturális örökség minisztere.

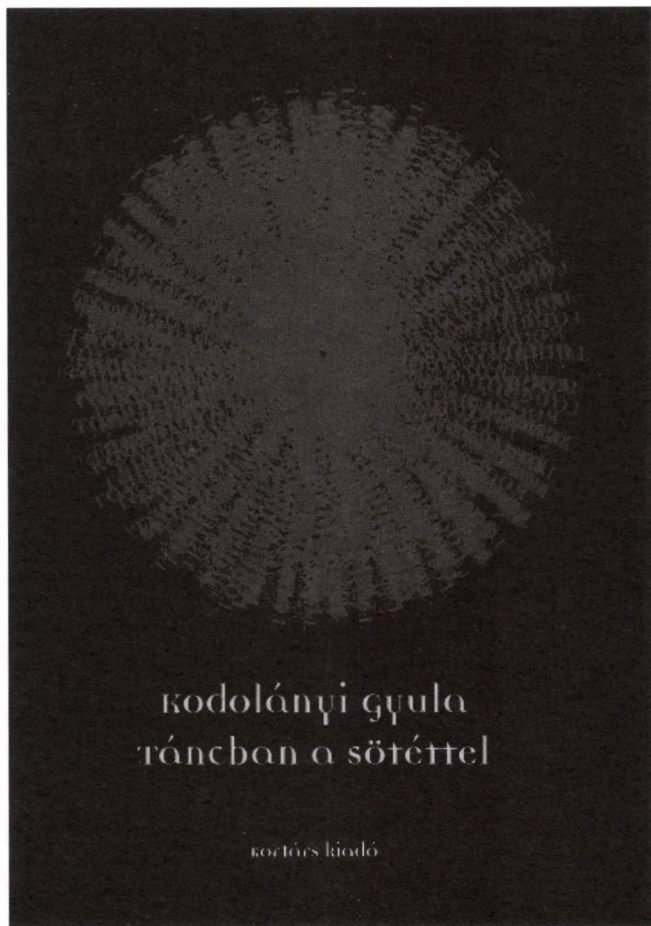
SNEÉ PÉTER (1953, Budapest): az ELTE Bölcsészkarán végzett magyar-népművelés szakon. Szellemi szabadfoglalkozású. Rendszeresen jelennek meg publikációi.

SZEPESI ATTILA (1942, Ungvár): költő. 1970 óta jelennek meg kötetei. Újabb művei: *Erdőmaszkok* (esszék, 1999), *Szél-torony* (válogatott versek, 1999), *A béka kertje* (esszék, 2001). József Attila-díj: 1980, Weöres Sándor-díj: 2000.

TÓTH KLÁRA (1953, Nyíregyháza): filmkritikus, publicista. A Duna TV szerkesztője.

ZLINSZKY JÁNOS (1928, Budapest): jogász, egyetemi tanár, az állam- és jogtudomány kandidátusa. 1989–1998 az Alkotmánybíróság tagja, 1995– a Pázmány Péter Katolikus Egyetem JTK dékánja, 1993– az Osztrák Tudományos Akadémia levelező tagja. F. m.: *Gedanken zur legis actio sacramento in rem* (1989), *Római közjog* (1993), *Rendi magyar magánjog* (1994).

Jobbágyi Gábor, Németh Attila, Horkay Hörcher Ferenc, Kápolnai Iván és Kubinszky Mihály írásai a Természet- és Társadalombarát Fejlődésért Közalapítvány támogatásával jelentek meg.

Kodolányi Gyula
Tánokban a sötétben

Kortárs kiadó

A költő összegyűjtött verseit tartalmazó kötet kapható a könyvesboltokban, illetve megrendelhető és megvásárolható a Kortárs Könyvkiadónál.

1062 Budapest, Bajza u. 18.
Tel./fax: 343-60-82
e-mail: korkiadó@axelero.hu

MAGYAR NÉZŐ

A Természet- és Társadalombarát Fejlődésért Közalapítvány és a Kortárs Kiadó új, évente hat kötettel jelentkező sorozatának darabjai a nemzeti gondolkodásról adnak áttekintést úgy, ahogyan az egyes elmélkedők, politikusok és szépírók a magyarságot gondoljaival, sorsával, feladataival együtt látták, de úgy is, ahogyan a közelibb-távolibb világot szemlélték.

A MAGYAR NÉZŐ 2002-ben megjelenő kötetei

A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája,
1868 (Schlett István válogatása) – február

Mikszáth Kálmán (Alexa Károly válogatása) – február

Illyés Gyula (Domokos Mátyás válogatása) – március

Szabó Zoltán (András Sándor válogatása) – június

Németh László (Monostori Imre válogatása) – szeptember

Zrínyi Miklós (Kovács Sándor Iván és Kulcsár Péter válogatása) – november

A sorozat kötetei kaphatók a könyvesboltokban, illetve megrendelhetők vagy megvásárolhatók a Kortárs Könyvkiadónál.

1062 Budapest, Bajza u. 18.

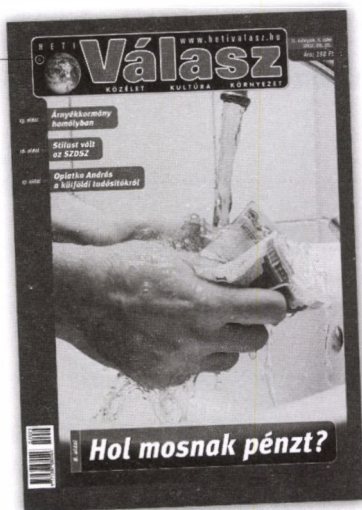
Tel./fax: 343-60-82

e-mail: korkiado@axelero.hu

AZ ÚJSÁGÍRÁS KÖZÖS ÜGYÜNK

Az új évezred hetilapja

A fontos tényeké és a háttérelmezéseké.
A felelősségé, amelyet önmagunk, közösségeink
és környezetünk iránt viselünk. És az Öné, Kedves Olvasó!

Keresse az újságárusoknál!

MAGYAR SZEMLE

Megrendelem a folyóiratot ..... példányban.

egy évre postaköltséggel	1728 Ft;	külföldön 75\$
fél évre postaköltséggel	864 Ft;	külföldön 38\$

Az előfizetési díjat a részemre megküldött postautalványon egyenlítem ki.

Név: .....

Cím:.....

Dátum:.....

Aláírás: .....

Kérjük, vágja ki és borítékban adja föl a szerkesztőség postafiók címére. Postafordultával csekket küldünk. A hiányzó, régebbi számokat beszerezheti a szerkesztőségben.

Előfizethet banki átutalással vagy drótpostán is.

Cím: Blahó Erika szerkesztőségi titkár, Magyar Szemle, telefon/fax 311 6477. Postacím: Budapest 1399, Postafiók 701/216. Drótposta: msza@mail.datanet.hu.
Bankszámla: 11707024-20332033.

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Csengery u. 82.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel/fax: 311-6477
472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. GRANASZTÓI György

ISSN 1216 6235

Tipográfiai terv:
BANGA Ferenc

Műszaki szerkesztés:
BÁCSI István

Nyomdai munkálatok:
PRESS + PRINT Kft.

Kiskunlacháza
Felelős vezető:
TÓTH Imre

Előfizetésben terjeszti a
Hírlap-előfizetési és Elektronikus
Posta Igazgatóság.

Árusításban megvásárolható
a hírlapkereskedelmi rt.-knél.

Előfizetési díj:
egy évre 1728, fél évre 864 Ft

Külföldről megrendelhető
a Magyar Szemle Alapítvány
számlaszámán:

MNB 11707024-20332033
vagy

levélben, melyre csekket
küldünk. Előfizetési díj:
postaköltséggel együtt egy
évre 75\$, fél évre 38\$

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍTJÁK BUDAPESTEN: Frankel Leó utcai aluljáró; Flórián üzletközpont; Bécsi út 122-124.; Déli pályaudvar, lapüzlet; Kosztolányi tér; Bukarest Étterem, lapüzlet; Újpest, Árpád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró, lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi udvar; Nyugati téri lapüzlet; Jászai Mari téri aluljáró; Erzsébet krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüzlet; Ferenc körüti aluljáró; Bajcsy-Zsilinszky u. 76., közlönbolt; Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet; Móricz Zsigmond körtér, 6-os villamos végállomása; 114. postahivatal; Moszkva tér, Gomba; Örs vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ KÖNYVESBOLTOK BUDAPESTEN: ATLANTISZ KÖNYVSZIGET (V., Piarista köz 1.); BENCÉS KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek tere 5.); ÍRÓK BOLTJA (VI., Andrássy út 45.); LITEA KÖNYVESBOLT (I., Hess András tér 4.); CUSTOS-ZÖLD KÖNYVESBOLT (II. Margit krt. 7.); PONT KÖNYVESBOLT (V., Mérleg u. 6.); OSIRIS KÖNYVESBOLT (V., Veres Pálné u. 4-6.); VINCE KÖNYVESBOLT (I., Krisztina krt. 24.); FEHÉRLÓFIA KÖNYVESBOLT: VIII. József krt. 36.; AULA KÖNYVESBOLT: IX. Közraktár u. 2/b.; BUDAPESTI TELEKI TÉKA: VIII. Baross u. 1. a BALASSI KIADÓ könyvesboltjában (II., Margit u. 1.) korábbi számaink is kaphatók.

EGEDY GERGELY
KONZERVATIVIZMUS
AZ
EZREDFORDULÓN

M A G Y A R   S Z E M L E   K Ö N Y V E K

Ára: 2200 Ft, a szerkesztőségben 1600 Ft

A rendszerben megvan a jogállam két legjellegzetesebb eleme. Megvannak a hatalom által tiszteletben tartandó, a jogrend által biztosított alapszabadságok, és megvannak a hatalom gyakorlásának egymástól elkülönülő, jogrend meghatározta körei. A rend részben nyilván a régi törzsi szokások során alakult ki, de adott történelmi pillanatban közös döntés is formálta: törvényhozói aktus, szer, társadalmi-nemzeti szerződés a hatalmat megosztó nemzeti elemek között. A szokást alkotmányozó döntés egészítette ki, tette teljessé, hogy aztán a történelmi szükségletek és a hatalom hordozóinak egyénisége alakítsa, tartalommal töltse ki.

Nézetem szerint erre az Etelközből hozott és a kalandozások évtizedeiben is fennmaradt ősi rendre építette rá Szent István a keresztény magyar királyság épületét. Nem változtatott gyökeresen minden régi hagyományon, hanem tudatosan használta fel a fejedelmi hatalom kereteit, a törzsi tanács intézményét és a fegyverhordó magyarok személyes szabadságát az új rend elemeiként. Ez tette alkotását időtállóvá és népszerűvé, úgy, hogy a halálát követő zavarok ellenére is nemzete megtartotta az ő általa alkotott rendet. A Vazul fiak sem tehettek mást, mikor hatalomra jutottak, mint hogy felvállalják az ő művének továbbfejlesztését.

Zlinszky János

9 771216 623000